

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Сологуб Лариса Вячеславівна

УДК 811.111'06'27'42:502(075.8)

**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ФАХОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ АДРЕСАТА
У НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі сучасних англомовних підручників з екології)**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник
доктор філологічних наук, доцент
Яхонтова Тетяна Вадимівна

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

1.1. Категорія дискурсу у сучасній лінгвістиці.....	14
1.2. Педагогічний дискурс: сучасне бачення і проблематика досліджень.....	17
1.3. Делімітація та конститутивні параметри науково-дидактичного дискурсу.....	21
1.4. Жанрова стратифікація англomовного науково-дидактичного дискурсу...	25
1.5. Особливості екологічного дискурсу та науково-дидактичного дискурсу у галузі екології.....	30
1.6. Прагмалінгвістична характеристика англomовного підручника з екології.....	35
Висновки до розділу 1.....	46

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

2.1. Головні характеристики інституційного дискурсу.....	49
2.2. Методологія дослідження інституційних дискурсів.....	52
2.3. Співвідношення понять <i>стратегія</i> і <i>тактика</i> у сучасній лінгвістиці.....	55
2.4. Загальна характеристика комунікативних стратегій і тактик англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології.....	60
2.5. Етапи дослідження стратегій і тактик науково-дидактичного дискурсу у галузі екології.....	62
Висновки до розділу 2.....	65

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ АДРЕСАТА У НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

3.1. Тактика інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять.....	67
3.2. Тактика раціональної аргументації.....	85
3.3. Тактика апелювання до авторитету.....	93
3.4. Тактика ефективною смислової організації тексту.....	103
3.5. Тактика графічно-видільної візуалізації.....	119
Висновки до розділу 3.....	133

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО НАЛАШТУВАННЯ АДРЕСАТА У НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

4.1. Тактика створення психологічної напруги.....	137
4.2. Тактика позитивного налаштування адресата.....	146
4.3. Тактика вияву солідарності адресанта й адресата.....	154
4.4. Тактика заклику до конкретних дій.....	159
4.5. Тактика пікторальної візуалізації.....	164
Висновки до розділу 4.....	172

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	174
--------------------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
---	-----

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	213
---	-----

ВСТУП

Дисертацію присвячено виявленню та мовностилістичному опису комунікативних стратегій і тактик фахової соціалізації адресата в сучасному англomовному науково-дидактичному дискурсі в галузі екології.

Сучасне мовознавство характеризується посиленням інтересу до комунікативної функції мови. Саме тому у центрі уваги лінгвістів опинилася категорія дискурсу і сформувалась нова галузь – дискурсознавство, яка скерувала вектор досліджень у площину комплексного вивчення мовної комунікації [155]. Теоретичним аспектам дискурсу як лінгвістичного феномена присвячено значну кількість праць (Ф. С. Бацевич [27-29], В. І. Карасік [114], М. Л. Макаров [156], О. І. Морозова [165; 262], М. М. Полюжин [181; 182], А. Н. Приходько [185], В. Є. Чернявська [255; 256], І. С. Шевченко [262; 263; 264], J. Blommaert [279], T. van Dijk [285], N. Fairclough [287], M. Jørgensen [293], J. Renkema [304], R. Scollon [306]). Спостерігається і помітне збільшення досліджень, присвячених типам дискурсу, виокремлюваних за різними критеріями – науковому (О. І. Багрій [18], О. М. Гніздечко [68], О. М. Ільченко [105], О. І. Шаля [260]), художньому (О. А. Бабелюк [15], І. А. Бехта [40], Н. Д. Борисенко [46]), комп'ютерному (І. П. Біскуб [43], О. Ю. Винник [57], І. Б. Карпа [116], Л. Ф. Компанцева [127]), парламентському (Н. І. Андрейчук [4], Г. Л. Рябоконт [194], Е. О. Куш [147]), політичному (Г. Л. Жуковець [98], В. А. Ущина [240], Є. Й. Шейгал [265], G. E. Lauerbach [294]), публічному (Я. Р. Федорів [242]), публіцистичному (Л. Ф. Ваховська [53], О. В. Дмитрук [88]), медійному (С. І. Потапенко [184], О. О. Кучерова [145], А. О'Кееffe [301], D. Machin [296], D. Matheson [297]), медичному (С. В. Вострова [62], О. В. Кудоярова [141]), рекламному (А. І. Радю [187], О. Є. Ткачук-Мірошниченко [231], І. Б. Шукало [270], G. Cook [281]), аргументативному (А. Д. Белова [36], К. В. Піщикова [180], P. T. Virtanen [315]), ідеологічному (С. В. Тхоровська [236]), авторитарному (П. Г. Крючкова [137]), конфліктному (О. В. Дерпак [85], О. В. Фадєєва [241]) та ін.

Останнім часом увагу лінгвістів привертає педагогічний дискурс у розмаїтті його контекстуальних реалізацій (А. Р. Габідулліна [63; 64], М. Ю. Кушнір [146], М. Ю. Олешков [171-173], О. В. Смаль [209], Т. А. Філоненко [245]). Серед його видів, зумовлених співвіднесеністю з певними освітніми середовищами, найменш дослідженим залишається *науково-дидактичний дискурс (НДД)*. Цей пограничний дискурс локалізується в університетах на перетині наукової та науково-педагогічної сфер та існує у контексті передавання знань від викладачів і науковців до студентів. Науково-дидактичний дискурс відбиває епістемічні норми, світоглядні засади, ментальні моделі, понятійні апарати, термінологію, методологію та ціннісну орієнтацію різних науково-професійних галузей. Тому будь-яке дослідження науково-дидактичної комунікації враховує специфіку та провідні особливості галузевого дискурсу, який науково-дидактичний дискурс адаптує до свого провідного комунікативного завдання – фахової соціалізації адресата.

У зв'язку із посиленням уваги до взаємовідносин людини і довкілля у сучасному світі та піднесенням значення екології як науки та ідеології, почали з'являтися дослідження, присвячені мовним аспектам екологічної комунікації: її дискурсу та жанрам (О. В. Бабире [16], Н. О. Красільнікова [133], З. І. Ломініна [153], І. О. Розмаріца [192]), метафоричним моделям – концептам природних катастроф (О. В. Іванова [107]), термінології (В. А. Бабюк [17], Є. Г. Балюта [21], О. М. Іващишин [104], С. В. Овсейчик [167]). Разом з тим науково-дидактичний дискурс у галузі екології ще не привернув належної уваги науковців, що й спричиняє необхідність його вивчення, передусім в аспекті стратегій і тактик реалізації його провідного комунікативного завдання.

Таким чином, **актуальність** дослідження зумовлено:

- загальною спрямованістю сучасного мовознавства на аналіз різних типів дискурсу;
- необхідністю поглибити наявні знання про характеристики науково-дидактичного дискурсу;

– потребою у з'ясуванні комунікативно-прагматичних та мовностилістичних особливостей науково-дидактичного дискурсу у галузі екології – важливої науково-професійної і суспільної сфери.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної тематики Міністерства освіти і науки України “Сучасні напрями формування структурно-семантичних і когнітивно-дискурсних парадигм германських, романських і класичних мов” (номер державної реєстрації 0111U008010), яку розробляє факультет іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка. Тема дисертації затверджена Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка 25 березня 2009 року (протокол № 34/3) та уточнена 29 квітня 2015 року (протокол № 40/4).

Мета дисертаційної роботи – виявити, описати та концептуалізувати комплекс стратегій і тактик, що реалізують комунікативну спрямованість сучасного англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- здійснити аналітико-критичний огляд досліджень різних видів педагогічного дискурсу;
- узагальнити конститутивні параметри англomовного науково-дидактичного дискурсу;
- вивчити його жанрову стратифікацію з урахуванням каналів комунікації;
- з'ясувати головні особливості англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології;
- виявити головні характеристики провідного жанру англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології – підручника для студентів університетів – та узагальнити їх у вигляді жанрограми;
- сформувати корпус текстів для аналізу;

– виявити основні та допоміжні комунікативні стратегії і тактики фахової соціалізації адресата в англомовному науково-дидактичному дискурсі у галузі екології;

– описати та проаналізувати різнорівневі засоби їх мовностилістичної реалізації;

– концептуалізувати роль та взаємодію стратегій і тактик фахової соціалізації адресата в англомовному науково-дидактичному дискурсі у галузі екології.

Об’єкт дослідження – сучасний науково-дидактичний дискурс у сфері екології. **Предмет дослідження** – сукупність комунікативно-прагматичних та мовних особливостей стратегій і тактик фахової соціалізації адресата.

Робота виконана на **матеріалі** текстів сучасних англо-американських та британських підручників з екології для університетів загальним обсягом 8976 сторінок. Вибір фактичних джерел зумовлено тим, що їхній мовний матеріал є письмово зафіксованим видом дискурсу, що забезпечує необхідну якісну і кількісну емпіричну базу дослідження. Картотека прикладів нараховує біля 10000 одиниць, виявлених шляхом суцільної вибірки.

Теоретико-методологічне підґрунтя дисертації становлять:

– головні положення сучасної теорії дискурсу та дискурсознавчих підходів до вивчення комунікації у різних суспільних та професійних сферах (Н. Д. Арутюнова [151], Ф. С. Бацевич [27-29], А. Д. Белова [36], А. П. Загнітко [99], В. І. Карасік [114], К. Я. Кусько [87], М. Л. Макаров [156], О. І. Морозова [165], М. М. Полюжин [181, 182], А. Н. Приходько [185], Ю. С. Степанов [224], І. С. Шевченко [262, 263, 264], Т. van Dijk [285]);

– провідні теоретико-методологічні принципи сучасного жанрознавства (М. М. Бахтін [30], Ф. С. Бацевич [26], В. В. Демент’єв [83], Т. В. Яхонтова [276], V. Bhatia [278], J. M. Swales [312]).

Мета і завдання визначили основні **методи** дослідження: *описово-аналітичний* (для аналізу отриманих даних з подальшим описом і узагальненням результатів і висновків); *гіпотетико-дедуктивний* (для

попереднього з'ясування сутності науково-дидактичного дискурсу та його провідних особливостей); *прагматичний аналіз* (для розкриття диференційних ознак об'єкту дослідження з урахуванням взаємодії у парі *адресант-адресат*); *дискурс-аналіз* (для визначення характеристик та ролі комунікантів і обставин спілкування у досліджуваному дискурсі); елементи *жанрового аналізу* (для аналізу жанрової стратифікації англomовного науково-дидактичного дискурсу та узагальнення характеристик підручника); *інтеннт-аналіз* (для виявлення імпліцитних намірів адресантів в описі екологічних явищ, дій людини та їх наслідків для оточуючого світу); *функціонально-стилістичний аналіз* (для виявлення особливостей мовної реалізації комунікативних стратегій і тактик); *метод кількісних обрахунків* (для отримання об'єктивних даних про важливі риси науково-дидактичного дискурсу у сфері екології); *метод класифікації* (для розподілу множини досліджуваних об'єктів на підмножини відповідно до ознак їх схожості або відмінності); *метод порівняння* (для виявлення спільних і відмінних ознак між досліджуваними об'єктами та явищами); *індуктивно-дедуктивний метод* (для осмислення й узагальнення дослідженого теоретичного і практичного матеріалу).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в дисертації *уперше*:

- узагальнено конститутивні параметри науково-дидактичного дискурсу як інституційного;
- визначено жанрову стратифікацію та з'ясовано головні особливості реалізації англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології;
- узагальнено домінантні жанрові характеристики англomовного підручника з екології у вигляді жанрограми;
- виявлено та концептуалізовано основні і допоміжні стратегії і тактики фахової соціалізації адресата в сучасному англomовному науково-дидактичному дискурсі у галузі екології;
- здійснено комплексний лінгвістичний аналіз зазначених основних стратегій і тактик;

– обґрунтовано нерозривний зв'язок між стратегіями інтелектуальної орієнтації та емоційного налаштування адресата як наслідок взаємодії комунікативної спрямованості науково-дидактичного дискурсу та ідеологічного компонента екологічного дискурсу.

Наукова новизна отриманих результатів представлена в таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Сучасний англomовний науково-дидактичний дискурс – це інституційний вид педагогічно-орієнтованого дискурсу, який реалізується в контексті вищої освіти і є комунікативно-спрямованим на передачу адресантами фахового та наукового знання з певної галузі адресатам з метою їх фахової соціалізації та галузевої акультурації. Суб'єкти мовленнєвої взаємодії у науково-дидактичному дискурсі перебувають у статусно-рольових відносинах із домінантою адресанта над адресатом. У межах науково-дидактичного дискурсу формуються письмові, усні та електронні жанри.

2. Екологічний дискурс – це гібридний феномен, в якому взаємодіють елементи наукового, політичного та рекламного дискурсів. Їх залучення та інтеракцію зумовлює морально-етична спрямованість екологічного дискурсу, його зверненість до широких верств сучасного суспільства та експліцитний ідеологічний пафос. Особливості дискурсу сучасної екології впливають на науково-дидактичний дискурс у цій галузі, інтенсифікують його ідеологічну та емоційну зарядженість, націлюють на формування у майбутнього фахівця екологічного світогляду і готовності до активної боротьби за екологічні цінності.

3. Провідним письмовим жанром науково-дидактичного дискурсу в галузі екології є підручник, який вирізняється чіткістю структурно-сислової організації та композиції, сформованих під впливом комунікативних цілей дискурсу. У підручнику з екології поєднуються основний, пояснювальний та додатковий тексти і позатекстові компоненти, сукупність яких утворює явище гіпертексту.

4. Комунікативна інтенція адресанта в сучасному англomовному науково-дидактичному дискурсі в галузі екології передбачає одночасне формування компетентного професіонала та екологічно свідомої особистості, ідейного борця за стан довкілля. Тому комунікативна парадигма цього дискурсу визначена двома стратегіями фахової соціалізації адресата – його інтелектуальної орієнтації та емоційного налаштування, які реалізуються крізь низку основних та допоміжних тактик на основі значного арсеналу різнорівневих вербальних і невербальних засобів.

5. Сукупність визначених стратегій науково-дидактичного дискурсу в галузі екології та основних і допоміжних тактик їх реалізації утворює єдину стратегічну програму фахової соціалізації адресата, що ґрунтується на взаємодії комунікативної спрямованості науково-дидактичного дискурсу та ідеологічного компонента екологічного дискурсу.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що її результати та висновки роблять певний внесок у дискурсознавство (узагальнено та уточнено конститутивні параметри науково-дидактичного дискурсу), прагмалінгвістику (поглиблено наявні наукові знання про вплив комунікативно-прагматичних чинників на тактико-стратегічну організацію дискурсу), лінгвістичну генологію (розширено уявлення про структуру й загальну організацію жанру підручника).

Практична цінність дисертаційних результатів полягає у можливості їх використання у курсах із загального мовознавства, дискурсознавства, лінгвістичної генології, стилістики, спецкурсах та у викладанні англійської мови. Застосована методика дослідження може бути використана при написанні курсових, дипломних, магістерських і дисертаційних робіт. Результати проведеного аналізу можуть бути корисними українським методистам і авторам навчальних матеріалів для розробки дидактичних і методичних вимог щодо змісту і структури підручників відповідно до міжнародних стандартів, що запроваджуються в Україні у рамках Болонського процесу.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження є наслідком самостійної праці дисертанта. Статей за тематикою дисертації, опублікованих у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати дослідження доповідались на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Львівського національного університету імені Івана Франка (2000, 2004, 2011, 2013), на десяти конференціях, у тому числі семи міжнародних: IX міжнародній конференції *TESOL* (Горлівка, 2004), “Актуальні проблеми перекладознавства та іноземної філології” (Луцьк, 2004), “Коммуникативные технологии в системе современных экономических отношений” (Мінськ, 2006), “Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі” (Львів, 2007), II Міжнародній науково-методичній конференції “Навчання англомовної академічної комунікації в Україні та у світі: проблеми і перспективи” (Львів, 2011), VI Міжнародній конференції “Актуальні проблеми германської філології” (Чернівці, 2012), V Міжнародній конференції “English as the lingua franca of the modern world: new challenges for academia” (Брно, 2012) та трьох всеукраїнських конференціях: VIII Національній конференції *TESOL* (Вінниця, 2003), “Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес” (Чернівці, 2004), “Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (Київ, 2006).

Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри іноземних мов для природничих факультетів за участю фахівця кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 3 від 22 вересня 2015 р.).

Публікації. Зміст дисертації відображено у 11 статтях – 5 статтях у фахових виданнях України, 3 статтях у міжнародних періодичних виданнях, 3 статтях у нефахових виданнях України та 5 тезах наукових доповідей.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, списку джерел

ілюстративного матеріалу. Основний текст дисертації становить 177 сторінок, загальний обсяг – 214 сторінок. Дисертація містить 6 таблиць та 1 рисунок. Список використаних джерел складається з 318 позицій. Список джерел ілюстративного матеріалу містить 17 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, використані методи аналізу, подано перелік положень, що виносяться на захист, висвітлено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію роботи, окреслено її структуру та обсяг.

У **першому розділі** “**Теоретичні засади дослідження науково-дидактичного дискурсу у галузі екології**” розглянуто категорію дискурсу у сучасній лінгвістиці; здійснено аналітико-критичний огляд досліджень педагогічного дискурсу; виявлено й описано конститутивні параметри науково-дидактичного дискурсу, визначено його жанрову стратифікацію; виявлено особливості сучасного англomовного екологічного дискурсу та науково-дидактичного дискурсу у галузі екології; розглянуто основні ознаки сучасного англomовного підручника з екології як жанру науково-дидактичної комунікації.

У **другому розділі** “**Методологічні засади дослідження сучасного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології**” проаналізовано головні конститутивні параметри інституційного дискурсу та обґрунтовано методіку його дослідження; визначено поняття *стратегій і тактик* у лінгвістичній парадигмі; окреслено основні комунікативні стратегії науково-дидактичного дискурсу у галузі екології; описано основні етапи проведеного дослідження.

У **третьому розділі** “**Стратегія і тактики інтелектуальної орієнтації адресата у науково-дидактичному дискурсі в галузі екології**” визначено основні та допоміжні тактики, які необхідні для реалізації цієї стратегії та описано вербальні і візуальні засоби їхньої реалізації в англomовних підручниках з екології.

У **четвертому розділі** “**Стратегія і тактики емоційного налаштування адресата у науково-дидактичному дискурсі в галузі**

екології” визначено основні та домоміжна тактики стратегії емоційного налаштування адресата та проаналізовано їх вербальну і візуальну маніфестацію у текстах підручників з екології.

У **загальних висновках** підведено підсумки проведеного дослідження, узагальнено теоретичні та практичні результати, окреслено перспективи подальших наукових розвідок, пов’язаних із даною проблематикою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

1.1. Категорія дискурсу у сучасній лінгвістиці

У сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві існують інтерпретації поняття *дискурс*, запропонованого Зеллігом Харрісом [290] для пояснення правил послідовності речень у когерентному тексті та впливу екстралінгвістичних факторів на його побудову. Але, як справедливо зазначає О. С. Кубрякова, “широке розповсюдження терміна дискурс у сучасній лінгвістиці зовсім не означає, що за ним вже закріплений зміст, який можна було б вважати загальноживаним” [138, с. 23].

Сучасна теорія дискурсу бере свій початок з праць французького вченого Е. Бенвеніста, який виділив план нарації (*recit*) і план дискурсу (*discours*), “який треба розуміти у найширшому сенсі, як будь-яке висловлення, яке передбачає мовця і слухача, і намір першого певним чином впливати на іншого” [37, с. 299]. Тим самим вчений протиставив систему (мовлення, яке не пов’язане з мовцем) та процес (мовлення, яке пов’язане з мовцем).

Говорячи про різні трактування дискурсу, М. Л. Макаров виділяє основні координати його тлумачення: формальну (розуміння дискурсу як утворення вище рівня речення) та функціональну (розуміння дискурсу як використання мови) [156, с. 87]. Д. Шиффрін пропонує об’єднати ці два підходи, наголошуючи на взаємодії форми та функції: дискурс – це цілісна сукупність функціонально організованих, контекстуалізованих одиниць використання мови [305], що допомагає теоретично зв’язати форму і функцію [156, с. 89]. У такому розумінні дискурс постає як *функціонально-комунікативне, прагматичне* явище [29].

У рамках комунікативно-когнітивної парадигми, яка набула великої популярності у мовознавстві наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, дискурс розуміють як комплексний *соціокогнітивний* феномен, “мисленнево-когнітивну діяльність, яка є сукупністю процесу і результату і містить екстралінгвістичний і лінгвістичний аспекти” [262, с. 38], “конкретну комунікативну дію, фіксовану в усних та письмових текстах, здійснювану в визначеному когнітивно і типологічно обумовленому комунікативному просторі” [256, с. 14–16], “когнітивний процес, пов’язаний з реальним творенням мовленнєвого твору” [87, с. 7], “вербалізовану мовленневорозумову діяльність, яка є сукупністю процесу і результату, володіє лінгвістичним і екстралінгвістичним планами” [134, с. 200]; “зв’язний текст сукупно з екстралінгвістичними ... чинниками; ... мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах)... ” [151, с. 136–137], “мова в мові”, але представлена у вигляді особливої соціальної даності [224, с. 44].

Для голандського лінгвіста Т. ван Дейка, дискурс – це передусім комунікативна подія (складна єдність мовної форми, значення і дії), відтворена учасниками спілкування, в якій задіяна не лише мова в її фактичному використанні, але й ті ментальні процеси, які постійно супроводжують процес комунікації [81; 285]. Саме дискурс вбирає у себе всю багатоманітність історичної епохи, індивідуальних та соціальних особливостей комуніканта та комунікативної ситуації, в якій відбувається спілкування. Тому у дискурсі відображаються менталітет та культура як національна, загальна, так і індивідуальна, приватна [81; 285].

Узагальнюючи бачення дискурсу Т. ван Дейка, Ю. М. Караулов та В. В. Петров у своїй дефініції цього поняття – “дискурс – це складне комунікативне явище, яке, окрім тексту, містить й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресата, необхідні для

розуміння цього явища)” [81, с. 8] – наголошують на екстралінгвістичних факторах продукування дискурсу.

З позицій соціолінгвістики дискурс розглядають як спілкування з огляду на приналежність мовців до певної соціальної групи або типової мовленнєвої ситуації [114; 311]. Як зазначає К. С. Серажим, дискурс – це соціолінгвістичний феномен, “який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має “видиму” — лінгвістичну (зв’язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та “невидиму” — екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який “будується” впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо)” [200, с. 13].

У сучасній англо-американській лінгвістиці дослідники трактують дискурс як мову у використанні (*language in use*) [280; 288; 292; 299; 300]. Відповідно, обізнаність із дискурсом охоплює певну сукупність норм, переваг та очікувань, які співвідносять мову з контекстом її використання, що надає мовцю можливість створювати та інтерпретувати одиниці дискурсу у мові [283]. Таке трактування зосереджує увагу науковців на практичному застосуванні дискурсу, що знаходить своє відображення у розробці різноманітних курсів з викладання іноземних мов та інших соціальних практиках.

З огляду на різноманітність тлумачень поняття дискурс, Ф. С. Бацевич подає таке узагальнювальне визначення: “дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних

тощо) чинників, які визначаються конкретним колом “форм життя”, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів” [29, с. 138]. Таке розлоге визначення свідчить про те, що, з одного боку, дискурс – це текст з особливою граматиною, лексикою, правилами слововживання і синтаксису, а з іншого – це живе спілкування, комунікація, когнітивно-мовленнєве й інтерактивне явище з усіма відповідними складовими спілкування [28, с. 12–13]. Отже, усіх дослідників дискурсу об’єднує бачення його як діалектичного комунікативно-когнітивного утворення та визнання важливості його соціальних, контекстуальних чинників. Різноманітні шляхи наукового пошуку у галузі дослідження дискурсу ведуть до єдиної мети – показати, як людина користується мовою, як вона створює висловлення і пов’язує їх між собою. Тому дискурсознавство передбачає вихід лінгвістики з ізоляції [191] і створення міждисциплінарної області знань, яка охоплює досягнення лінгвістики, соціології, психології, етнографії, теорії масової комунікації, літературознавства, стилістики, філософії тощо [285].

Отже, беручи до уваги вищезазначені визначення дискурсу, в дисертаційному дослідженні пропонуємо наступне його тлумачення: *дискурс – це провідний феномен мовлення, інтерактивний за своєю сутністю, нерозривна єдність комунікативних та когнітивних процесів, обумовлених екстралінгвістичними чинниками, що об’єктивуються у зв’язних текстах.*

1.2. Педагогічний дискурс: сучасне бачення і проблематика досліджень

Проблема диверсифікації дискурсу є однією із найскладніших у дискурсознавстві через можливість застосування різних критеріїв або параметрів [29; 35; 87; 114; 121]. Найпоширенішим параметром класифікації типів дискурсу найчастіше обирають *соціально-тематичний*, згідно з яким прийнято виокремлювати такі дискурси, як академічний, науковий, бізнес-

дискурс, політичний, юридичний, військовий, дипломатичний, рекламний, медичний, релігійний, спортивний, електронний, медійний, педагогічний (освітній, дидактичний). Як відомо, різні типи дискурсів часто взаємодіють між собою, що призводить до формування складних, динамічних інтертекстуальних зв'язків.

Педагогічний дискурс посідає чільне місце у сучасних класифікаціях дискурсів. Це – значний за суспільною роллю комунікативно-когнітивний феномен, своєрідність якого зумовлено, на думку Т. В. Єжової [96, с. 54], комплексом комунікативних цілей, що відбивають його зв'язок з трьома сферами: 1) професійною – формування ключових компетенцій суб'єктів освітнього процесу; 2) суспільного життя – соціалізація особи у суспільстві; 3) особистісною – становлення самоцінної людини. Педагогічний дискурс реалізується у різних освітніх середовищах, володіє різноманітною контекстуальною прив'язаністю, що закономірно веде до порушення питання і про його делімітацію, і про його можливу внутрішню диференціацію.

Зазначимо, що сучасні дослідники педагогічного дискурсу здебільшого не цікавляться такою проблематикою. Вони вживають терміни “педагогічний дискурс”, “освітній дискурс”, “навчальний дискурс”, “навчально-педагогічний дискурс”, “дидактичний дискурс” на свій розсуд, найчастіше співвідносять їх з певним освітнім середовищем.

На даний час можна констатувати, що педагогічний дискурс, трактований як “парасольний термін” у розмаїтті його контекстуальних реалізацій, поступово стає об'єктом різноманітних студій, в яких розглядають його соціокультурні та лінгвістичні характеристики на матеріалі текстів з різних сфер і мов. Загальна проблематика дискурсу цього типу потрапила у поле зору А. Р. Габідуллої, яка здійснила комплексний аналіз категоріальної структури навчально-педагогічного дискурсу (який, на її думку, реалізується у взаємодії учителя та учня) та описала систему його мовленнєвих жанрів [64], а також лінгвіста-дидактика М. Ю. Олешкова, який на основі дидактичного тексту/дискурсу обґрунтував модель дидактичної комунікації, що забезпечує

ефективну взаємодію суб'єктів освітнього процесу на лінгвопрагматичному, когнітивному і психолінгвістичному рівнях [173].

Увагу лінгвістів привернули окремі форми і галузеві види навчально-дидактичних текстів. Їх усними видами займалися такі дослідники, як О. А. Гордієвський, М. Ю. Кушнір, К. С. Ращупкіна та О. В. Смаль. Перший створив класифікацію маркерів інтердискурсивності та здійснив їхній порівняльний аналіз у текстах лекцій природничого та гуманітарного циклів для вищих навчальних закладів німецькою та російською мовами [70]. М. Ю. Кушнір дослідила просодичний аспект мовлення викладача у навчальному діалозі, виявила і класифікувала основні стратегії і тактики британського педагогічного спілкування, описала риторичні прийоми і лексико-синтаксичні засоби реалізації дидактичних стратегій [146]. К. С. Ращупкіна проаналізувала інтерактивні характеристики навчального дискурс-опитування з урахуванням дискурсивних практик комунікантів та особливості організації даного типу дискурсу [190]. У дисертаційному дослідженні О. В. Смаль [209] виявлено лінгвокогнітивні особливості моделювання знань в англomовному лекційному дискурсі.

Письмові навчальні тексти потрапили у поле зору більшої кількості дослідників, які зосередились на виявленні їхніх комунікативно-прагматичних характеристик та мовностилістичних ознак. Приміром, Т. В. Грохольська проаналізувала і описала лінгвістичні особливості навчальних текстів з політекономії, передусім лексичні та синтаксичні засоби вираження зв'язності у навчально-дидактичних текстах типу "розсуд" [72]. О. М. Губарева здійснила порівняльний аналіз лексичних, синтаксичних, образних та візуально-графічних засобів організації метадискурсивної структури російськомовних та англomовних науково-навчальних текстів економічного профілю [73]. О. А. Акулова розглянула комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні ознаки текстів англomовних підручників у галузі економіки [1], а О. В. Шпигарь дослідила структурно-семантичні та функціональні особливості навчально-наукових текстів на базі сучасних підручників та навчальних

посібників також з економічних дисциплін [269]. У поле зору Т. О. Філоненко потрапили англомовні публікації з методики викладання англійської мови, на основі яких було досліджено жанрово-стилістичні характеристики науково-методичного дискурсу із урахуванням його структурних та прагматичних особливостей [245].

Певну увагу приділено аналізу комунікативних стратегій письмового педагогічного дискурсу у різних галузях знання. О. Ю. Винник на основі навчальних книг із програмування виявила та описала основні комунікативні стратегії і тактики суб'єкта сучасного англомовного дискурсу програмування в аспекті їхнього впливу на свідомість потенційного адресата [57]. П. В. Токарева дослідила способи реалізації комунікативних (когнітивних, прагматичних, діалогових і риторичних) стратегій і тактик у навчальному дискурсі з метою зміни картини світу адресата на основі шкільних підручників гуманітарного, природничого та математичного циклів [232].

Було досліджено також і деякі специфічні навчально-дидактичні жанри. Наприклад, О. О. Кліманова здійснила комплексне лінгвістичне дослідження аутентичних формулювань навчальних завдань сучасних англомовних навчально-методичних комплексів на базі авторитетних британських видавництв *Longman*, *Cambridge* і *Oxford University Press*, визначила місцезнаходження і призначення мікротексту формулювання навчального завдання як особливого типу тексту із специфічними структурними, змістовими, функціональними і прагматичними характеристиками, систематизувала і описала мовні засоби реалізації категорії спонукання у досліджуваних текстах [119].

Основою аналізу Н. В. Ільчової були відеододатки до сучасних англомовних навчально-методичних комплексів. Дослідниця розробила типологію тематичних розділів, мовленнєвих актів, лексичного наповнення текстів, вербальних маркерів мовленнєвих ситуацій та невербальних засобів комунікації, які у сукупності визначають специфіку даного різновиду тексту [108]. М. В. Черкунова на матеріалі анотацій до англомовних наукових та

навчальних видань визначила лінгвістичний статус малоформатних видань, виявила їхні жанротвірні риси з погляду їхньої структурної організації, мовного наповнення і прагматичного потенціалу, описала основні комунікативні стратегії для вираження аргументів у цьому жанрі [253].

Було здійснено і діахронне дослідження англійських граматик і словників XVI-XIX століть та визначено етапи формування їхніх інституційних особливостей в історичній динаміці [110].

Отже, можна стверджувати, що вже накопичено значний арсенал даних щодо певних особливостей різних педагогічно-орієнтованих текстів і дискурсів.

1.3. Делімітація та конститутивні параметри науково-дидактичного дискурсу

Як зазначалося вище, делімітація педагогічно-орієнтованих дискурсів здебільшого не привертала уваги дослідників, хоча її важливість є очевидною, особливо у вищій освіті, яка вирізняється складністю організації. Вищі навчальні заклади є місцем перетину педагогічної і наукової комунікації, яку можна розглядати як у взаємодії, так і окремо.

У сучасній англо-американській лінгвістиці популярним є широкий термін *academic discourse*, який охоплює когнітивні моделі та особливості мовно-соціальних практик, притаманні вищим навчальним закладам [286; 291; 312; 314]. Цей феномен реалізується крізь значний діапазон жанрів, який варіює від лекцій, підручників, різних видів студентських робіт до дисертацій, конференційних виступів, статей тощо. Українські еквіваленти цього терміна – “академічний дискурс”, “науково-академічний дискурс” – вже так само набули популярності у вітчизняній лінгвістиці та лінгводидактиці (див., наприклад, [51; 52; 174; 230]). Слід відзначити, що делімітація цього терміну не завжди є чіткою: деякі дослідники вважають, що він позначає цілісний, хоча і гібридний феномен, який існує в університетському середовищі, де в принципі важко розмежувати наукові і

педагогічні дискурси та жанри [51; 174]; інші, навпаки, наголошують на тому, що існують два різних види дискурсу – науковий та власне академічний (тобто педагогічний) дискурси [114; 144].

Можна погодитись з тим, що у науково-академічному дискурсі досить легко виокремити власне науковий дискурс і відповідні жанри (наприклад, наукові статті і монографії, які продукують викладачі університетів). В той час очевидно, що більшість університетських жанрів знаходяться на перетині наукової та науково-педагогічної сфер, а їх дискурс є, відповідно, пограничним. Цей пограничний дискурс передусім існує у *контексті процесу передавання знань від викладачів до студентів, під час якого відбувається адаптація наукового знання і ментальних моделей наукового мислення до цільової спрямованості – фахового навчання, підготовки спеціалістів певної галузі*. Цей дискурс ми називаємо *науково-дидактичним*. Ця назва запозичена з праць стилістів другої половини ХХ століття: термін “науково-дидактичний стиль” вживали у функціональній стилістиці на позначення підстилю наукового мовлення, а до його жанрів відносили лекції, підручники та різні види навчальних матеріалів [162; 235].

Науково-дидактичний дискурс (надалі НДД) володіє низкою конститутивних параметрів, які дозволяють його чітко і однозначно ідентифікувати. Основне *комунікативне завдання* НДД полягає у цілеспрямованій передачі фахового та наукового знання з тієї чи іншої галузі реципієнтам – студентам вищих навчальних закладів з метою їх *фахової соціалізації*, тобто набуття ними професійних знань, вмінь, світоглядних уявлень, ідеологічної орієнтації, комунікативних норм, властивих певному професійному соціуму. Таким чином, у рамках НДД відбувається процес *аккультурації*, тобто передавання і засвоєння різних моментів певної науково-галузевої культури (див. [277]).

Комунікативний контекст НДД є точкою перетину наукової та дидактичної сфер. Він фіксує вже наявну систему знань, загальноприйняті поняття та закони певної галузі знання. Як відомо, наукова комунікація

характеризується точністю, логічністю, лаконічністю, термінологічністю, об'єктивним та несуперечливим відображенням зовнішніх явищ та фактів, досягненням максимальної ідентичності з відображуваною дійсністю [19, 188]. Важливою прагматичною рисою наукових текстів є замкнена сфера функціонування: попри масовість аудиторії комунікантів, для яких створюються і існують наукові тексти певної галузі знань, вона залишається професійно обмеженою. Дидактичність виявляється в акцентуванні викладеної інформації, оцінці, рекомендаціях тощо. Змістовна специфіка НДД полягає у тому, що він оперує концептами тієї науки, основи якої слід передати адресатам, і внаслідок цього не володіє своїм лексичним кодом, а використовує за основу терміносистему певної дисципліни.

Адресант у НДД моделюється головним чином як фахівець у даній галузі, викладач, який володіє спеціальними знаннями та відповідним логіко-понятійним апаратом. Комунікативні завдання адресанта полягають у відборі навчального матеріалу, представленні нових знань, розміщенні акцентів в процесі створення текстів, спробі передбачити можливі запитання адресата, тобто він “постійно звіряє свій задум з формою його втілення у тексті” [20]. Він є продуцентом інформації, інформатором, укладачем тексту, креатором [126, с. 13]. Саме адресант усвідомлює для кого він готує матеріал, його прагматичний намір завжди скерований на певну аудиторію. Досягнення цієї мети можливе, якщо адресант контролює інтелектуальні та емоційні процеси адресата, і, таким чином, іллокутивно спонукає його здійснювати або не здійснювати певні дії, змінити свій світогляд тощо.

Адресатами НДД є студенти університетів, майбутні спеціалісти, яких потрібно ввести у сферу професійної комунікації, що вимагає формування, розширення та видозміни їхніх знань. Набуті в процесі комунікації знання залишаються в особистісній системі знань адресата. Фактор адресата (термін Н. Д. Арутюнової [12]) визначає динаміку процесу науково-дидактичної комунікації, оскільки, як зазначає Л. В. Славгородська, потенційний адресат разом із автором будує текст, його бажане сприйняття відображене у мовній

формі комунікації [205, с. 102]. Саме фактор адресата примушує адресанта піклуватися про організацію свого мовлення, подавати інформацію таким чином, щоб у адресата задіявались механізми її адекватного сприйняття [12, с. 357].

Статуси комунікантів в НДД не є рівними, а адресантно-адресатна конфігурація є асиметричною, з особливою статусною роллю адресанта як кваліфікованого фахівця та ментора. Специфіка координат статусно-рольових відносин дозволяє кваліфікувати НДД як *інституційний* дискурс, для якого характерна висока текстова структурованість та яскраво виражена соціально-контекстуальна прив'язка [4, с. 137].

Ознакою НДД як різновиду інституційного є його співвіднесеність з закладами вищої освіти (університетами), які обслуговують певне навчальне середовище, контролюють відповідність освітніх послуг соціальним запитам особистості та суспільства. Університети – їх аудиторії, лабораторії, кабінети – є фізичним середовищем, де реалізується НДД, а його темпоральний вимір часто представлений чітко окресленим часовим фрагментом у вигляді заняття (у розмаїтті його конкретних різновидів). Разом вони створюють *хронотон* НДД, його локально-темпоральну парадигму.

Ефективність НДД визначається застосуванням комплексу *комунікативних стратегій* та адекватністю їхньої вербальної маніфестації. Комунікативні стратегії НДД інтегрують та трансформують, у відповідності з його цільовою орієнтацією, стратегії наукового дискурсу (побудова теоретичної і практичної моделі предмету вивчення, передача теоретичних знань, викладення отриманих результатів у формі, яка є доступною для студентів) [266, с. 164–167] і дидактичного дискурсу (активація навчання, регулювання і стимулювання дидактичного комунікативного процесу) [64, с. 108]. Вони спрямовані на інтелектуальну та емоційну сфери адресата.

Сучасний НДД реалізується у трьох формах, або, іншими словами, має три *модуси*: усний, письмовий та електронний. Його *вербальними*

репрезентантами є тексти регулятивного характеру, що представляють спектр відповідних жанрів, які будуть розглянуті нижче.

Отже, НДД є однозначно ідентифікованим феноменом, якому даємо таке робоче визначення: *науково-дидактичний дискурс – це інституційний дискурс, що реалізується в контексті вищої освіти і є комунікативно спрямованим на передачу адресантами (викладачами, науковцями) фахового та наукового знання з тієї чи іншої галузі адресатам (студентам вищих навчальних закладів) з метою їх фахової соціалізації та галузевої акультурації*. Конститутивні ознаки НДД, передусім цільова орієнтація, дають підстави розглядати його як різновид педагогічного дискурсу, хоча і з визнанням його міцних інтердискурсивних зв'язків з дискурсом наукової сфери.

1.4. Жанрова стратифікація англomовного науково-дидактичного дискурсу

У коло інтересів лінгвістики ХХ-ХХІ століть потрапило поняття *жанру*. Як зазначав М. П. Утехін, “жанр – це найзагальніша, найуніверсальніша і водночас цілком конкретна категорія лінгвістичної філософії” [238, с. 3], яка “не втрачає своєї важливої ролі інструмента наукового пізнання” [276, с. 108]. На думку В. В. Дементьєва, жанроцентризм – це універсальний напрям сучасних лінгвістичних досліджень [82, с. 109], оскільки він межує з усіма дисциплінами комунікативного циклу: теорією дискурсу, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, когнітивістикою, неориторикою, стилістикою, лінгвістикою тексту та ін. Як стверджує Ф. С. Бацевич, “жанр – це місток, який поєднує поняття дискурсу і мовленнєвого акту, виформовуючи зв'язки між ними” [29, с. 160], “враховуючи не лише найзагальніші інтенції учасників спілкування, а й інші складові й чинники комунікативної діяльності людей” [26, с. 24]. З такою тезою погоджується також російський дослідник В. В. Дементьєв, який

визначає мовленнєвий жанр як буферну зону між системою мови та її реальним використанням [83, с. 92]. На важливості розподілу дискурсів на жанри наголошує і М. М. Полюжин [181, с. 38].

Більшість сучасних лінгвістів у вивченні мовленнєвих жанрів опираються на роботи М. М. Бахтіна, особливо на його працю “Проблема мовленнєвих жанрів” [30, с. 237–280], у якій вчений обґрунтував поняття *мовленнєвих жанрів* і визначив їх як *відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлення* та сформулював наступні основні теоретичні положення у дослідженнях мовленнєвих жанрів:

1) жанри створюються завдяки певним функціям (науковій, технічній, публіцистичній тощо);

2) жанри присутні у будь-якій сфері діяльності;

3) жанри поділяються на первинні (прості, які виникли в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування) та вторинні (складні, умовами яких стало високорозвинене і організоване культурне спілкування);

4) жанри можуть трансформуватися (в процесі формування вторинні жанри вбирають в себе ознаки первинних жанрів, тобто первинні жанри трансформуються у вторинні і набувають особливих ознак);

5) жанри діалогічні та інтертекстуальні;

6) стиль – елемент жанрової єдності висловлювання, мовні стилі мають жанрову природу [30, с. 237–280].

Вчений розглядає мовленнєві жанри в аспекті мовного спілкування – як факт соціальної взаємодії людей і як співвідношення і взаємодію смислових позицій [30]. Система жанрових норм входить у свідомість людини в міру її соціалізації, визначаючи рівень її жанрової компетенції, подібної до мовної компетенції, що дозволяє їй розпізнавати жанри без помилок і будувати свою мовленнєву поведінку у відповідності з цими нормами [196].

Лінгвофілософська теорія Бахтіна “революціонізувала” жанрознавство, розширила його рамки, надала поштовху до сучасного

переосмислення жанру як соціальної та лінгвосоціальної категорії [276]. Жанрознавчий напрям у мовознавстві (лінгвістична генеалогія) стає міждисциплінарним дослідженням, оскільки на необхідності дослідження жанрів наголошують представники функціональної стилістики [123; 188; 234; 235; 243], лінгвістики тексту [48; 125], когнітивної лінгвістики [89; 139], прикладної лінгвістики [278; 312], комунікативної лінгвістики [26; 196; 244].

Для сучасних генеалогічних концепцій характерне трактування жанрів як комплексних комунікативних, когнітивних та текстових феноменів. Таке бачення відбивають наявні дефініції жанрів, наприклад, “складні єдності змісту, стилю і композиції, а також низки позамовних чинників” [27, с. 112–113], або динамічна ментальна модель цілеспрямованих мовносоціальних дій у певній професійній сфері, “конвенційних за своїм комунікативно-когнітивним характером і відносно стереотипних за структурно-композиційним і мовностилістичним оформленням” [277, с. 6]. Більшість лінгвістів погоджується і з тим, що жанри є соціокультурними явищами, належать певним лінгвокультурам [282; 298].

Кожний інституційний дискурс (див. детальніше 2.1) реалізується крізь спектр характерних для нього жанрів, які можуть бути як універсальними для цього дискурсу в усіх його різномовних реалізаціях, так і культурно-маркованими. Англomовний НДД володіє своєю жанровою палітрою, яка сформувалась у процесі еволюції англо-саксонської науково-академічної комунікації. Її можна диференціювати на такі три групи жанрів згідно із каналами комунікації.

I. Жанри усної комунікації:

1) лекція (*lecture*) – розгорнута і систематична монологічна передача викладачем інформації навчального, наукового та світоглядного характеру студентам, що відбувається в університетських аудиторіях у встановлений темпоральний період;

2) практичне заняття (*class*) – визначена у часі і місці усна комунікація між викладачем і студентами, який організовує детальний розгляд ними

певних теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання відповідно до сформульованих завдань;

3) лабораторне заняття (*laboratory class*) – різновид заняття, на якому студентам надається можливість практичного підтвердження окремих теоретичних положень конкретної навчальної дисципліни на основі “досвіду з перших рук” та можливості ознайомлення з науковими методами дисципліни, що вивчається, на практиці;

4) індивідуальне заняття (*tutorial*) – діалогічна комунікація між викладачем та студентом або невеликою групою студентів (2 – 4 особи), метою якої є заповнення прогалин студентів у певних навчальних дисциплінах, їх поглиблене вивчення та залучення у виконання наукових досліджень та інших творчих завдань;

5) семінар (*seminar*) – групове заняття, присвячене одній темі, що передбачає активну участь студентів, з метою з’ясування рівня засвоєння ними знань, оволодіння вміннями та навичками з окремої теми чи розділу. На семінарах відбуваються виступи студентів із заздалегідь підготовлених тем, обговорюються прочитана література та релевантні науково-професійні ідеї, а також можуть проводитись дебати;

6) колоквіум (*colloquium*) – семінар, присвячений окремій, проте достатньо широкій темі;

7) воркшоп, практикум (*workshop*) – заняття, присвячене обговоренню однієї навчальної теми або практичній діяльності у її межах, що передбачає активну групову роботу студентів.

8) презентація (*presentation*) – жанр науково-дидактичної комунікації, який передбачає виступ викладача, фахівця, науковця перед аудиторією з метою представлення ідеї, проекту, програми тощо, інформації про хід виконання або результати проведеної роботи, переконання аудиторії у правильності підходу або позиції, у перевагах запропонованої програми тощо.

II. Жанри письмової комунікації:

1) підручник (*textbook*) – навчальне видання, що у відповідності до програми містить систематизований виклад навчальної дисципліни, має високий науково-методичний рівень та містить необхідний довідковий апарат для орієнтації в матеріалах книги;

2) навчальний посібник (*manual, handbook*) – навчальне видання, що доповнює підручник у викладі навчального матеріалу з певної дисципліни, містить переважно факти та іншу конкретну інформацію;

3) навчальний довідник (*reference book*) – навчальне видання довідкового характеру, яке містить упорядкований перелік відомостей про певну галузь знань;

4) конспект лекцій (*lecture notes*) – навчальне видання, яке містить конспектований виклад курсу, його частину, найбільш методологічно значущі або проблемні для засвоєння розділи;

5) роздавальний матеріал (*handout*) – матеріал на аркуші або декількох аркушах паперу, що містить ключові моменти навчальної теми та розповсюджується викладачем під час лекції або заняття;

6) навчальна програма (*syllabus*) – документ, який визначає науковий зміст, методичну побудову навчальної дисципліни, назви й основні питання розділів і тем, розподіл навчального часу за розділами, темами і видами навчальних занять.

III. Жанри електронної комунікації:

1) навчальна література в режимі *online* – електронні модифіковані варіанти підручників та посібників, які, завдяки своїй гіпертекстуальній організації, надають право вибору послідовності читання й сприйняття інформації через наявність різномірівневих, різноспрямованих зв'язків між документами і веб-сторінками;

2) навчальний сайт (*site, website*) – гіпертекстове утворення із структурованим навчальним матеріалом;

3) дистанційний курс (*distance course, online course*) – навчальний курс, який читається студентам за допомогою Інтернету, без безпосереднього контакту і фізичної присутності в аудиторії;

4) віртуальне навчальне середовище (*virtual learning environment*) – навчальна онлайн платформа, сукупність жанрів (чат, форум, електронні дискусії, комп'ютерні презентації *PowerPoint*), які надають студентам можливості доступу до навчальних матеріалів, курсів і різного виду освітніх ресурсів, а також соціальне середовище для спілкування викладачів і студентів.

Зазначені жанри є провідними в сучасній англійській науково-дидактичній комунікації, хоча і не вичерпують її усього розмаїття, оскільки, на думку В. Є. Гольдіна, створення повної багатоаспектної типології жанрів – справа майбутнього (цит. за Бацевич [26, с. 66]). Попри різноманітність жанрів, одним із домінуючих залишається підручник, оскільки саме у ньому міститься систематизований виклад основного матеріалу тієї чи іншої науки.

1.5. Особливості екологічного дискурсу та науково-дидактичного дискурсу у галузі екології

Кожний галузевий різновид НДД відбиває епістемічні норми, світоглядні засади, ментальні моделі, понятійні апарати, термінологію, методологію та ціннісну орієнтацію своєї науково-тематичної сфери. Тому будь-яке дослідження повинно враховувати специфіку та провідні особливості галузевого дискурсу, який НДД адаптує до свого провідного комунікативного завдання. Оскільки запропоноване у цій роботі дослідження стосується англійського НДД у галузі екології, то важливо окреслити змістовні особливості цієї сфери та характер дискурсу, що панує у ній.

Екологія – (грец. *oikos* – населення, дім і *logos* – любов) – наука, покликана аналізувати взаємовідношення живих істот та їх сукупностей між собою і з навколишньою неживою природою, структурно-функціональні властивості екологічних систем – від найменших консорційних до біосфери

включно, історію формування, еволюцію, природну та антропогенну динаміку цих систем, її корисні функції для людини та можливості їх розумного використання [302, с. 132]. Сучасна екологія – це, за визначенням відомого американського еколога Ю. Одума, супернаука, що вивчає планетарний рух, який є фізичним, хімічним, біологічним, а також психологічним, соціологічним і економічним явищем [FE].

Екологія має велике світоглядне значення, допомагає зрозуміти особливості існування живих організмів, у тому числі й людини, в навколишньому природному середовищі, пізнати закономірності будови й функціонування екологічних систем, в котрій виникла людина, існує людське суспільство і від стану котрої залежить його майбутнє. Здобутки екології дали змогу підійти до реалізації численних глобальних проблем, передусім таких, як Міжнародна біологічна програма (1964-1974), “Людина і біосфера” (1968), Програма ООН з навколишнього середовища (1972), “Всесвітня стратегія охорони природи” (1978), “Всесвітня хартія природи” (1982), Програма сталого розвитку (1992, 2002) та інші. Більшість учених планети, причетних до вирішення екологічних проблем, збагнула, що запобігти екологічній катастрофі можна лише за умови тотальної конверсії екологічної свідомості людей, за суттєвого підвищення екологічної культури населення та формування певної “критичної маси” людей, вихованої на ідеях екологічної філософії життя і здатних піти шляхом екологізації усіх сфер своєї діяльності.

У наш час *екологія* асоціюється тепер не лише з наукою, а і з суспільно-політичним рухом (організація *Greenpeace*, партії зелених у багатьох країнах світу), який виступає за розвиток людства у гармонії з навколишнім середовищем. Міжнародний екологічний рух об’єднує ідея про те, що економічний, соціальний і політичний розвиток сучасного суспільства досяг протиріччя із природою через обмежені можливості біосфери, що людям потрібно досягти гармонії у відносинах із навколишнім середовищем. Зелений колір, який використовують учасники руху як емблему, є символом природи, надії на її оновлення.

Вищезазначені фактори визначають формування екології як сучасної науки, важливість дослідження особливостей комунікації у даній сфері, оскільки, як стверджує З. І. Ломініна, у глобальному текстовому просторі тексти з екології посідають важливе місце [154, с. 45].

Зазначимо, що деякі аспекти екологічних текстів та дискурсу, ключовим концептом і темою якого є природа і стан навколишнього середовища, почали привертати увагу мовознавців.

Лінгвістичне дослідження екологічного дискурсу у XXI столітті присвячено таким проблемам:

1) термінології. С. В. Овсейчик [167] розглянула особливості структурно-семантичної організації української екологічної термінології, визначила продуктивні структурні типи екологічних термінів та спеціалізацію їхніх словотворчих формантів, проаналізувала закономірності формування екологічної термінології і на цій основі виявила шляхи та джерела поповнення аналізованої української галузевої термінології. В. А. Бабюк [17] прослідкувала формування французької радіоекологічної терміносистеми в історичному плані, визначила продуктивні моделі і типи радіоекологічної лексики та особливості її словотворчих формантів, здійснила аналіз прагматичних аспектів формування французької радіоекологічної лексики із урахуванням соціологічних, психологічних і комунікативно-прагматичних чинників. Є. Г. Балюта [21] дослідила процеси, пов'язані із збагаченням лексичного складу сучасної англійської мови сфери екології, здійснила аналіз словотвірних, семантичних, формотворчих та фразотворчих процесів, соціофункціональний аналіз інноваційних явищ в англійській мові сфери екології. О. М. Івашищин [104] дослідила термінологічні словосполучення в англійських науково-технічних текстах з проблем техногенного впливу на довкілля, визначила їхні основні структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості, роль у маркованості англійських науково-технічних текстів та їхніх прагматичних функцій у заголовкових фреймах з точки зору когнітивної лінгвістики;

2) когнітивно-прагматичній структурі екологічних текстів. З. І. Ломініна [153] в межах когнітивної прагматики здійснила аналіз процесуальної складової розуміння інформаційних повідомлень про екологічну проблему “забруднення природи” і “попередження забруднення” у німецькомовних публіцистичних текстах 90 років ХХ століття, виявила та описала фактори формування соціоекологічної галузі знань у даних текстах. О. В. Іванова [107] визначила екологічний дискурс, розглянула його структуру і специфіку, проаналізувала особливості метафоричних моделей – концептів природних катастроф у німецькомовному медійному екологічному дискурсі, схарактеризувала їхню фреймову структуру. Н. О. Красільнікова [133] здійснила компаративне когнітивно-дискурсивне дослідження концептуальних метафор у екологічному політичному дискурсі (зокрема виявила та описала їхні домінантні моделі, проаналізувала закономірності їх функціонування з позицій лінгвокультурології), які використовуються для репрезентації біполярної лінгвокультурологічної категорії Свої-Чужі в сучасному екологічному дискурсі США, Росії і Англії. І. О. Розмаріца [192] запропонувала визначення екологічного дискурсу, дослідила його основні риси та принципи організації публіцистичних і офіційних жанрів, виокремила головні дискурсознавчі концепти семантичної бази, проаналізувала засоби реалізації основних комунікативних стратегій (переконування та тиску) в конкретних моделях адресантно-адресної конфігурації. О. В. Бабире розглянула персуазивний та маніпулятивний характер комунікації з екотематикою в текстах маркетингових кампаній та соціальних медіа [16].

У процесі еволюції в сфері екологічної комунікації сформувалися свої поняття, терміносистема, типи текстів, виробилися певні комунікативні стратегії.

Екологічний дискурс реалізується в усній, писемній та електронних формах. До усних форм екологічного дискурсу належать публічні виступи під час конференцій, семінарів, промови політиків, їхні виступи на радіо, по телебаченню, інтерв'ю, прес-конференції, парламентські дебати, дискусії під

час громадських слухань, круглих столів, теле- та радіоновини, що торкаються вищезазначеної тематики, екологічні теле- та радіопередачі, ролики екологічної реклами. До писемних форм можна віднести різноманітні публікації, статті в журналах та газетах, доповіді, огляди, аналітичні матеріали, екологічні плакати та брошури. Електронна комунікація у сфері екології використовує ті ж самі жанри, але опосередковані електронним каналом.

Екологічний дискурс тісно пов'язаний з іншими типами дискурсу. Так, з *науковим дискурсом* його єднає точність та лаконічність викладу матеріалу, використання термінології та стилістичних прийомів. З *політичним дискурсом* екологічну комунікацію поєднує чітко виражена апеляція до системи цінностей, що склалася у певному суспільстві. Екологічний дискурс відрізняється широким використанням невербальних компонентів спілкування, параграфеміки, кольорового символізму – ця риса наближає комунікацію в сфері екології до *рекламного дискурсу*.

Однією з основних рис екологічного дискурсу є *масовий характер комунікації*: у багатьох випадках адресант не звертається до адресата безпосередньо, і тому спілкування є дещо односпрямованим. Автор у створенні повідомлення для масового адресата бере до уваги ідеалізоване уявлення про партнера по комунікації, який є носієм лише загальної пам'яті, позбавленої особистого та індивідуального досвіду. Повідомлення, призначене для такого адресата, є абстрактним, позбавленим індивідуального забарвлення.

Це викликає необхідність орієнтуватися при створенні текстів на концепти, зрозумілі і прийнятні для всіх і кожного, хто може взяти участь у процесі комунікації. Такими концептами виступають глибинні когнітивні та ціннісні категорії. Автори екологічних текстів, які створені для масової комунікації, в більшості випадків опираються на стрижневі ціннісні поняття, з якими пов'язана життєдіяльність людини, такі як здоров'я, життя, добробут.

Ефективного впливу на масового адресата можна також досягти завдяки *емоційній аргументації*. В екологічному дискурсі апелюють до емоцій,

згадуючи про глобальні екологічні катастрофи або говорячи про катаклізми, що очікують людство у майбутньому.

На екологічний дискурс впливають позамовні чинники ідеологічного змісту (ідеологія, пропаганда, ідеологічне осмислення мовних одиниць), макросоціальні (масова комунікація) та соціальні (проблемні екологічні ситуації у суспільстві) фактори. Це означає, що екологічний дискурс як спосіб екологічного мислення і мовносоціальної поведінки впливає на суспільство, що сприяє збереженню чи зміні соціальних інститутів і екологічної ситуації.

Отже, екологічний дискурс – це *гібридний феномен*, в якому взаємодіють елементи наукового, політичного та рекламного дискурсів. Їх залучення та інтеракцію зумовлює *морально-етична спрямованість* екологічного дискурсу, його *зверненість до широких верств сучасного суспільства* і, відповідно, експліцитний *ідеологічний пафос* [307].

Ці особливості дискурсу сучасної екології впливають на НДД у цій галузі, інтенсифікують його ідеологічну та емоційну зарядженість, висувають такий аспект спрямованості на фахову соціалізацію адресата, як націленість на формування екологічного світогляду, готовності до боротьби за еко-цінності, вироблення відповідного войовничого духу.

1.6. Прагмалінгвістична характеристика англомовного підручника з екології

Підручник – це один із найбільш складних і відповідальних типів науково-дидактичних творів, який через зміст, структуру, оформлення визначає глибину розкриття специфіки навчального предмета, обсяг знань, умінь і цінностей, який в обов’язковому порядку повинен одержати студент на тому чи іншому етапі навчання. У праці з підручником, “студент позначає й осмислює, нормує та оцінює чітко структурований текст у такий спосіб, що останній починає розвиватися у його свідомості поліпроблемно і багатоваріантно, наднормативно і метаціннісно (сучасна навчальна парадигма)” [250].

Попри те, що кожен підручник має свою специфіку, усі підручники виконують наступні функції:

- інформаційну. Навчальна література знайомить людину із головними надбаннями цивілізації, результатами вищих досягнень людства;
- трансформаційну. Теоретичні знання, методи наук, характеристики професійної діяльності не переносяться безпосередньо у навчальну літературу. Вони спеціально переробляються, перетворюються для кращого засвоєння, тобто відбираються, дозуються, групуються, оформлюються у логіці засвоєння: розуміння – запам'ятовування – використання;
- систематизуючу (систематизація знань у вигляді понять, типологій, класифікацій та ін.). Саме кінцевий результат навчання – необхідність повного, цілісного і міцного засвоєння – визначає цю функцію [31, с. 19].

Структурні особливості підручника були предметом пошуків фахівців у галузі педагогіки, якими здійснено велику кількість теоретичних досліджень, науково-проектних розвідок та методичних експериментів з проблематики завдань, функцій, змісту і структури, оформлення, якості та умов використання підручника – рис, безпосередньо пов'язаних із сприйняттям даного жанру [31; 32; 39; 49; 250]. Зараз мовні особливості навчальних текстів привертають увагу і лінгвістів [162; 232; 269], які розглядають структурні та функціонально-стилістичні особливості організації цього жанру у колі досліджень лінгвопрагматики та лінгвостилістики.

Англomовний підручник з екології для університетів – це жанр науково-дидактичної комунікації, який вербалізує наукове екологічне знання і передає його адресатові, формуючи таким чином його предметно-професійну та комунікативну компетенцію. Вибір підручників як емпіричної бази дослідження НДД у галузі екології зумовлено тим, що саме в них акумульовано знання й досвід сучасних професіоналів даної галузі і саме вони слугують основним джерелом знань з цієї дисципліни для майбутніх професіоналів. Цей

жанр також вирізняється інтерактивним характером побудови і викладу матеріалу, що дає можливість проникнути в ментальний світ екологів та збагнути його вплив на творення та сприйняття екологічного дискурсу.

Адресантами підручника є вчені-екологи, викладачі екологічних дисциплін університетів, а адресатами – студенти вищих навчальних закладів, у яких присутній предмет “екологія” у навчальному плані. Підручник комунікативно зорієнтований на *подання відповідних знань з експліцитною дидактичною метою*. Ця мета зумовлює осмислення студентами нових, раніше невідомих фактів з навчальної дисципліни “екологія” і вміщення їх у свою професійно-комунікативну компетенцію. Досягнення цієї мети скеровує адресата у спільноту професійно параметризованих комунікантів, членом якої є й адресант.

Формування екологічного мислення у студентів здійснюється на основі сучасних наукових знань у сфері природничих та гуманітарних наук. Тому у підручниках розглядають питання різного характеру: біологічного (охорона флори і фауни Землі), географічного (охорона ґрунтів, водних і повітряних ресурсів нашої планети), хімічного (забруднення Землі хімічними елементами), економіко-соціального (демографічне зростання населення і проблеми, пов’язані з ним), юридичного (правова відповідальність людини за наслідки її взаємодії із навколишнім середовищем).

Тексти екологічних підручників відзначаються цілісністю, логічністю викладу інформації, чіткістю смислової організації. Вони складаються з таких структурних компонентів, виокремлюваних за домінантними комунікативно-дидактичними функціями:

1) *основного тексту*, який поруч із ілюстративним матеріалом є головним джерелом навчальної інформації, обов’язкової для аналізу і засвоєння. Він містить: *теоретико-пізнавальні тексти*, де розглядаються основні терміни екологічної галузі, факти, явища, об’єкти, процеси, події, характеристики основних законів, теорії, світоглядні узагальнення і перспективні напрями даної галузі знань; *інструментально-практичні тексти*, де подається опис завдань,

правил, дослідів, експериментів, ситуацій, необхідних для виведення правил, узагальнень, засвоєння теоретико-пізнавальної інформації;

2) *пояснювального тексту*, що містить додаткові тлумачення та коментарі (предметний вступ, окремі пояснення, глосарій ключових термінів, умовні позначення й скорочення), які необхідні передусім для індивідуальної роботи студента;

3) *додаткового тексту* (уривки з законів та документів із різних питань охорони навколишнього середовища), покликаною задовольняти потребу окремих студентів у поглибленні чи розширенні власних знань, норм, цінностей; дає змогу краще оперувати змістом підручника, а також одержати інформацію про додаткові джерела інформації із найцікавіших питань. Як зазначає П. В. Токарева, навчальна література часто буває поліфонічною [232], і саме додатковий текст призначений бути засобом урізноманітнення емоційного забарвлення та підвищення наукової доказовості.

Крім диференціації самого тексту, важливу роль відіграють і *позатекстові компоненти*, які знаходяться поза межами основного тексту і охоплюють запитання, завдання і вправи, розмежовані за характером і ступенем складності, візуальні засоби та орієнтувальні елементи. Запитання й завдання становлять апарат організації процесу здобуття освітнього змісту, що сприяє міцності, гнучкості та усвідомленості оволодіння студентами знаннями, уміннями, нормами і цінностями. Метою візуальних засобів є підсилити пізнавальний, ідейний, естетичний і емоційний аспект матеріалу, закладеного у підручник, забезпечивши тим самим його успішне засвоєння. Орієнтувальні елементи, що охоплюють передмову, зміст, бібліографію, іменний та предметний покажчики, рубрики, шрифти та видільні засоби, сигнали-символи, колонтитули, забезпечують цілеспрямовану орієнтацію студента у змісті і структурі підручника.

Пояснювальні і додаткові тексти, а також позатекстові компоненти можуть перебувати щодо основного тексту у препозиції (передмова, зміст),

інтерпозиції (бібліографічні посилання) і постпозиції (бібліографічний список, покажчики).

Продумана побудова зовнішньої структури підручника полегшує орієнтацію в ньому, покращує візуальне сприйняття різноманітного освітнього матеріалу та підвищує ефективність використання навчального часу.

Розглянемо детальніше структуру англомовного сучасного підручника з екології. Його зовнішня структура і композиція формується під впливом комунікативних цілей, які забезпечують експліцитність організації тексту підручника. Навчальний матеріал структурується таким чином, щоб сформуванню в адресата власний тезаурус екологічних знань, розвинути навички володіння професійними прийомами, методами і способами їх використання [237]. Саме структурні елементи зумовлюють прагматичну сегментацію тексту.

Найхарактернішими структурними компонентами англомовного підручника з екології є:

1) титульна сторінка (*title page*) – назва підручника, автор (и), рік і місце видання, метою якої є загальна характеристика підручника та його ідентифікація серед інших підручників, наприклад:

Big Ecology The Emergence of Ecosystem Science

David C. Coleman

UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS

Berkeley Los Angeles London [BE]

Прагматична мета даної інформації дозволяє адресатові за заголовком визначити тематику даного підручника, за інформацією про автора/ів – місце адресанта у науковому світі, за роком і місцем видання – зробити висновок про актуальність даного підручника у навчальному процесі;

2) зміст (*contents*) – перелік наведених у підручнику заголовків частин, розділів і підрозділів – ключ до пошуку необхідних даних, оскільки тут представлені заголовки усіх частин підручника з вказівкою на номери сторінок, наприклад:

Contents

Preface, vii

Introduction: Ecology and its Domain, xi

Part 1: Organisms

1 Organisms in their Environments: the Evolutionary Backdrop, 3

2 Conditions, 30

3 Resources, 58

4 Life, Death and Life Histories, 89

5 Intraspecific Competition, 132

6 Dispersal, Dormancy and Metapopulations, 163

7 Ecological Applications at the Level of Organisms and Single-Species Populations: Restoration, Biosecurity and Conservation, 186 [EE].

Він надає адресатові цілісне уявлення про структуру підручника і виконує роль путівника, акцентуючи увагу студента на важливих моментах і дозволяючи йому швидко відшукати потрібну інформацію;

3) інформація про автора/ів підручника. Біографічні статті, які містять фотографії авторів, наповнені фактичними відомостями про життя, професійну діяльність, головні події кар'єри адресантів. Прагматична мета такої інформації полягає у наданні адресатові повнішого уявлення про особистість автора, рівень його професійного досвіду тощо, сприяє внутрішній діалогізації НДД. Розглянемо наступний приклад:

У підручнику *Ecology. Global Insights and Investigations* подано фотографію автора Пітера Стілінга у невимушеному оточенні (позаду усміхненого чоловіка середнього віку знаходиться зелений ліс), що несе в собі глибокий ідейний зміст – автор закликає своїх читачів піклуватись про багатства природи.

Освіта *Peter Stiling obtained his Ph.D. from University College, Cardiff, Wales in 1979.* **Професійна діяльність** *Subsequently, he became a Post-doc at Florida State University and later spent two years as a lecturer at the University of the West Indies, Trinidad. Dr. Stiling is currently a Professor of Biology at the University of*

South Florida at Tampa. He teaches graduate and undergraduate courses in ecology and environmental science as well as introductory biology. ^{Праці} *He has published over 100 scientific papers in journals such as Ecology, Oecologia, Oikos, Global Change Biology, Biological Invasions, and Science, and has received funding from the National Science Foundation, the National Institute for Global Environmental Change, and others. He is also an author of Biology, a majors biology text also published by McGraw-Hill.* ^{Наукові інтереси} *Dr. Stiling's research interests include plant-insect relationships, parasite-host relationships, biological control, restoration ecology, coastal biology, and the effects of elevated carbon dioxide levels on plant-herbivore interactions [Ec₃].*

Як бачимо, рубрики поданого фрагмента виражені імпліцитно і вимагають від адресата самостійно визначити присутні у ньому комунікативні блоки;

4) передмова (*preface*) обсягом 3-5 сторінок, прагматична мета якої полягає в інформуванні адресата про характеристику значення дисципліни у навчальному процесі, формулювання основних завдань, які стоять перед адресатом, показ характерних особливостей підручника (цільова аудиторія, структура тощо). Саме в передмові автори вступають в контакт із читачем. У ній:

а) розширено характеризується роль та значення екології у підготовці фахівця: *We face a rising epidemic of global environmental problems: global warming, diminishing biodiversity, growing shortages in freshwater supplies, long range transport of air pollutants and accumulation of persistent organic compounds in food webs. To combat these problems and to find ways to prevent others from occurring, we need an environmentally-informed citizenry. The purpose of this book is to provide an interesting, accessible introduction to environmental science for students from a variety of backgrounds. Combining a broad interesting approach that includes both natural sciences and human dimensions of environmental issues, this book integrates information from many different areas in a way that is accessible and useful to students from any field of study [ES₂];*

б) описується характеристика потенційної аудиторії для роботи із даним підручником: *This book is intended for use in a one- or two-semester course in environmental science, human ecology, or environmental studies at the college or advanced placement high school level [ES₂];*

в) надаються методичні рекомендації для роботи з підручником у частині *How to study*, де пояснюються композиційні особливості видання, розшифровуються скорочення, символи, які використовуватимуться: *To facilitate studying and encourage higher-level thinking, each chapter begins with a set of **Objectives** based on major concepts that students should master. The **Learning Online** section lists important chapter topics for which there are hyperlinks available on the accompanying website [ES₂]. A logo in the margin links the material in each chapter to appropriate key concepts in foregoing chapters [ES].* Також тут окреслюються додаткові мультимедійні засоби, які можна використовувати в процесі вивчення екології: *Student Interactive CD-ROM packaged complimentary with every new copy of Cunningham et al. features chapter-based quizzes, chapter-based text web exercises, student tutorial, animations and PowerPoints of all the images found in the textbook [ES₂], McGraw-Hill's **Biology Digitized Videos (ISBN: 978-0-07-312155-0; MHID: 0-07-312155-X)** Licensed from some of the highest quality life-science video producers in the world, these brief video clips on DVD range in length from 15 seconds to two minutes and cover all areas of general biology, from cells to ecosystems. Engaging and informative, McGraw-Hill's digitized biology videos will help capture students' interest while illustrating key biological concepts, applications, and processes [ES₂], We hope you enjoy this McGraw-Hill eBook! If you'd like more information about this book, its author, or related books and websites, please click here [ESD];*

г) висловлюється подяка певним організаціям та особам за сприяння у написанні підручника та критичні зауваження до нього (*Acknowledgements*): *Illustrations in this book were generated with CorelDRAW and Microsoft PowerPoint and Microsoft Visio, courtesy of the Corel and Microsoft Corporations, respectively. National Oceanographic and Atmospheric Administration (NOAA),*

Environmental Protection Agency (EPA), and United States Geological Survey (USGS) statistics and forecasts were used where indicated. A very special thanks to Dr. Karen Duston of Rice University for the technical review of this book. Many thanks to Judy Bass at McGraw-Hill for her unfailing confidence and assistance. Thank you also to Rice University's staff and faculty for their friendship, support, and flexibility in the completion of this work. To my children, grandchildren, and great-grandchildren who will inherit the Earth that is left to them [ESD];

5) основний текст – дидактично та методично оформлений навчальний матеріал. Основний текст поділений на частини, які в свою чергу поділяються на розділи та підрозділи, що сприяє кращому сприйняттю, запам'ятовуванню, пізнанню інформації студентами, оскільки, як зазначає Н. М. Разінкіна, “чим менше готовий адресат до читання того чи іншого наукового твору, то більше він потребує детального об'ємно-прагматичного членування наукової інформації для того щоб зробити певні дедуктивні висновки” [189, с. 106]. У проаналізованих підручниках кількість частин коливається від 4 до 7. Кожна частина складається з 5-8 розділів, які містять від 3 до 6 підрозділів, об'єднаних спільною темою. Кожен підрозділ складається з абзаців, число яких коливається від 3 до 6, об'єднаних спільною темою, композиційними зв'язками, подібними за формою (послідовність, підпорядкованість), та семантичним наповненням (причинно-наслідкові, класифікаційні, описові характеристики одного явища). Кожна частина, розділ і підрозділ має свій заголовок.

Стосовно частини як основного інтегративного компонента підручника з екології, то її смислова організація представлена так: постановка загальної проблеми (проблемний вступ) – перелік питань, які розглядатимуться – подання основного матеріалу – перелік ключових термінів, якими слід оволодіти адресатові – резюме висвітленої інформації – узагальнення і повторення (система запитань) – питання дослідницького характеру – рекомендована література – система тестів з метою перевірки вивченого матеріалу;

б) допоміжний матеріал: пояснення, коментарі, іменний покажчик (*index of names*), предметний покажчик (*subject index/glossary*); бібліографічний список (*references*) тощо, де містяться основні та додаткові джерела для поглибленого вивчення даного курсу.

Таким чином, структура підручника з екології визначається комунікативною гетерогенністю (термін І. М. Колегаєвої) [124, с. 25], оскільки її складові виконують певні прагматичні завдання для досягнення єдиної комунікативної мети. Сукупність основного тексту та допоміжного вербального матеріалу утворює явище гіпертексту, де одиниці текстового матеріалу представлені як система певних зв'язків, що дозволяють адресатові здійснювати переходи між взаємопов'язаними елементами [124, с. 26].

Підручник з екології володіє інтердискурсивними ознаками: тут спостерігаємо поєднання наукового (послідовність та чіткість викладу інформації, лаконічність, насиченість термінами, фактичною інформацією, використання певних символів), офіційно-ділового (об'єктивність, стислість викладу інформації), екологічного (тематика підручника) та дидактичного (мета підручника, орієнтація на адресата) дискурсів.

Провідні ознаки англomовного підручника з екології можна стисло узагальнити у вигляді його "жанрового портрету", або жанрограми, на основі низки дескрипторів (термін "жанрограма" та методику "жанрового портретування" запропонувала Т. В. Яхонтова [277]).

Таблиця 1.1

**Жанрограма ("жанровий портрет") сучасного англomовного
університетського підручника з екології**

№	Дескриптор	Конвенції
1.	Жанрова мета (комунікативні цілі)	інформаційна, трансформаційна та систематизуюча функції
2.	Адресантно-адресатна конфігурація	асиметрична, з особливою статусною роллю адресанта як кваліфікованого фахівця та ментора

3.	Місце і статус у жанровій системі науково-дидактичної комунікації	домінантний жанр
4.	Модус(и) (канал комунікації)	письмовий та електронний
5.	Фізичний субстрат(и)	паперовий та електронний
6.	Вид жанру	макрожанр (у який входять мікрожанри – біографічна довідка, подяка, покажчики тощо); асинхронний жанр-гіпертекстове середовище – у випадку електронної версії
7.	Шляхи дистрибуції	Через видавництва, книжкові крамниці і бібліотеки
8.	Просторово-текстова локалізація	поділений на абзаци, структурований на складові частини декількох рівнів текст з заголовком; або електронний текст з гіперпосиланнями
9.	Семіотичний статус	бімодальний (вербально-візуальний)
10.	Обсяг конкретно-текстових реалізацій та ступінь їх формального структурування	Обсяг книги; високий рівень формального структурування (поділ на абзаци та складові частини з заголовками і підзаголовками)
11.	Функціональна організація семантики	сміслова організація, що об'єктивується у вигляді специфічного набору комунікативно-текстових блоків у межах кожної структурної частини
12.	Жанрові елементи	заголовки і підзаголовки; візуальні засоби, цитати, посилання і виноски; списки посилань; у випадку електронних

		версій – гіперпосилання
13.	Належність до науково-тематичної сфери	Екологія
14.	Мовностилістичне втілення	комбінування елементів наукового, офіційно-ділового, екологічного та дидактичного дискурсів
15.	Експліцитні міжжанрові зв'язки	з монографіями, науковими статтями, публіцистичними статтями, навчальними програмами

Наведена жанрограма актуалізує найважливіші характеристики підручника з екології як жанру науково-дидактичної комунікації.

Висновки до розділу 1

1. В сучасних лінгвістичних теоріях дискурс як провідний феномен мовлення розглядається у рамках комунікативно-когнітивної парадигми, де до уваги береться мисленнево-комунікативна діяльність його продукування та реалізації, та соціолінгвістичної, у якій наголошується на його соціальній природі та контекстуальних чинниках. Спільним для цих теорій є поєднання власне лінгвістичних й екстралінгвістичних факторів комунікативного процесу, тобто усвідомлення й урахування того, як людина користується мовою, створює висловлювання і пов'язує їх між собою.

2. Педагогічний дискурс – комунікативно-когнітивний феномен, комплекс цілей якого реалізуються у професійній суспільній та особистісній сферах. Трактований як “парасольний термін” у розмаїтті його контекстуальних реалізацій, цей тип дискурсу поступово стає об'єктом різноманітних студій, в яких розглядають його соціокультурні та лінгвістичні характеристики на матеріалі текстів з різних сфер і мов.

3. Науково-дидактичний дискурс (НДД) – це інституційний дискурс, що реалізується в контексті вищої освіти і є комунікативно спрямованим на передачу адресантами (викладачами, науковцями) фахового та наукового знання з тієї чи іншої галузі адресатам (студентам вищих навчальних закладів) з метою їх фахової соціалізації та галузевої акультурації. НДД є пограничним, оскільки знаходиться на перетині наукової та дидактичної сфер комунікації. Хронотоп НДД, його локально-темпоральну парадигму, утворюють аудиторії, лабораторії, кабінети університетів та різні види занять. Комунікативні стратегії НДД інтегрують та трансформують, у відповідності з його цільовою орієнтацією, стратегії наукового і дидактичного дискурсів. Сучасний НДД має три *модуси*: усний, письмовий та електронний. Його *вербальними репрезентантами* є тексти регулятивного характеру, що представляють спектр відповідних жанрів.

4. Для трактування жанрів у сучасних лінгвістичних студіях спільним є визнання першочерговості соціокомунікативної та функціональної обумовленості у формуванні їх ознак. Англomовний НДД представлений жанрами, що реалізуються крізь три основні канали комунікації: усний (лекція, практичне заняття, лабораторне заняття, індивідуальне заняття викладача із студентом/студентами, семінар, колоквіум, воркшоп, практикум, презентація), письмовий (підручник, навчальний посібник, навчальний довідник, конспект лекцій, роздавальний матеріал, навчальна програма) та електронний (навчальна література в режимі *online*, навчальний сайт, дистанційний курс, віртуальне навчальне середовище).

5. Екологічний дискурс – це гібридний феномен, у якому взаємодіють елементи наукового, політичного та рекламного дискурсів. Ці особливості впливають на НДД у галузі екології, інтенсифікують його ідеологічну та емоційну зарядженість, висувають такий аспект спрямованості на фахову соціалізацію адресата, як націленість на формування екологічного світогляду і готовність до боротьби за еко-цінності.

6. Сучасний англomовний підручник з екології – доміантний жанр НДД в екологічній галузі. Він володіє чітко визначеною смисловою організацією, яка охоплює основний текст (теоретико-пізнавальні та інструментально-практичні тексти), пояснювальний (предметний вступ, окремі пояснення, глосарій ключових термінів, умовні позначення й скорочення) та додатковий (урипки з законів та документів із різних питань охорони навколишнього середовища) тексти, а також позатекстові компоненти – передмову, зміст, бібліографію, іменний та предметний покажчики, рубрики, шрифти та видільні засоби, сигнали-символи, колонтитули.

Зовнішня структура і композиція англomовного підручника з екології формується під впливом комунікативних цілей, які забезпечує експліцитність його організації. Найхарактернішими структурними компонентами англomовного підручника з екології є титульна сторінка, зміст, інформація про автора/ів підручника, передмова, основний текст, поділений на розділи та підрозділи, допоміжний матеріал. Частина підручника з екології як його основний інтегративний компонент має смислову структуру, представлену такими елементами: постановка загальної проблеми, перелік питань, які розглядатимуться, основний матеріал, перелік ключових термінів, резюме висвітленої інформації, узагальнення і повторення, питання дослідницького характеру, рекомендована література, система тестів з метою перевірки вивченого матеріалу. Усі семантичні складові підручника виконують певні прагматичні завдання для досягнення єдиної комунікативної мети. Сукупність основного тексту та допоміжного вербального матеріалу утворює явище гіпертексту. Англomовний підручник з екології володіє інтердискурсивними ознаками, у яких поєднуються елементи наукового, офіційно-ділового, екологічного та дидактичного дискурсів. Провідні ознаки підручника з екології можна стисло узагальнити у вигляді його “жанрового портрету”, або жанрограми, на основі низки дескрипторів.

Основні положення цього розділу відображені у таких публікаціях автора [214; 219; 220; 307; 308].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

2.1. Головні характеристики інституційного дискурсу

Інституційному дискурсу (ІД) присвячені праці таких лінгвістів, як В. І. Карасік [114], який описав його загальні конститутивні ознаки і певні типи, пов'язані зі сферами спілкування і комунікативними потребами людей у сучасному суспільстві, Т. А. Ширяєвої [268], основні погляди якої зосередились на загальнокультурних та специфічних особливостях цього типу дискурсу, Л. С. Бейлінсон [34], яка досліджувала його функції, Р. Є. Пилипенко, що зосередив свою увагу на інституційному аспекті фахової мови економіки [178], Н. І. Андрейчук [4], яка проаналізувала його семіотичні аспекти та ін.

На думку дослідників, інституційний дискурс усвідомлюється як феномен, що створюється та реалізується в інституційно заданих рамках певних сфер соціального спілкування, тобто соціальних інститутах, які визначаються як “відносно стійка форма організації соціального життя, котра забезпечує стійкість зв'язків і відношень в рамках певного суспільства” [128, с. 993]. Ознаками соціальних інститутів є визначена мета діяльності, конкретні функції для досягнення поставлених цілей, наявність кадрів і ресурсів; чіткий розподіл соціальних статусів і ролей, прав та обов'язків, властивих певному інституту; особливий тип регулювання взаємовідносин, система визначених цінностей та норм поведінки, великомасштабність спільноти, інтегрованість у систему суспільства [254].

На думку французького соціолога П. Бурдьє, соціальні інститути є джерелами формування певної картини світу, яка легітимізується і нав'язується людям, тобто вони виробляють і транслюють дискурси у формі ідей, понять, категорій та принципів, що окреслюють рамки нашого осмислення реальності

[50, с. 121]. Такої ж думки дотримується і французький постструктураліст М. Фуко, для якого соціальний інститут виступає сферою підкорення і дискурсивного контролю, наглядом за дотриманням сталого порядку речей [249]. Соціальні інститути, за Р. Водак, визначаються організаційним символізмом, який полягає у спробі замаскувати конфлікти, порушення дискурсу, протиріччя між учасниками інституційного спілкування [58].

У визначенні інституційного дискурсу важливий акцент роблять на пріоритетності статусно-рольових характеристик комунікантів, асиметричності інституційної мовленнєвої взаємодії. Той, хто займає вище становище у суспільстві, володіє більшим соціальним капіталом, а, отже і отримує можливість володарювання над тими, чий соціальний статус нижчий, а соціальний капітал поступається своїм об'ємом [50, с. 136]. За В. І. Карасіком, інституційний дискурс – це мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів між собою, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості в межах діючих соціальних інститутів, кількість яких визначається потребами суспільства на певному етапі його розвитку [114, с. 193]. Із зникненням соціального інституту як культурної системи зникає і дискурс, притаманний даному інституту, або “розчиняється у близьких, суміжних типах дискурсу” [114, с 195].

На думку В. І. Карасіка, норми інституційного дискурсу відображають етнічні цінності соціуму в цілому і цінності суспільної групи в межах певного інституту. Автор наголошує на клішованій формі спілкування між індивідами, які можуть не знати один одного, але зобов'язані спілкуватися відповідно до прийнятих у даному соціумі норм [114, с. 203–204]. Як справедливо зазначає Дж. Свейлз, ці групи володіють знаннями спеціальної термінології, а загальний рівень поінформованості у визначеній сфері спілкування достатньо високий [312].

Наголошуючи на знаковому характері дискурсу, Н. І. Андрейчук визначає інституційний дискурс як “повторювану функціонально-смыслову єдність системно організованих знаків, яка моделює життєвий світ людини у соціумі

певної доби і слугує макрознаком універсального інформаційного механізму – комунікації” [4]. Широке визначення інституційного дискурсу, яке взяте за базове у цій дисертації, запропонував Р. Є. Пилипенко: інституційний дискурс – це *“ієрархічно організоване середовище комунікантів та інформаційно-комунікативної взаємодії мовців, поєднаних спільною інституційною територією, статусно-рольовими правилами поведінки, спорідненими моделями суспільних і фахових знань, а також особливим добором комунікативних стратегій і тактик”* [178, с. 5].

Опираючись на принципи прагма- та соціолінгвістики, дослідники виділяють такі параметри інституційного дискурсу: статусно-рольові і ситуативно-комунікативні характеристики, локалізований хронотоп, комунікативне середовище, конвенційно організована мета в межах певного соціального інституту, ритуально зафіксовані цінності, канал спілкування, стратегії, обмеженість жанрів і жорсткий арсенал прецедентних феноменів (імен, висловлювань, текстів і ситуацій) [114; 171]. М. Л. Макаров у фундаментальній праці “Основи теорії дискурсу” (2003) вказує на жорстку структуру інституційного дискурсу, максимум мовленнєвих обмежень, фіксовану зміну комунікативних ролей, малу обумовленість контексту, примат глобальної організації та обмежену кількість глобальних цілей [156]. З цим погоджується і І. Є. Фролова [248, с. 89].

Л. С. Бейлінсон (2009) виокремила такі функції інституційного дискурсу, як перформативна (забезпечує виконання соціальним інститутом свого призначення), нормативна (підтримка норм і цінностей відповідного інституту), презентаційна (створення позитивних характеристик даного інституту), парольна (окреслення межі між адресантами та адресатами у відповідному інституті) [34]. Ці функції конкретизуються в різних видах і жанрах інституційного дискурсу.

Для сучасного суспільства характерна значна кількість інституційних дискурсів, більшість з яких вже неодноразово привертала увагу дослідників. Так, Н. І. Андрейчук дослідила англійський парламентський дискурс кінця XV-

початку XVII століття [4], політичним дискурсом займаються О. Й. Шейгал [265], І. А. Юшковець [272], Р. Водак [318], педагогічний дискурс потрапив у поле зору Т. В. Єжової [96], Н. Г. Бурмакіної [51], А. Р. Габідулліної [63; 64], М. Ю. Олешкова [173], інституційні аспекти мови економіки досліджують Р. Є. Пилипенко [178] і Т. О. Ширяєва [267], медичний дискурс – Р. Водак [316, 317], Л. С. Бейлінсон [33], С. В. Вострова [62], науковий – О. М. Ільченко [105], О. М. Гніздечко [68], юридичний – В. І. Карасік [114], Є. А. Кожемякін [122], Н. К. Кравченко [132].

Науково-дидактичний дискурс залишається на даний час одним з найменш досліджених видів інституційного дискурсу.

2.2. Методологія дослідження інституційних дискурсів

Сучасне мовознавство поповнилось працями, які присвячені дослідженню теорії інституційних дискурсів загалом та вивченню його різних типів зокрема. При цьому дослідники обирають різні підходи, які загалом збігаються із відомими на даний час у теорії дискурсу [4, с. 138], де спільним є розгляд людської поведінки як мовленнєвої діяльності [104].

Н. І. Андрейчук окреслює вісім наявних підходів до аналізу інституційного дискурсу: прагматичний, психолінгвістичний, лінгвостилістичний, лінгвокультурний, структурно-лінгвістичний, когнітивно-семантичний, соціолінгвістичний та лінгвосеміотичний [4, с. 138–139].

Прагматичний підхід дає змогу розглядати інституційний дискурс як інтерактивну діяльність учасників статусно-орієнтованого спілкування із урахуванням часу та місця протікання комунікативного процесу, вікових та соціальних особливостей учасників комунікації, намірів та мотивів мовних дій тощо. Інституційний дискурс орієнтований на встановлення та підтримування контактів між комунікантами, інформаційний та емоційний обмін, використання вербальних та невербальних засобів вираження комунікативних стратегій, комунікативних ходів в єдності їхнього імпліцитного та

експліцитного змісту. Цей підхід використано у дослідженнях політичного [14; 169; 272], медичного [62], рекламного [101; 159; 233], наукового [68], педагогічного [63; 114] дискурсів.

Психолінгвістичний підхід досліджує інституційний дискурс як розгортання перемикань від внутрішнього коду до зовнішньої вербалізації у процесі творення мовлення та його інтерпретації з урахуванням соціально-психологічних типів мовних особистостей, рольових установок та приписів. Цей підхід використовується для опису сімейного дискурсу [41; 71; 199]. Психолінгвістів цікавлять також типи мовних помилок і порушення комунікативної компетенції [316].

Лінгвостилістичний підхід орієнтується на виокремлення реєстрів спілкування, розмежування усного та писемного мовлення в їх жанрових різновидах, визначення функціональних параметрів спілкування на основі його одиниць (функціональних стилів). Вищезазначений підхід використано при аналізі рекламного [74] та інтернет [155] дискурсів.

Мета *лінгвокультурного підходу* полягає у встановленні специфіки спілкування в межах певного етносу, визначенні формульних моделей етикету та поведінки комунікантів в цілому, характеристиці культурних доміант визначеної спільноти у вигляді концептів як одиниць ментальної сфери, виявленні способів звертання до прецедентних текстів, характерних для даної спільноти. Вищезазначений підхід використовують при дослідженні інституційних аспектів економічного [178] та публіцистичного [55; 95] дискурсів.

Структурно-лінгвістичний підхід передбачає дослідження власне текстових особливостей спілкування, а саме, змістовної та формальної зв'язності тексту, способів перемикання тем, модальних рестрикторів (*hedges*), текстових блоків, дискурсивної поліфонії як одночасного спілкування на декількох рівнях глибини тексту (див. аналіз академічного дискурсу [291]).

Когнітивно-семантичний підхід зорієнтований на вивчення інституційного дискурсу у вигляді фреймів, сценаріїв, ментальних схем,

когніотипів, тобто пропонує досліджувати різноманітні моделі репрезентації спілкування у свідомості людини. З використанням вищенаведеного підходу мовознавці аналізують педагогічний [86], спортивний [92; 142; 158], діловий [267], економічний [178], медичний [62], рекламний [187], медіа [184; 236] дискурси.

Соціолінгвістичний підхід має на меті аналіз учасників спілкування як представників визначеної соціальної групи та вивчення обставин комунікації у широкому соціокультурному контексті. Дослідники застосовують визначений підхід під час аналізу економічного [178], юридичного [114; 122], наукового [106], медійного дискурсів [200].

Лінгвосеміотичний підхід передбачає опис інституційного дискурсу як акту означування тексту, коли дослідники для аналізу лінгвокультурних кодів вивчають правила побудови відношень знаків у дискурсі, які забезпечують відображення зв'язку знака, інтерпретанти й об'єкта у свідомості інтерпретатора [4, с. 133]. Зосередження уваги дослідника на цих аспектах дозволяє йому узагальнити процеси “соціального мапування” життєвого світу людини через виявлення правил побудови відношень знаків у дискурсах [4, с. 140]. Цей підхід застосовано для аналізу політичного [4, 265], спортивного [176] дискурсів.

Дослідження науково-дидактичного дискурсу в галузі екології здійснено шляхом виявлення та різнобічного аналізу тактико-стратегічного комплексу, за допомогою якого імплементується головне комунікативне призначення будь-якого науково-дидактичного дискурсу – фахова соціалізація адресата. Обрана методологічна перспектива інтегрує прагматичний та лінгвостилістичний підходи, які доречно застосовувати для розгляду тих сфер комунікації, де адресант свідомо та цілеспрямовано планує свої комунікативні дії. Виявлення та опис комунікативних стратегій і тактик у досліджуваному дискурсі дозволяє зрозуміти особливості мовленнєвого впливу адресанта на адресата, простежити зв'язок між інтенціональною складовою комунікації та вибором вербальних та невербальних засобів для її успішної реалізації.

2.3. Співвідношення понять *стратегія* і *тактика* у сучасній лінгвістиці

Поняття *стратегій* і *тактик* у загальнонаукову парадигму перейшло із військової сфери, де *стратегія* – це складова частина військового мистецтва, його вищий щабель, який охоплює теорію і практику підготовки країни і військових до війни, планування і ведення стратегічних операцій і війни в цілому [59, с. 711], а *тактика* – це складова частина військового мистецтва, що охоплює теорію і практику ведення битви військовими частинами [59, с. 723]. У сучасному словнику української мови зафіксовано і вторинне значення цих понять: *стратегія* – це мистецтво суспільного і політичного керування масами, яке має визначити головний напрям їхніх дій, вчинків; спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь [207, с. 751], *тактика* – це способи, прийоми досягнення певної мети; лінія поведінки когось [208, с. 25]. Зараз ці категорії набули універсального статусу і використовуються у політології, педагогіці, психології, економіці, медицині та інших науках.

Розгляд комунікативних стратегій і тактик у сучасній лінгвістиці викликаний інтенсивними науковими розвідками у сфері дискурсології, зокрема формуванням двох напрямків дослідження даної науки (когнітивно-дискурсивного та прагматичного). Когнітивний підхід до аналізу комунікативних стратегій передбачає вплив адресанта на зміну моделі світосприйняття адресата. Прагматичний підхід передбачає взаємодію стратегій адресанта і адресата, їх соціально-рольовий статус та мету комунікації [197, с. 172]. Як зазначає Т. ван Дейк, саме комунікативні стратегії визначають загальний “стиль” взаємодії комунікантів [81, с. 119].

Комунікативні стратегії і тактики співвідносяться як родові і видові, як загальне і часткове. Комунікативна стратегія – це глобальна ментальна репрезентація засобів, необхідних для досягнення певної мети [80], “завдання у глобальному масштабі” [47, с. 21], “одиниця вищого рівня комунікативної ієрархії” [255, с. 45], “загальний план або вектор мовленнєвої поведінки” [202,

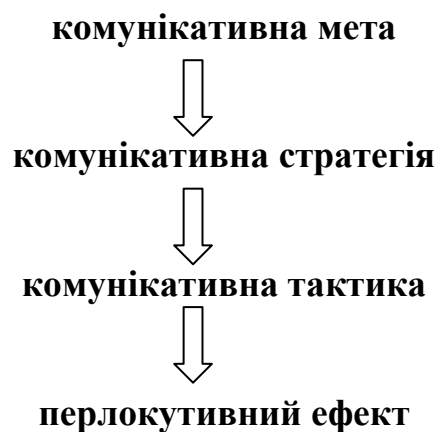
с. 6], а комунікативна тактика – це часткове явище, окремий інструмент реалізації загальної стратегії [255, с. 46], мовленнєва дія, яка відповідає певному етапу у реалізації комунікативної стратегії [202, с. 6], одна чи сукупність декількох дій, які сприяють реалізації даної стратегії [109, с. 110; 99, с. 27].

Грунтовне дослідження комунікативних стратегій і тактик російської мови підготувала О. С. Іссерс. У своїй монографії “Комунікативні стратегії і тактики російського мовлення” дослідниця визначає комунікативні стратегії як когнітивний план комунікації, який контролює оптимальне вирішення комунікативних інтенцій мовця в умовах нестачі інформації про дії партнера, засіб впливу на сферу світобачення співрозмовника певними мовними засобами [109, с. 100]. З цим погоджується і український дослідник А. П. Загнітко, для якого комунікативна стратегія – це “інтенційно спрямований комплекс мовленнєвих дій, що ґрунтуються на когнітивних процесах узагальнення минулого комунікативного досвіду для планування дискурсу в сукупності з реалізацією цього плану, орієнтований на майбутні мовленнєві дії і пов’язаний з прогнозуванням ситуації; це сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на вирішення загального комунікативного завдання мовця” [99, с. 25].

Погоджуємось з Ф. С. Бацевичем, що комунікативна стратегія – це “оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації” [29, с. 121], а комунікативна тактика – це “визначена лінія поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного чи запобігання ефекту небажаного; мовленнєві прийоми, які дають змогу досягнути комунікативної мети і виконують функцію способів здійснення стратегії мовлення” [29, с. 119]. На думку вченого, особисті відносини комунікантів, урахування соціальних чинників, орієнтація в психічній, когнітивній та інших сферах адресата впливають на побудову тих чи інших стратегій та їх реалізацію у комунікативному процесі для досягнення мети комунікації [29, с. 122].

Близьким є визначення І. А. Юшковець: комунікативна стратегія – це “оптимальна реалізація інтенцій мовця, спрямована на досягнення конкретної мети спілкування, узгоджена з особистісними (статусно-рольовими) і психологічними характеристиками учасників комунікаційного процесу, що зумовлено комунікативним досвідом, який передбачає підкорення законам і нормам у відповідній сфері комунікації та конкретно змодельованій ситуації спілкування” [272, с. 5].

Отже, специфіка комунікативних стратегій загалом і комунікативних тактик зокрема полягає у комплексному використанні мовних засобів для досягнення визначеної комунікативної мети і бажаного результату (перлокутивний ефект). Якщо адресант і адресат в процесі комунікації отримали необхідний результат, то це означає, що адресант вибрав правильну стратегію, що можна проілюструвати так:

Щодо типології комунікативних стратегій, то у сучасній лінгвістиці ще не існує однозначного погляду на їхню класифікацію. Дослідники враховують різноманітні підходи до опису даного явища та пропонують наступне:

1) залежно від типу комунікативної взаємодії розрізняють *кооперативні* стратегії, спрямовані на узгодження цілей і стратегічних програм комунікантів, зміну моделі власної комунікативної поведінки з метою пристосування до моделі партнера комунікації [198, с. 199], які втілюються в інформативних та інтерпретативних діалогах (полілогах) – порадах, обміні думками, розповідях, повідомленнях тощо [29, с. 121] та *некооперативні/конфліктні* стратегії, які характеризуються неузгодженістю цілей і стратегічних програм комунікантів, а

також асиметричними відношеннями між ними, що зазвичай призводить до припинення спілкування та небажання подальшої комунікації [198, с. 200]. Вони знаходять своє вираження у конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, ухиляннях від відповіді тощо [29, с. 121];

2) під кутом зору функціонального підходу О. І. Іссерс визначає *основні* стратегії, найбільш значущі на певному етапі комунікативної взаємодії з урахуванням ієрархії мотивів і цілей комунікантів, які в свою чергу поділяються на семантичні і когнітивні, та *допоміжні*, що сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливу на адресата. Вони містять такі стратегії, як діалогові (використовуються для моніторингу теми, ініціативи, ступеню розуміння в процесі спілкування), риторичні (прийоми ораторського мистецтва і риторичні техніки ефективного впливу на адресата) та прагматичні (враховують важливість компонентів комунікативної ситуації: автор, адресат, канал зв'язку, комунікативний контекст, вибір оптимального з позиції адресанта мовленнєвого акту) [109, с. 106–108].

3) із урахуванням екстралінгвістичних факторів впливу на комунікацію (етнічного, соціального, гендерного, вікового, особистісного, часового) А. Д. Белова систематизує комунікативні стратегії у вигляді набору опозицій: універсальні – етнічно-специфічні, загальноживані – індивідуальні, загальноживані – статусно-зумовлені, загальноживані – вікові, унісекс – гендерно-марковані, вербальні – невербальні, атемпоральні – обмежені в часі, кооперативні – конфліктні, адресантно-орієнтовані – адресатно-орієнтовані, інформативні – спонукальні [35, с. 14].

4) зважаючи на моделі створення та розуміння дискурсу, Т. ван Дейк і В. Кінч виділяють пропозиційні стратегії, стратегії когерентності, зв'язності (когерентності), макростратегії (контекстуальні – визначають залежність від загального контексту, від існуючої ситуації, від комунікативної взаємодії, типу дискурсу і можливості свободи референції та текстові – сигнали визначеної теми, які формують гіпотезу стосовно теми визначеного фрагменту, його перевірку і корекцію) [80]. У свою чергу К. Ф. Седов розглядає усну

комунікацію та визначає репрезентативну (установка на зображенні у дискурсі немовних ситуацій) та наративну (установка на передачу перекодованої інформації про побачене) стратегії [195, с. 35–36]. Близькою є класифікація Т. В. Радзієвської, яка у дослідженні текстів наукової та науково-популярної комунікації визначає наступні комунікативні стратегії побудови текстів. Вчена наголошує на безпосередньому зв'язку текстових стратегій з типом комунікації: конструктивно-генеративна (побудова тексту здійснюється у відповідності до чітко визначеного комунікативного завдання з урахуванням прагматичних обставин, представлених у прагматичній ситуації), транспозитивна (переклад однієї з форм безпосередньої усної комунікації у текстову форму), аналогічна (побудова тексту за існуючою текстовою моделлю, коли зразок є складником прагматичної ситуації творення текстів певного класу), безадресатна – антистратегія (репрезентація внутрішніх, емоційних та інтелектуальних, станів комуніканта у момент реалізації дії), трансформуюча (визначення завдань переробки тексту, в процесі якої поєднуються два логічні компоненти: взаємодія комуніканта з первинним тестом та утворення нового тексту) [186, с. 180–182].

Поняття *стратегій* і *тактик* займає чільне місце у дослідженнях різних типів дискурсу, що дає лінгвістам підстави говорити про “масштабну лінгвістичну атаку на комунікативні стратегії” [35, с. 12]. Зокрема, стратегії і тактики у науковому дискурсі досліджували О. М. Ільченко [106], О. І. Багрій [18], в авторитарному – П. Г. Крючкова [137], в аргументативному – А. Д. Бєлова [36], К. В. Піщікова [180], у комп'ютерному – І. П. Біскуб [43], О. Ю. Винник [57], в судовому – І. І. Пірог [179], О. О. Хникіна [252], в художньому І. А. Бехта [40], Н. Д. Борисенко [46], у публіцистичному – Л. Ф. Ваховська [53], О. В. Дмитрук [88], у парламентському – Е. О. Куш [147], Г. Л. Рябоконт [194], у медичному – С. В. Вострова [62], О. В. Кудоярова [141], в ідеологічному – С. В. Тхоровська [236], у конфліктному – О. В. Дерпак [85], О. В. Фадєєва [241], в екологічному – І. О. Розмаріца [192], у навчально-педагогічному – А. Р. Габідулліна [63], М. Ю. Олешков [172], у медіа-дискурсі

– С. І. Потапенко [184], О. О. Кучерова [145], дискурсі “співбесіда при прийомі на роботу” – Т. А. Пастернак [177].

2.4. Загальна характеристика комунікативних стратегій і тактик англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології

У виборі та реалізації комунікативних стратегій і тактик науково-дидактичної комунікації пріоритетна роль належить адресантові – викладачу, науковцю, який відповідно організовує комунікативний процес, обумовлює характер мовних засобів і в такий спосіб впливає на поведінку адресата – студента університету, перетворюючи його у члена професійної спільноти, який поділяє систему цінностей, знань і думок, норм і правил поведінки цієї спільноти [114, с. 213]. Фахова соціалізація у такій галузі, як екологія, передбачає два аспекти: формування компетентного фахівця, озброєного відповідним раціональним знанням, та розвиток екологічно свідомої особистості, “суб’єкта екологічних відносин” [275], носія екологічної ідеології. Тому комунікативну парадигму англomовного науково-дидактичного дискурсу у галузі екології вирізняють *дві глобальні комунікативні стратегії фахової соціалізації адресата*. Перша з них пов’язана з передаванням професійної предметно-логічної інформації, підкріпленої раціональною аргументацією; вона активізує інтелектуальну діяльність адресата з урахуванням його комунікативно-пізнавальних особливостей. Умовно назовемо її *стратегією інтелектуальної орієнтації адресата*. Друга стратегія більше спрямована на психоемоційну сферу адресата, її мету зумовлено особливостями ідеологічного підґрунтя сучасної екології – виховати особистість з активною екологічною свідомістю, борця за збереження навколишнього середовища. Її можна назвати *стратегією емоційного налаштування адресата*. Ці стратегії не ізольовані одна від одної, так само, як і не ізольовані раціо та емоції людини. Їх розмежування зумовлено передусім ефективністю аспектуального дослідження, яке дає змогу виявити більше тактик та особливостей їх реалізації.

Кожна з двох глобальних стратегій містить *основні* тактики, спрямовані на реалізацію провідної цільової призначеності НДД, та *допоміжні*, що сприяють найбільш ефективній імплементації основної стратегії. У сукупності усіх своїх тактик стратегії утворюють відповідні *тактико-стратегічні комплекси*. У таблиці 2.1 подано співвідношення прагматичних цілей адресанта НДД у галузі екології з обраними ним комунікативними стратегіями і тактиками.

Таблиця 2.1

**Співвідношення прагматичних цілей адресанта
та комунікативних стратегій і тактик у НДД в галузі екології**

Прагматична ціль адресанта	Комунікативна стратегія	Комунікативна тактика
Передати науково-навчальну інформацію, необхідну для подальшої професійної діяльності адресата	Стратегія інтелектуальної орієнтації адресата	<p><i>Основні тактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • тактика інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять; • тактика раціональної аргументації; • тактика апелювання до авторитету. <p><i>Допоміжні тактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • тактика ефективної смислової організації тексту; • тактика графічно-видільної візуалізації

Емоційно вплинути на адресата, спонукати його до конкретних дій у захисті навколишнього середовища	Стратегія емоційного налаштування адресата	<p><i>Основні тактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • тактика створення психологічної напруги; • тактика позитивного налаштування адресата; • тактика вияву солідарності адресанта й адресата; • тактика заклику до конкретних дій. <p><i>Допоміжна тактика:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • тактика пікторальної візуалізації.
--	--	---

Мовна реалізація комунікативних стратегій відбувається завдяки свідомому використанню адресантом певних лексичних і граматичних засобів, синтаксичних моделей та риторичних прийомів, які і стануть предметом розгляду у третьому та четвертому розділах.

2.5. Етапи дослідження стратегій і тактик науково-дидактичного дискурсу у галузі екології

У дисертації застосовано системний підхід до проведення комплексного дослідження англomовного НДД у сфері екології як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх його елементів і частин. Дослідження передбачає п'ять етапів, які представлено на рис 2.1.

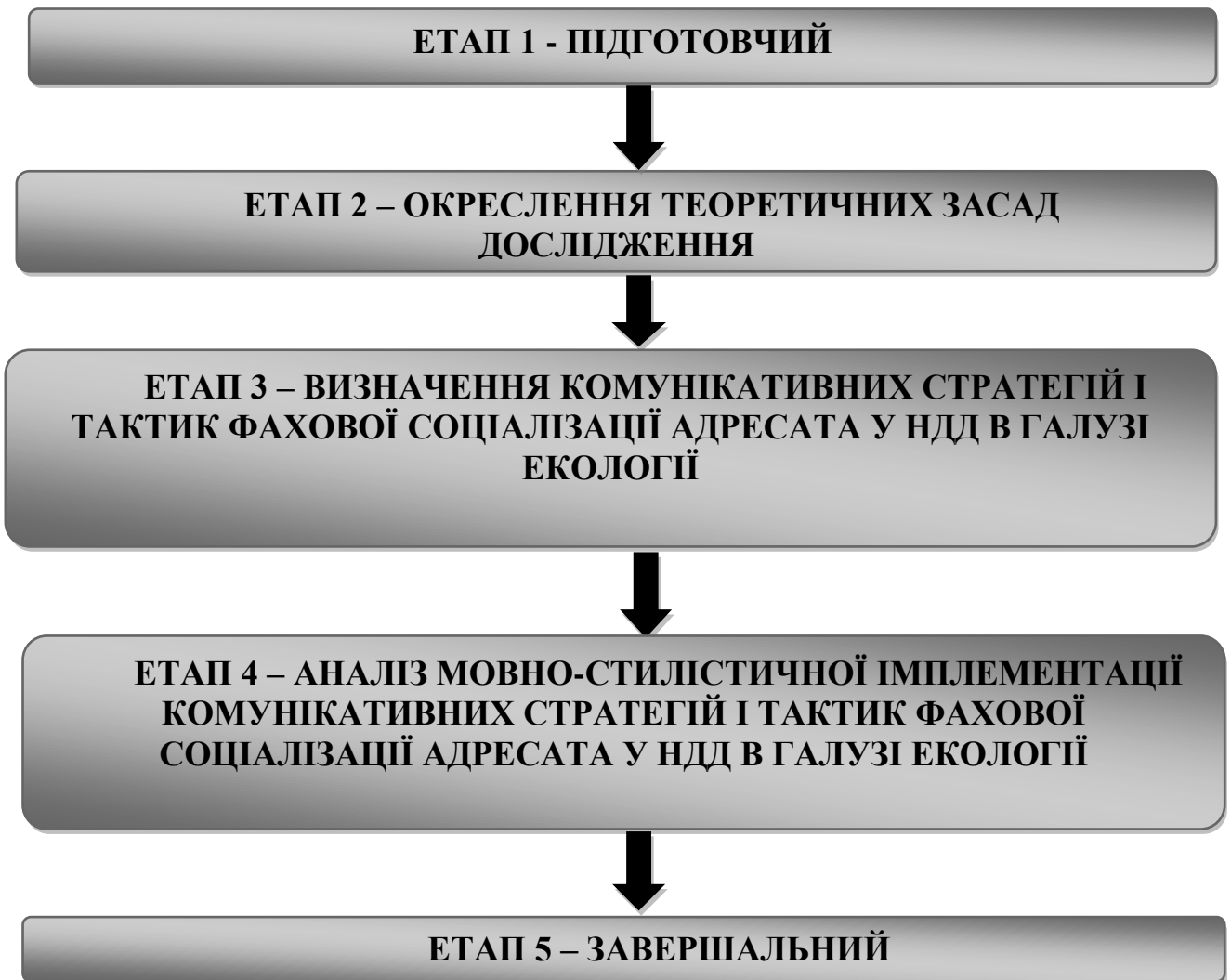

Рис. 2.1. Етапи дослідження комунікативних стратегій фахової соціалізації адресата у НДД в галузі екології

Розглянемо кожен етап та методи, які застосовувались на ньому. Слід зазначити, що методи використовувались не ізольовано один від одного, а комплексно, із залученням на кожному етапі тих прийомів і методів, які визначають його мету і завдання. Загальним методом у дисертації був *описово-аналітичний*, що передбачає аналіз даних проведеного дослідження з подальшим описом і узагальненням отриманих результатів і висновків.

На підготовчому етапі визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дисертаційного дослідження. На цьому етапі застосовано *гіпотетико-дедуктивний метод*, який дозволив зробити припущення щодо сутності НДД та провідних особливостей його стратегій і тактик.

На другому етапі виявлено та схарактеризовано конститутивні параметри сучасного англomовного НДД та його особливості у галузі екології на основі *прагматичного аналізу*, який розкрив диференційні ознаки об'єкту дослідження з урахуванням взаємодії у парі *адресант-адресат* [26, с. 52]. На цьому етапі дослідження використано метод *дискурс-аналізу*, який уможливив визначення характеристик та ролі комунікантів у досліджуваному дискурсі, дозволив проаналізувати обставини спілкування та виявити їх інституційний характер, оскільки, як зазначає М. М. Полюжин, “жодні мовні явища неможливо адекватно зрозуміти й описати поза їх вживанням, без урахування їх дискурсивних аспектів” [182, с. 92]. У визначенні жанрової стратифікації англomовного НДД та узагальненні характеристик його провідного жанру – підручника – використано елементи *жанрового аналізу* [276; 277].

Третій етап дисертаційного дослідження стосувався визначення основних і допоміжних комунікативних стратегій і тактик в сучасному англomовному НДД у галузі екології, спрямованих на ефективну фахову соціалізацію адресата. Аналіз проводився за допомогою *прагматичного аналізу* та *дискурс-аналізу*, що уможливило розгляд науково-дидактичної комунікації як форми соціальної взаємодії між адресатом і адресантом з типовими моделями взаємостосунків між комунікантами в інституційному дискурсі. Використання *інтеннт-аналізу* на цьому етапі дозволило виявити імпліцитні наміри адресантів в описі екологічних явищ, дій людини та їх наслідків для оточуючого світу.

На четвертому етапі за допомогою *функціонально-стилістичного аналізу* виявлено особливості мовної реалізації визначених комунікативних стратегій і тактик у підручнику – домінантному жанрі сучасного англomовного НДД в галузі екології. На цьому етапі використано *метод кількісних обрахунків*, який допоміг отримати об'єктивні дані про деякі важливі риси НДД у сфері екології. Завдяки використанню цього методу виявлено певні закономірності функціонування мовних одиниць у текстах англomовних підручників з екології. Також на даному етапі використано *методи класифікації* (розподіл множини досліджуваних об'єктів на підмножини відповідно до ознак їхньої схожості або

відмінності) та *порівняння* (виявлення спільних та відмінних ознак між досліджуваними об'єктами та феноменами).

На завершальному етапі підведено підсумки проведеного дослідження, узагальнено теоретичне та практичне значення отриманих результатів, окреслено перспективи подальших досліджень. На цьому етапі використано *індуктивно-дедуктивний метод*. Завдяки цьому методу та за допомогою двох поляризованих методів пізнання – індукції та дедукції – осмислено та узагальнено досліджений теоретичний і практичний матеріал.

Комплексне застосування якісних та кількісних методів на визначених етапах, які допомогли всебічно охопити досліджуваний об'єкт, тобто виявити та проаналізувати засоби вираження комунікативних стратегій і тактик в сучасному англomовному НДД в галузі екології, дозволило отримати вірогідні результати.

Висновки до розділу 2

1. В сучасних лінгвістичних теоріях інституційний дискурс усвідомлюється як феномен, що створюється та реалізується в інституційно заданих рамках певних сфер соціального спілкування (соціальних інститутах). Важливим акцентом у трактуванні цього типу дискурсу є пріоритетність його статусно-рольових характеристик та асиметричність мовленнєвої взаємодії. Інституційний дискурс характеризується низкою параметрів і відносно жорсткою організацією.

2. Аналіз інституційного дискурсу та окремих його типів відбувається з використанням різних підходів, спільним для яких є розгляд поведінки людини як мовленнєвої діяльності. Дослідники аналізують інституційні дискурси з урахуванням прагматичного, психолінгвістичного, лінгвостилістичного, лінгвокультурного, структурно-лінгвістичного, когнітивно-семантичного та лінгвосеміотичного підходів.

3. Поняття *стратегій* та *тактик*, які у лінгвістику перейшли з військової сфери, набуло широкого використання у лінгвістичній науці XXI століття. Комунікативна стратегія – це оптимальна реалізація інтенцій мовця, необхідних для досягнення конкретної комунікативної мети. Комунікативна тактика – це набір мовленнєвих прийомів для досягнення визначеної комунікативної мети. Спільним у їх численних типологіях є врахування взаємодії адресанта й адресата, коли першому належить головна роль у процесі комунікації, зокрема організації комунікативного процесу та виборі мовних засобів для впливу на останнього.

4. З урахуванням завдань фахової соціалізації адресата в екологічній галузі, яка передбачає формування компетентного фахівця та розвиток екологічно свідомої особистості, комунікативну парадигму англomовного НДД в галузі екології утворюють дві глобальні комунікативні стратегії: стратегія інтелектуальної орієнтації та стратегія емоційного налаштування адресата, які представлені набором основних та допоміжних тактик.

5. Застосування системного підходу дозволило провести комплексне дослідження англomовного НДД в галузі екології як єдиного цілого з узгодженим розглядом його провідних елементів. На п'яти етапах дослідження (підготовчому, окресленні теоретичних засад, визначенні комунікативних стратегій і тактик фахової соціалізації адресата, аналізі мовностилістичної імплементації стратегій і тактик та завершальному) застосовувались такі методи: описово-аналітичний, гіпотетико-дедуктивний, прагматичний аналіз, дискурс-аналіз, жанровий аналіз, інтент-аналіз, функціонально-стилістичний аналіз, метод кількісних обрахунків, методи класифікації і порівняння та індуктивно-дедуктивний. Комплексне поєднання цих методів дозволило отримати достовірні результати.

Основні положення цього розділу відображені у таких публікаціях автора [216].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ АДРЕСАТА У НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

Стратегія інтелектуальної орієнтації спрямована на збагачення адресата-студента раціональним фаховим знанням та підвищення його загального інтелектуального рівня. Вона покликана сприяти ефективному передаванню професійної змістовно-фактуальної інформації (термін І. Р. Гальперіна [65]), яка містить опис подій, фактів, процесів, що відбуваються у реальному світі. Така інформація є експліцитною за своєю сутністю, оскільки вербально виражається у прямих, предметно-логічних, словникових значеннях мовних одиниць.

Завдання адресанта полягає також у передачі адресатові знання таким чином, щоб останній міг адекватно його інтерпретувати та успішно засвоїти. Спрямованість на наукову інформативність та експліцитний дидактизм, що становлять комунікативну основу стратегії інтелектуальної орієнтації, реалізується крізь сукупність взаємопов'язаних основних і допоміжних тактик, що будуть предметом подальшого аналізу у цьому розділі.

3.1. Тактика інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять

Процес навчання майбутньої професійної діяльності у сфері екології дозволяє студентові набути певного професійного досвіду, який є типовим для даної сфери. Стереотипність такої ситуації сприяє створенню регулярних моделей номінації тих чи інших об'єктів, процесів та відношень, якими переважно є терміни та спеціальні слова. Знання фахової лексики є одним із

показників оволодіння професією, що дозволяє адресатові мислити у професійному керунку, тим самим визначаючи його грамотність та компетентність [126]. Отже, дефініцію й інтерпретацію релевантних понять можна розглядати як одну з *основних* тактик, що реалізують стратегію інтелектуальної орієнтації адресата у НДД в галузі екології.

Як відомо, термінологія – це система номінативних засобів “мови для спеціальних цілей” [229]. Вивчення термінів у спеціальних текстах дозволяє розкрити їхнє значення, що сприяє ефективності передачі наукової інформації та її використання у практичних цілях. У сучасній лінгвістиці юридична термінологія опинилась у полі зору І. М. Гумовської [75], Е. Т. Дерді [84], гуманітарна – Р. І. Дудка [94], біологічна – В. Г. Костенко [129], технічна – О. А. Литвинко [152], економічна – О. І. Гутиряк [76], О. І. Дуди [93], термінологія обчислювальної техніки – Т. Г. Скопюк [203], В. Д. Сліпецької [206], медична – І. В. Знаменської [102].

З погляду когнітивної лінгвістики, у терміні акумулюється знання трьох типів: мовне, яке є результатом щоденного пізнання; раціональне – енциклопедичне, загальнонаукове; власне спеціальне – засноване на професійному досвіді і яке виникло в результаті професійного пізнання [69, с. 23]. З цього випливає, що терміни є омовленою інформацією, отриманою внаслідок досвіду взаємодії людини з предметним і віртуальним світом в процесі конкретної професійної діяльності [69].

Мовознавці одностайно вважають, що термінологічна система є поліфункціональною, виділяючи такі її основні функції: номінативну (терміни позначають загальні властивості, поняття та категорії) та дефінітивну (визначення та уточнення поняття, що допомагають виокремити той чи інший термін із словникового складу мови). Додатковими функціями є акумулятивна (у термінах акумулюються виражені у конкретній мовній формі професійні наукові знання), комунікативна (дозволяє використовувати ці знання, позначені певними термінами, в процесі комунікативної професійної діяльності),

епістемічна (відображення дійсності та збереження знань) та евристична (відкриття нових знань) функції [150; 204].

Екологічні терміни можна визначити як лексико-номінативні одиниці, які використовуються у сфері екології для вираження понять, явищ чи предметів. Грунтуючись на такому визначенні, до складу екологічної термінології відносимо слова та словосполучення, які позначають поняття сфери охорони навколишнього середовища та мають відповідну дефініцію, якою визначається їх місце у термінологічній системі. Екологічна терміносистема (сукупність співвіднесених з екологічною наукою взаємопов'язаних одиниць екології, що взаємодіють між собою на понятійному і мовному рівнях) репрезентує екологічну професійну картину світу, тобто просторовий образ складових екологічної професійної сфери у єдності їх зв'язків і відношень.

Оскільки екологія – це міжгалузєва наука, то її термінологія також є міжгалузєвою, що відображає взаємозв'язок різних явищ, на яких ця наука фокусує свою увагу. Активний розвиток нових експериментальних та суміжних галузей в межах фундаментальних наук свідчить про те, що в межах традиційного екологічного термінологічного процесу відбуваються процеси неологізації через те, що нові явища та процеси екології, які з'являються у наш час, потребують нових типів номінації [21; 100].

Екологічна термінологія становить автономний прошарок лексичного складу сучасної англійської мови. Система екологічних термінів має структуру, яка відповідає структурі логічних зв'язків між даними поняттями, і виконує функцію знакової репрезентації моделі екологічної галузі та комунікативного обслуговування діяльності у визначеній сфері знань. Екстралінгвістичні чинники впливу на розвиток англійської екологічної термінології зумовили її сучасне функціонування як системи, що складається з термінів – лексичних одиниць англійської мови та термінів – запозичень з інших мов (наприклад, із грецької мови – *bioethics*, *biogenesis*, латинської – *fungus*, *pollutant*, *urbanity*, голландської – *swamp*, іспанської – *tornado* тощо).

На думку С. В. Овсейчик, екологічний термін як одиниця галузевої терміносистеми має такі основні ознаки: номінативність; наявність визначення (дефініції); залежність від контексту; чітко визначене місце в екологічній терміносистемі; тенденцію до моносемії в межах терміносистеми екологічної галузі; точність позначення екологічного поняття; стилістичну нейтральність; відсутність експресивних значень; системні відношення та зв'язки у межах екологічної терміносистеми, суміжних з нею галузевих терміносистем та загальнонавчальної лексики; мотивованість, що реалізується у трьох типах, які відповідають трьом основним способам термінологічного словотворення (морфологічному, синтаксичному і семантичному). Така багатоаспектність вимог до терміна пояснюється тим, що він виступає у подвійній ролі: відображає специфіку екології та як елемент системи мови підпорядковується загальномовним нормам словотвору, словозміни і слововживання [167, с. 5].

Усю термінологічну лексику, яку виокремлено з текстів досліджуваних підручників із навколишнього середовища, можна поділити на:

1) загальнонаукову лексику (яка використовується у багатьох галузях науки), що обслуговує екологічний рух, процеси, пов'язані зі збереженням природи і суспільства: *direct action, emigration*;

2) терміни, які екологія запозичила в інших наук, зокрема у географії (*cold-front, warm-front, climate, weather, groundwater*), біології (*coliform bacteria, symbiosis, bioaccumulation*), геології (*exhaustible resources, fossil fuels, magma*), хімії (*dissolved oxygen (DO)content, photochemical oxidants, teratogenes*), медицини (*allergens, anemia, chronic obstructive lung disease, fibrosis*), фізики (*gamma rays, heat capacity, inertial confinement*), філософії (*deductive reasoning, ecofeminism, postmaterialist values*), психології (*logical thinking, verbal learner, visual learner*), соціології (*double-blind design, family planning, human development index*), права (*environmental law, environmental justice*), економіки (*capital, debt-for-nature swap, ecological economics*), політики (*Fourth World, Kyoto Protocol, lobbying, Wise Use Groups, public trust*). В результаті взаємодії екології з суміжними галузями відбувається об'єднання знань, зміна і уточнення його структури і, як результат,

зміна семантичного об'єму термінів. Наприклад, термін *management* (економіка) передбачає контроль і організацію роботи певної компанії (*the activity of controlling and organizing the work that a company or organization does*), тоді як термін *forest management* визначається як *scientific planning and administration of forest resources for sustainable harvest, multiple use, regeneration, and maintenance of a healthy biological community*, тобто відбувається уточнення знання (наукове планування і керування лісовим господарством);

3) вузькоспеціальні терміни (що стосуються науки про навколишнє середовище) – ядро екологічної терміносистеми: *ecosystem, biodiversity, environmental indicators, greenhouse effect, ecological development, pollutant*. Специфіка цих термінів полягає у тому, що вони створюються лише для позначення предметів, явищ, відношень, комунікативно і когнітивно значущих лише в особливому комунікативному просторі – просторі професійної діяльності.

Система термінології, виокремленої з досліджуваних текстів, існує у вигляді однокомпонентних термінів-слів (простих, похідних, складних, слів-скорочень) та багатокомпонентних термінологічних одиниць – словосполучень із різною кількістю елементів, кількість яких подано у таблиці.

Таблиця 3.1

**Кількість
однокомпонентних і багатокомпонентних термінів
у підручниках з екології**

Терміни	Кількість	Кількість у відсотках (%)
Однокомпонентні	276	41,3
Багатокомпонентні	392	58,7
Усього	668	100

Як показує табл. 3.1, у виокремленому методом суцільної вибірки з текстів підручників корпусі термінів переважають багатокомпонентні терміни.

Частиномовний склад однокомпонентних екологічних термінів, виокремлених із текстів підручників, подано у табл. 3. 2.

Таблиця 3.2

**Частиномовний склад
однокомпонентних термінів у підручниках з екології**

Частина мови	Кількість	Кількість у відсотках (%)
Іменник	149	54
Прикметник	54	19
Дієслово	73	27
Усього	276	100

Отже, більшість термінів становлять *іменники* (149 одиниць, що складає 54% усієї вибірки). Це пояснюється тим, що їхньою основною ономасіологічною функцією є актуалізація понять реальних чи абстрактних предметів наукової картини світу у їхній взаємодії. Словотворними моделями іменників-термінів є *V+er/or* (“виконавець дії”) (*to absorb – absorber*), *V+ant* (“суб’єкт дії”) (*to pollute – pollutant*). Значення “опредмеченого акту, факту або результату дії” передають моделі з такими суфіксами: *Adj.+ity* (*humid – humidity*), *V+ment* (*to environ – environment*), *V+ion* (*to purify – purification*), *V+ance/ence* (*to exist – existence*), *V+ry* (*to forest – forestry*), *V+al* (*to disperse – dispersal*), *V+age* (*to drain – drainage*), які можна вважати синонімічними саме для передачі значень “якості або стану, на які вказує основа” та “опредмеченого акту, факту або результату дії”. Модель *Adj.+ism* передає “напрям у науці, суспільно-політичній думці” (*commensal – commensalism*).

В екологічних термінах-іменниках зафіксовано префікси переважно грецького походження: *bio-* (*життя*), *cli-* (*клімат*), *eco-* (*середовище*), *gen-* (*гене*), *hydro-* (*вода*), *hyper-* (*гіпер, над*), *micro-* (*мікро, дуже малий, найдрібніший*), *phyto-* (*рослина*), *plagio-* (*рослина*), *syn-* (*разом*), які у словотворенні найчастіше

утворюють похідні іменникові форми, наприклад: *biomass*, *clisere*, *ecosystem*, *genecology*, *hydrophyte*, *hyperparasite*, *microplankton*, *phytoplankton*, *plagiosere*, *synecology*.

Що стосується *термінів-прикметників*, ономасіологічна функція яких полягає у виявленні ознак та властивостей, характеристизації предметного світу через мережу стосунків між цими предметами та явищами, що у ньому спостерігаються, то вони складають 54 одиниці (19% усієї вибірки). Було виявлено наступні словотворчі моделі: *N+ic* (матеріальна характеристика предмету) (*phenol-phenolic*), *N+able*, *N+(en)t*, *N+ous* (функції предмету) (*renew-renewable*, *quiescence-quiescent*, *rigour-rigorous*). Слід зазначити синонімічність префіксів *non-*, *dis-*, *in-*, *un-* в моделях *un- +Adj.* (*unsaturated*), *non- +Adj.* (*non-renewable*), *dis-+Adj.* (*dissolved*), *in-+Adj.* (*inbreeding*), коли вони передають значення “відсутності ознаки”.

Ономасіологічна функція *дієслів* полягає у вираженні дії чи процесу, зумовлених призначенням чи природою предметів. Їхня термінологічність забезпечується як функціонуванням у певному тексті, так і лексичним значенням. На основі аналізу дієслів-термінів (73 одиниці – 27% усієї вибірки) було виявлено наступні словотворчі моделі: *N+ate* (*chlorine-chlorinate*), *Adj.+ize* (*immune-immunize*), що показують дію, висловлену іменниками та прикметниками. Префікси *de-*, *dis-*, які є синонімами, виражають заперечення; деривати з цими формантами мають значення виконання дії, протилежній дії мотивувального дієслова, анулювання дії, яку називає таке дієслово (*dewater*, *dissolve*); префікс *co-* виражає “спільність дій” (*co-exist*); префікс *re-* вказує на повторюваність дії або явища (*recycle*); антонімічність значень, і відповідно, префіксів, відзначаємо в моделі *under- + V* зі значенням “недостатності або неповноти дії” (*undercut*) та моделі *over-+V* (*overcut*) на позначення “надмірної дії, позначеної основою”.

Іншим способом утворення сучасних екологічних термінів є конверсія, коли засобом словотвору є парадигма слова та граматичне сполучення з іншими словами, оскільки, як зазначають дослідники, мова належить до складних систем, які функціонують протягом довгого часу та мають високий ступінь надійності,

якої можна досягнути лише за рахунок дублювання одних елементів і/чи їхніх функцій іншими [25, с. 20]. Конверсія у значній мірі є семантичним засобом словотворення, оскільки важливою її рисою можна вважати видозміну значення вихідного слова у зв'язку з його перенесенням в іншу лексико-граматичну категорію. Похідні за конверсією екологічні терміни утворюються переважно за моделями $N \rightarrow V$, що має значення “виконувати функції певної особи, предмету” (*refuse-to refuse*), “розташовувати” (*level-to level*) та $V \rightarrow N$, яка має значення “опредмеченої дії” (*to rinse-rinse*).

Тенденція до мовної економії номінативних та словотворчих зусиль та схильність англійської мови до моносилабізму сприяють використанню в англійській екологічній термінології термінів-аббревіатур, які утворюються внаслідок стягнення, згортання синтаксичних словосполучень. За нашими спостереженнями, у цій термінології наявні ініціальні структурні типи аббревіатур. Аббревіації найчастіше піддаються багатокомпонентні терміни.

Ініціальний тип аббревіатур номінує назви посадових осіб (*APCO – Air Pollution Control Officer*), документи (*NAAQS – National Ambient Air Quality Standards*), галузі та інститути науки про навколишнє середовище (*AEERL – Air and Energy Engineering Laboratory*, *RTF – Reforestation Trust Fund*). Ініціальні екологічні аббревіатури доцільно, у свою чергу, поділити на: а) ініціально-літерні: *TCLP – toxicity characteristic leaching procedure*, процедура розчинення відходів для визначення характеристик токсичності, *CPSC – Consumer Product Safety Commission*, комісія безпеки споживчих товарів; б) ініціально-звукові: *CITES – Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*, договір про міжнародну торгівлю майже зниклими видами дикої фауни та флори, *ALAPCO – Association of Local Air Pollution Control Officials*, товариство місцевих офіційних наглядачів за забрудненням повітря.

Екологічні багатокомпонентні терміни переважно утворюються за моделлю $N + N \rightarrow NN$ з метою характеризувати предмети та явища у науці про навколишнє середовище з різних точок зору і співвіднести їх одночасно з двома ознаками, якими характеризується предмет, що підлягає називанню. Ця модель

використовується для найменування об'єктів і суб'єктів дії (*livestock, rain-gauge, snow-patch*), місця дії (*floodplain, grassland*) тощо.

Професійна практика засвідчує, що реальну терміносистему не можна обмежувати однослівними номенами. Близько 58,7% (392 одиниці) спеціальних понять в екологічному дискурсі передають не окремі слова-терміни, а різнотипні словосполучення, які складаються із декількох компонентів: терміну і слів із узагальнено-абстрактним характером, які у складі термінів-словосполучень, стають приналежними до екологічної терміносистеми. Як зазначає В. П. Даниленко, термінам-словосполученням віддають перевагу тому, що вони здатні повніше відобразити необхідні характерні риси поняття, яке вони називають [77]. Саме у термінах-словосполученнях відображено всю комплексно-структурну складність аналізованої наукової сфери. Під термінологічними словосполученнями (ТСС) розуміємо синтаксичну конструкцію, яка складається з двох або більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку – узгодження, керування або прилягання. ТСС має властивості терміну, з одного боку, і властивості словосполучення – з іншого. Як термін, воно характеризується системністю, наявністю дефініції, є переважно моносемними в межах свого термінологічного поля, стилістичною нейтральністю. Як словосполучення, ТСС є певною синтаксичною конструкцією. Термінами-словосполученнями легше, ніж іншими словотвірними засобами, передавати приналежність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на родо-видовому співвідношенні понять.

Виявлені терміни-словосполучення доцільно класифікувати за типом структури: 1) прості словосполучення, які складаються із двох слів, одне з яких є головним, а інше – залежним: *coastal waters, medical waste, normal density*; 2) складні словосполучення, у яких залежні слова визначають різні аспекти стрижневого слова: *seasonability of water quality*. Найхарактернішими для екологічної термінології є дво-, три- та чотирикомпонентні терміносполуки. До найпродуктивніших моделей для утворення складених двохкомпонентних термінів у галузі екології англійської мови належать моделі *Adj.+N* (203 одиниці –

52%) (*refractory components*), *N+N* (113 одиниць – 29%) (*migration rate*), *V+N* (76 одиниць – 19%) (*to spray with suspension*).

В англійській екологічній термінології є досить поширеними і складніші моделі термінів-словосполучень. Значна кількість багатокomпонентних словосполучень термінологічного характеру виникає у зв'язку з тим, що екологічна термінологія – це перелік не тільки основних понять, але й відношень між ними. Будучи інформаційно важливими, багаторазово повторюючись, такі відношення отримують мовне позначення у вигляді багатокomпонентних сполучень слів. Це зумовлено прагненням передати нові диференційні ознаки поняття для того, щоб термін, який називає нове поняття, став семантично точнішим (*crude mortality rate, fluidized bed combustion, in-line multiple chamber incinerator*).

В моделі *N+of+N* означення є постпозитивним до означуваного. Ця модель характеризується значними можливостями як засіб передачі розгорнутого означення. При використанні *of-phrase* у моделі словосполучення відбувається певне уточнення його значення шляхом уживання комплексів прийменникових сполучень у ролі атрибутів до означуваного слова (*principle of competitive exclusion*).

З точки зору семантики ТСС є суцільними лексичними одиницями. Термінологічні словосполучення мають семантичну цілісність, але ступінь її залежить від характеру компонентів і семантичних відношень між ними. Кожен із подальших компонентів конкретизує, увиразнює значення терміна. Це пояснюється способом пізнання: для того, щоб пізнати ще не пізнане, людина прагне зіставити його з відомим. Використання багатослівних термінів дає можливість найточніше передати значення кожного складеного терміна, тому що кожна його одиниця виражає певні видові ознаки.

ТСС, виокремлених методом суцільної вибірки у текстах підручників, можна поділити у семантичному відношенні на три види. До першого відносяться терміни-словосполучення, обидва компонента яких належать до спеціального словника (153 одиниці – 39% загальної вибірки). Ці компоненти

самостійні і можуть вживатися поза даним словосполученням, зберігаючи властиве кожному з них значення: *dose* – доза, порція, *rate* – рівень, інтенсивність *dose rate* – інтенсивність дозування кількості речовини, що впливає на організм. До другого виду ми можемо віднести терміни-словосполучення, де один із компонентів належить до термінів, а інший – до загальнонавчального вокабуляру (145 одиниць – 38%). Тут можна виділити такі моделі: *N+N impact mill, mass transfer, Adj.+N marine organism, secondary pollutant*. До третього виду належать терміни-словосполучення, обидва компоненти яких належать до загальної лексики (102 одиниці – 23%): *life form*.

Особливий структурний різновид екологічної термінології становлять епонімні одиниці, обов'язковим компонентом яких є власна назва (*Lincoln index, Shelford's law of tolerance, Thornthwaite climate classification*). У досліджуваній галузевій термінології власні назви є компонентами назв законів, правил, принципів, індексів, теорем, операцій тощо. Такі конструкції реалізуються поєднанням базових термінів, що є назвами родового поняття – закон, індекс, правило, теорема тощо з власне епонімами, які вказують на видову ознаку.

З огляду на семантику проаналізованих термінів у складі екологічної термінології, що вживається у досліджуваних підручниках з екології, виділено дев'ять тематичних груп:

- 1) назви дій та процесів (*afforestation, bioluminescence, irradiation*);
- 2) назви властивостей, характеристик, здатностей (*incompatibility, mutation, natural selection*);
- 3) назви на позначення величин, показників, сталих коефіцієнтів (*affinity index, diversity index, fecundity table*);
- 4) назви одиниць вимірювання (*becquerel, darwin, gray*);
- 5) назви методів та методик дослідження екологічних явищ (*aerodynamic method, gradient analysis, dish-pan experiment, climograph, cloud classification*);
- 6) назви приладів, пристроїв для дослідження екологічних явищ (*hydrograph*);

7) назви екологічних законів, принципів, правил, теорем (*theory of differentiation, Homestead Act*);

8) назви наук, наукових напрямків, галузей (*anthropogeomorphology, community ecology, radioecology, sociobiology*);

9) назви об'єктів дослідження (*biodiversity, biosphere, ecosphere, environment, population of organisms*).

Як відомо, основну загрозу природі створює людина та її діяльність, тому із урахуванням основних макросоціальних чинників (глобалізація людства, революція у використанні природних ресурсів, зміна клімату Землі, забруднення біосфери, розвиток екологічної свідомості людства, формування суспільства “сталого розвитку”), було виокремлено сім функціональних класів термінів:

1) терміни, що відбивають використання енергоємних природних ресурсів (*fuel cells, geothermal energy, renewable resources, energy recovery*);

2) терміни, які позначають зміни кліматичних умов (*greenhouse effect, ambient air, carbon monoxide, greenhouse gases, stratospheric ozone*);

3) терміни, що називають проблеми збереження флори і фауни (*extinction, forest management, biodiversity*);

4) терміни, які позначають екологічні проблеми біотехнологій, особливо генної інженерії (лексема *gene* та її похідні *genetic, genetically* присутні у наступних словосполученнях *gene banks, genetic engineering, genetically modified organisms*, де вона визначає зміст даних понять);

5) терміни, які визначають діяльність людини по відношенню до навколишнього середовища (*demographic transition, ecosystem management, environmental law, environmental policy*);

6) терміни, які пов'язані з екологічною свідомістю людства (*social ecology, technological optimists, green revolution, green political parties, environmental ethics, ecotourism*);

7) терміни, які позначають проблеми “сталого розвитку” (лексема *sustainable* присутня у наступних словосполученнях *sustainable agriculture,*

sustainable development, sustainable politics, де вона відбиває узагальнювальні, ключові поняття нового суспільства).

Розглянемо розподіл термінів у складових структури підручника. Використання екологічної термінології у підручниках обумовлюється прагматичною метою адресанта: звернути увагу студента на важливі поняття, явища та реалії, які є предметом опису даної дисципліни. При цьому враховується професійний рівень знань майбутнього адресата, тобто студентів коледжів та університетів, у навчальному плані яких є предмет *екологія*. Вперше студент зустрічається з термінами у назві підручників, оскільки вони окреслюють змістовну наповненість курсу екології. Використання у назвах підручників ключових для екологічної науки лексем *ecology* (*Essentials of Ecology, Ecology: from Individuals to Ecosystems, Big Ecology*) та *environment* чи *environmental* (*Environmental Science. A Global Concern, Environment, Environmental Studies*) створюють у студентів перші уявлення про дисципліну, оскільки саме вони через вербалізацію провідних понять екологічної науки допомагають адресатові організувати і репрезентувати спеціальні знання, які будуть йому потрібні у подальшому вивченні екологічної дисципліни.

Далі студент зустрічає терміни у заголовках частин, розділів і підрозділів, наприклад:

PART FOUR PHYSICAL RESOURCES AND ENVIRONMENTAL SYSTEMS

Chapter 16 Air Pollution

Clean Air Legislation [ES₂]

У даному прикладі присутні чотири терміни (*physical resources; environmental systems; air pollution; clean air legislation*). У заголовках терміни відіграють *інформативно-прогнозуючу* роль, оскільки, бачучи їх, студент розумітиме, які проблеми будуть розглядатися у даній частині/розділі/підрозділі.

Автори підручників широко використовують терміни та їхні дефініції у текстах самих розділів або підрозділів. Основна функція термінів у текстах –

номінативно-денотативна: вони називають спеціальні поняття, які виникають в процесі теоретичного пізнання і осмислення дійсності, а також окреслюють чітку дефініцію цих понять. Комунікативна функція таких термінів полягає у тому, що студент зможе використовувати їх у своїй подальшій професійній діяльності, таким чином поступово наближаючись до професіоналів екологічної науки.

Адресанти зазвичай вводять терміни на початку розділу або підрозділу, що дозволяє адресатові ознайомитись із поняттями, явищами, методами, які позначаються даними термінами, осмислити їх у процесі навчання, а пізніше і оперувати ними у своїй професійній діяльності. У текстах підручників з екології спостерігаємо два шляхи інтродукції термінів:

1) від загального до конкретного. Адресанти, розпочинаючи дослідження того чи іншого явища, подають інформацію з використанням загальновідомих для реципієнта термінів та уникають вузькоспеціальних одиниць. Пізніше, коли автори переходять до висвітлення специфічних питань, вони використовують вузькоспеціальні терміни, які допомагають розкрити певну проблему. Наприклад, у розділі *Toxicology* [ES₂, p. 153–156] спочатку подають визначення токсинів (загальновживаний термін *toxins*), а потім перелік і визначення токсичних матеріалів (*allergens, antigens, endocrine disrupters, neurotoxins, mutagens, teratogens, carcinogenes*): *Toxicology is the study of toxins (poisons) and their effects, particularly on living systems. Allergens are substances that activate the immune system. Some allergens act directly as antigens; that is, they are recognized as foreign by white blood cells and stimulate the production of specific antibodies. Endocrine disrupters are chemicals that disrupt normal hormone functions. Neurotoxins are a special class of metabolic poisons that specifically attack nerve cells. Mutagens are agents, such as chemicals and radiation, that damage or alter genetic material (DNA) in cells. Teratogens are chemicals or other factors that specifically cause abnormalities during embryonic growth and development. Carcinogens are substances that cause cancer, invasive, out-of-control cell growth that results in malignant tumors;*

2) від конкретного до загального. Для передачі тієї чи іншої інформації адресанти розпочинають свою оповідь введенням нових вузькоспеціальних термінів, невідомих для реципієнта, що дозволяє їм окреслити тему даного тексту, а студентів зрозуміти, про що йтиметься у ньому мова. Наприклад, у розділі *Ecosystem Management* [ES₂, p. 283–286] продуценти спочатку дають визначення менеджменту екосистеми (*ecosystem management is a relatively new discipline in environmental science that attempts to integrate ecological, economic, and social goals in a unified systems approach*), а лише потім окреслюють його принципи і завдання (*manage at multiple scales, use ecological boundaries, monitor the ecosystem, use adaptive management, allow organizational change, consider humans in nature, identify values*).

Розглянемо деякі інші приклади особливостей уведення та експлікації термінів у текстах досліджуваних підручників.

Приклад *Demanufacturing is the disassembly and recycling of obsolete products, such as TV sets, computers, refrigerators, and air conditioners* [ES₂, p. 464] розташований на початку підрозділу (виділений термін є його заголовком), що дозволяє студентів оволодіти даним терміном на початковому процесі роботи із темою і в подальшому використовувати його в процесі професійної комунікації. Експлікація терміна відбувається через використання видового поняття (*demanufacturing*), дієслова-зв'язки (*is*) та найменування родового поняття (*the disassembly and recycling of obsolete products*), яке конкретизується фразою-детермінантом (*such as TV sets, computers, refrigerators, and air conditioners*).

У наступному прикладі, який знаходиться в середині підрозділу *Water, Salinization, in which mineral salts accumulate in the soil, occurs particularly when soils in dry climates are irrigated with saline water* [Ec₁, p. 49] визначення терміну *salinization* подається у формі підрядного означального речення (*in which mineral salts accumulate in the soil*), яке далі розширюється за допомогою дієслова (*occurs*), прислівника ступеню ознаки (*particularly*) та означального

підрядного речення часу (*when soils in dry climates are irrigated with saline water*).

У прикладі *The WHO defines health as a state of complete physical, mental, and social well-being* [ES₂, p. 147] визначення терміну *health* містить дієслово *defines*, яке презентує номінативне поняття та ознаку родового поняття (*state of complete physical, mental, and social well-being*).

Таким чином, дефініції термінів в англomовному НДД у галузі екології побудовані на формально-логічному принципі і мають такі складові: найменування видового поняття; присутність або відсутність дієслова-зв'язки *to be* у відповідній формі; використання дієслова репрезентації номінативних понять (*to define*); найменування родового поняття.

Біологічна термінологія латинською мовою, яка є міжнародною мовою науки, сприяє забезпеченню отримання інформації та взаєморозуміння комунікантів в процесі здійснення спільної професійної діяльності. Завдяки їй студенти усвідомлюють свою приналежність до єдиної наукової спільноти світу. У підручнику *Conservation Biology for All* [CB] поруч із англійськими назвами флори та фауни в дужках подано відповідні назви латинською мовою, наприклад: *In eastern Australia, for example, grassy woodlands dominated by white box (Eucalyptus albens) formerly covered several million hectares, but now occur as small fragments surrounded by cropland or agricultural pastures* [CB, p. 97], *Thus, bald eagles (Haliaeetus leucocephalus) in the coterminous 48 states (but not those living in Alaska or Canada) were added to the endangered list when their numbers plummeted due to pesticide poisoning* [CB, p. 225], *Population segments, such as the Florida panther (Puma concolor coryi) or grizzly bears (Ursus arctos horribilis) in the continental USA are protected under the Endangered Species Act* [CB, p. 181].

В кінці кожного розділу у підручниках з екології присутній перелік термінів, якими студент повинен оволодіти по закінченню роботи із даним розділом. Наприклад, після розділу *Preserving and Restoring Nature* подано терміни і сторінки, де вони розглядаються: *biogeographical area* (267), *corridors* (277), *ecosystem management* (283), *floodplains* (283), *inholdings* (266), *landscape*

ecology (275), Man and Biosphere (MAB) program (272), poachers (273), reclamation (278), re-creation (279), rehabilitation (278), remediation (278), restoration (278), restoration ecology (277), wetland mitigation (282), wilderness (268), wildlife refuges (269), world conservation strategy (271) [E]. Вказівки на сторінки допомагають студентів зорієнтуватись у поданому матеріалі, у разі потреби повторити пройдене, тобто ефективно використати гіпертекстову організацію науково-дидактичного тексту. Таким чином, терміни в кінці розділу виконують *узагальнюючо-контролюючу функцію*, оскільки вони узагальнюють матеріал і перевіряють його розуміння студентом.

Кількість ключових термінів у кінці розділу варіюється від дев'яти до двадцяти п'яти, що пояснюється об'ємом поданої інформації у даному розділі. Наприклад, після розділу *Understanding Our Environment* [ES₂], у якому розглядаються загальні характеристики навколишнього середовища, подано лише 9 ключових термінів, а після розділу *Air, Weather, and Climate* [ES₂], який присвячений детальному розгляду атмосферних явищ та зміни клімату на Землі, студент повинен оволодіти вже 25 термінами.

Далі студент зустрічається із термінами у глосарії, який є невід'ємною частиною сучасних підручників. У глосарії подаються основні екологічні терміни та їх визначення, тобто розкривається зміст даних термінів. Терміни розташовані у алфавітному порядку, що значно спрощує їх знаходження, наприклад:

acid deposition A type of air pollution that includes sulfuric and nitric acids in precipitation, as well as dry acid particles that settle out of the air.

acid mine drainage Pollution caused when sulfuric acid and dangerous dissolved materials, such as lead, arsenic, and cadmium, wash from coal and metal mines into nearby lakes and streams.

acute toxicity Adverse effects that occur within a short period after high-level exposure to a toxicant.

age structure The number and proportion of people at each age in a population.

air pollution Various chemicals (gases, liquids, or solids) present in the atmosphere in high enough levels to harm humans, other organisms, or materials [VES].

Таким чином, у глосаріях терміни виконують узагальнюючу номінативно-денотативну функцію.

Востаннє студент зустрічається із термінами у предметному покажчику (*index*). Саме предметний покажчик зменшує трудомісткість пізнавальної діяльності студента і забезпечує її мотивацію. У покажчиках терміни розташовані за алфавітним порядком із вказівкою сторінок, які відсилають студента до детальнішої інформації. Це дає адресатові можливість одержати комплексну довідку, яка містить інформацію, що знаходиться у різних частинах підручника, наприклад:

Natural enemies

hypothesis, 380–81

indirect effect, 336, G–5

population control and, 334

species richness and, 381f, 397–98

Natural experiments, 17–18

Natural range, 115f

Natural selection

balancing, 48–50

data analysis, 73

defined, 28, G–7

described, 26–28, 72

directional, 46–47, 46f, G–3

disruptive, 50, G–3

group, 76, G–5 [E_{c3}]

Таким чином, присутність екологічних термінів у предметному покажчику визначена їхньою вищезгаданою інформативно-прогнозуючою функцією.

Отже, науково-дидактичний текст у підручниках з екології представляє певне наукове явище з позиції номінації того чи іншого поняття за допомогою термінів в доступній для адресата формі. Поліфункціональне використання термінів у різних складових сучасного англomовного підручника з екології (інформативно-прогнозуюча, номінативно-денотативна, узагальнюючо-контролююча функції) дозволяє студентів краще оволодіти понятійним апаратом даної науки, що сприяє його ефективній фаховій соціалізації.

3.2. Тактика раціональної аргументації

Метою продуцентів НДД в галузі екології є регулювання сприйняття реципієнтами навчальної інформації, яке підпорядковується принципам аргументації. А. Д. Белова визначає аргументацію як “комунікативну діяльність суб’єкта в триєдності вербального, невербального і екстралінгвістичного, ціллю якої є переконання адресата через обґрунтування правильності своєї позиції” [36, с. 5], тобто як можливість досягнення консенсусу між поляризованими аргументами [36, с. 14].

Для науково-дидактичних текстів, за твердженням С. Ю. Дашкової, характерне пояснення матеріалу і побудова доказів, скерованих на потенційного опонента, тобто адресата [78, с. 7]. Як стверджує А. М. Баранов, когнітивний процес аргументації передбачає “онтологізацію знання”, оскільки тут відбувається інтеграція нового знання в модель світу адресата як узгодження цього знання із вже існуючим [22]. Отже, процес аргументації в НДД в галузі екології скеровано на активізацію комунікативно-пізнавальної діяльності реципієнта в процесі засвоєння навчальної інформації, створення сприятливих умов для внутрішньої “діалогічної гармонії” (Н. С. Болотнова) [44] в стосунках між адресантом і адресатом. Продуцент передбачає можливу дискусію із реципієнтом, ймовірні запитання та сам на них і відповідає [78, с. 4].

У науково-дидактичних текстах мовленнєвий вплив на ментальну сферу адресата дає можливість адресантові довести беззаперечність фактів, апелюючи до раціонального мислення адресата, та встановити контроль над його свідомістю за допомогою аргументів. Таким чином, тактику раціональної аргументації можна трактувати як сукупність мовленнєвих прийомів, необхідних для обґрунтування достовірності знання шляхом наведення раціональних аргументів. Раціональна аргументація, на думку А. П. Мартинюк, “мислиться як логічний механізм доведення і передбачає знаходження відповіді на питання *чому*” [159, с. 160], тобто вимагає встановлення причинно-наслідкових зв’язків. За допомогою мовних засобів реалізації раціональної аргументації автори об’єктивно подають наукові знання і позиціонують себе як надійне джерело інформації [173, с. 287], намагаються вплинути на логіку мислення реципієнта, апелюючи при цьому до певних фактів, які відповідають критеріям істини. Завдяки цьому впливові адресат розуміє представлену інформацію однозначно, що є однією з провідних характеристик НДД. Головною формою раціональної аргументації є доказ, що, за визначенням Т. В. Анісімової, містить сукупність логічних прийомів визначення істини певного фрагменту за допомогою інших достовірних фрагментів [7, с. 18].

Раціональна аргументація у підручниках з екології представлена двома формами: дедуктивною (теоретичною) та індуктивною (емпіричною), які відрізняються схемами умовиводу – у *дедуктивній* відбувається виклад навчального матеріалу від узагальнень, фундаментальних правил та закономірностей до їх конкретизації на окремих прикладах та ситуаціях (звуження інформації, яке побудовано за логічною схемою *теза→аргумент→висновок*), тоді як *індуктивна* передбачає систематичний виклад навчальної інформації від окремих фактів і відношень до дедалі ширших узагальнень і виявлення закономірностей між фрагментами інформації (розширення інформації за логічною схемою *факти→аналіз та синтез→висновок*). Але, у будь-якому випадку аргументація передбачає наявність логічного зв’язку між аргументами та висновком, що дозволяє

стверджувати про логічність наукової інформації [123; 131; 162; 234], яка представлена у підручниках з екології.

Важливим компонентом у представленні складових раціональної аргументації в англomовних підручниках з екології виступають синтаксичні конструкції, переважно складнопідрядні речення із зв'язком *причина-наслідок*. До даних конструкцій, услід за С. Ю. Дашковою, відносимо вищезазначені речення з підрядними причини, мети, допустовими, наслідку, умови, оскільки вони дозволяють забезпечити швидке сприйняття і розуміння адресатами змісту тексту, який передає адресант, опираючись на причинно-наслідковий зв'язок як форму представлення взаємозв'язку явищ об'єктивної дійсності [78, с. 12]. Наведемо декілька прикладів, що ілюструють це явище у НДД в галузі екології.

Приклад 1. *Because gases like CO₂, methane (CH₄), and nitrous oxide (N₂O) trap the sun's heat, especially the long-wave infrared radiation that's emitted by the warmed planet, the atmosphere creates a natural "greenhouse"* [CB, p. 47].

Приклад 2. *Rebalancing our use of fossil fuels so that we burn more natural gas would also be helpful because natural gas releases 28% less carbon per unit of energy than does oil and 50% less than coal* [ES₁, p. 456].

Приклад 3. *Although each ecosystem on the landscape is distinct in that it is composed of a unique combination of physical conditions (such as topography and soils) and associated sets of plant and animal populations (community), the broad-scale patterns of climate and geology characterizing our planet give rise to regional patterns in the geographic distribution of ecosystems* [EofE, p. 4].

Приклад 4. *It is often useful to express a chemical reaction in terms of the time required for it to proceed to completion; the half-life of a chemical is thus defined as the time required for the concentration initially present to decrease by one half* [PES, p. 150].

Приклад 5. *Any feature of an organism that increases the energy spent by a consumer in discovering or handling it is a defense if, as a consequence, the consumer eats less of it* [EE, p. 99].

У вищенаведених прикладах опису екологічних явищ адресанти зазначають причину та повідомляють також і результат (наслідок) даної причини. Причинно-наслідковий зв'язок виражено складними реченнями, де головне речення об'єктивує наслідок, а підрядне – причину, з підрядними реченнями причини (приклад 1), мети (приклад 2), допустовими (приклад 3), наслідку (приклад 4) та умови (приклад 5). Підрядні сполучники *because, so that, although, thus, if* як маркери зв'язку між частинами речень підсилюють логічність представлених фрагментів.

Також у текстах підручників важливого значення набувають риторичні прийоми, які розуміють як засоби дискурсу з визначеним когнітивно-прагматичним навантаженням, що використовуються для вирішення певних когнітивно-комунікативних завдань даного дискурсу [157, с. 324]. Вони передають імпульс впливу на адресата [115, с. 173], допомагають донести до студентів потрібну навчальну інформацію та посилити аргументацію. В англійських підручниках з екології зафіксовано прийоми антитези, повтору (анафору та епіфору), аналогії та перелічення.

Антитеза – риторичний прийом, який об'єднує в одному фрагменті протилежні поняття, значення тощо [251, с. 166]. Як зазначає О. В. Малікова, протиставлення як один із глобальних принципів організації дійсності відображає навколишні реалії шляхом виявлення зв'язків між ними [157, с. 325], наприклад: ^{Теза} *An important distinction between animal consumers is whether they are specialized or generalized in their diet* ^{Аргументи} *Generalists (polyphagous species) take a wide variety of prey species though they very often have clear preferences and a rank order of what they will choose when there are alternatives available. Specialists, on the other hand, may specialize on particular parts of their prey but range over a number of species. This is most common among herbivores because, as we shall see, different parts of plants are quite different in their composition. Thus, many birds specialize on eating seeds though they are seldom restricted to a particular species. Finally, a consumer may specialize on a single species or a narrow range of closely related species (when it is said to be*

monophagous). Examples are caterpillars of the cinnabar moth (which eat the leaves, flower buds and very young stems of a species of ragwort, *Senecio*) and many species of host-specific parasites [EE, p. 96]. У вищенаведеному фрагменті адресант при розгляді питання харчування видів протиставляє поліфагів, які поглинають різноманітну їжу рослинного і тваринного характеру, та монофагів, метою яких є поглинання їжі єдиного виду. Полярні найменування (*generalists-specialists*) полегшують сприйняття матеріалу. Також у фрагменті використано приклади для підтвердження даних аргументів (*caterpillars of the cinnabar moth and many species of host-specific parasites*), які надають йому додаткову конкретну інформацію ілюстративного характеру [97, с. 5].

Аналогія – це риторичний прийом та умовивід, який передбачає подібність між предметами, явищами, діями тощо [251, с. 66]. Міркування за аналогією веде до висновку про наявність певної ознаки у досліджуваного предмета, явища чи дії на підставі його подібності з іншими предметами, явищами та діями.

У нижченаведеному фрагменті ^{Теза}*Why do hosts permit their nests to be parasitized?* ^{Контраргумент}*Parents can often recognize foreign eggs and eject them from the nest.* ^{Аргументи}*The mafia hypothesis proposes that cuckoos or cowbirds repeatedly check their host's nests and destroy all eggs if their owner is not present. If the parasite egg has been removed, they destroy the host's nest and kill or injure the nestlings* [Ec3, p. 316] у питальному реченні, яке виконує “навігаційну функцію” (визначає напрямок пошуку відповіді, що окреслює простір навколо неї) [66, с. 93], представлено тезу (*hosts permit parasites in their nests*). Наступне речення є контраргументом даної тези, в якому присутній зв'язок причина (*recognize foreign eggs*)-наслідок (*eject them from the nest*). В третьому і четвертому реченнях наведено аргументи, які підтверджують тезу. Використання словосполучення *mafia hypothesis* допомагає адресанту залучити фонові знання адресата про італійську мафію, за аналогією з якою показано прагнення зозулі та коров'ячого трупиала позбутися своїх ворогів (*destroy all eggs, host's nest, kill*

or injure the nestling). Це допомагає адресату краще сприйняти та зрозуміти подану інформацію.

Наведемо ще один приклад аналогії: ^{Теза}*Since these greenhouse gases are long-lasting, even if everyone stopped using their cars today, greenhouse effects would continue for another 150 years.* ^{Аргумент}*Think of it like a speeding train, even when the engineer hits the brakes hard, the total speed combined with the train's mass causes it to take a long time to stop.* ^{Висновок}*For this reason, it's important to accelerate the search for alternative energy sources and to curb and/or stop the release of greenhouse gases into the atmosphere* [ESD, p. 75]. Тут адресант при описі проблеми парникових газів в аргументі використовує риторичний прийом аналогії: порівнює зменшення викидів газів в атмосферу із зупинкою швидкісного потягу, який ще рухатиметься протягом деякого часу за інерцією. Загалом, прийом аналогії, оснований на порівнянні, визнають найефективнішим тоді, коли адресанту слід пояснити певні явища і передати знання адресатові [66, с. 142], оскільки інформація стає переконливою та доступною для сприйняття. Асоціації, які при цьому виникають, посилюють вплив раціональних аргументів на свідомість адресата.

Риторичні фігури впорядкованого повтору (анафора та епіфора) ділять фрагмент тексту на логічні частини, в яких повторюється один і той самий елемент, що сприяє чіткості та зрозумілості фрагмента. В основі *анафори* лежить повтор елементів на початку послідовних речень. Наприклад, у текстовому сегменті, де окреслюють проблеми розділу *Species interaction*, спостерігаємо в аргументах повтор синтаксичної конструкції *we will* з перформативними дієсловами: *In this chapter we will use the preceding functional classification, focusing our attention on the two categories of true predators and herbivores. (From this point forward, the term predator is used in referring to the category of true predator). We will discuss the interactions of parasites and parasitoids and their hosts later, focusing on the intimate relationship between parasite and host that extends beyond the feeding relationship between predator and prey (Chapter 16). We will begin by exploring the connection between the hunter and*

the hunted, developing a mathematical model to define the link between the populations of predator and prey. The model is based on the same approach of quantifying the per capita effects of species interactions on rates of birth and death within the respective populations that we introduced previously (Chapter 13, Section 13.2). We will then examine the wide variety of subjects and questions that emerge from this simple mathematic abstraction of predator–prey interactions [EofE, p. 274].

В основі *енифору* лежить повтор елементів в кінці послідовних речень, як у наступному прикладі, де адресант розглядає метод обрахунків зникаючих видів та повторює головне речення з перформативними дієсловами ментальної діяльності *expect, observe: We should observe one extinction in any sample where the sum of all the years over all the species under consideration is one million. If we consider a million species, we should expect one extinction per year. Follow the fates of 10 000 bird species and we should observe just one extinction per 100 years [CB, p. 185]. Вживання перформативних дієслів підкреслює достовірність фактів і тим самим здійснює персуазивний вплив на адресата.*

Прийом перерахування полягає у послідовному переліку продуцентом якостей, характеристик предмету або явища за допомогою “сигналів черговості та логічної послідовності” [54]. У прикладі про роль традиційного знання і практик у принципах збереження навколишнього середовища автор в аргументах використовує дискурсивні маркери введення інформації (*first, second, third*), за допомогою яких визначається зв’язок між тезою та аргументами за принципом ціле-часткове: ^{Теза}*There are a number of ways in which traditional knowledge and practice may lead to conservation outcomes.*
^{Аргументи}*First, sacred groves and other sacred areas are protected through religious practice and enforced by social rules. UNESCO's (the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) World Heritage Sites network includes many sacred sites, such as Machu Picchu in Peru. Second, many national parks have been established at the sites of former sacred areas, and are based on the legacy of traditional conservation. Alto Fragua Indiwasi National Park in Colombia and Kaz*

Daglari National Park in Turkey are examples. Third, new protected areas are being established at the request of indigenous peoples as a safeguard against development. One example is the Paakumshumwaau Biodiversity Reserve in James Bay, Quebec, Canada [CB, p. 8]. Застосування цих дискурсивних маркерів дозволяє адресантові розставити певні акценти на представленій інформації.

Ще в одному фрагменті, де йдеться про загрозу зростання населення, використання дискурсивного маркера замовчування *and so on* дає можливість адресату зрозуміти, що існують додаткові аргументи ілюстрації тези, які відсутні у фрагменті: ^{Теза}*The root of most, if not all of the environmental problems facing us is the ‘population problem’, the effects of a large and growing population of humans.* ^{Аргумент}*More people means an increased requirement for energy, a greater drain on nonrenewable resources like oil and minerals, more pressure on renewable resources like fish and forests, more need for food production through agriculture and so on [EE, p. 391].*

Також у досліджуваних підручниках зафіксовано присутність *ентимем* (від давньогрецького *in thymos* – “подумки”) – скорочених силогізмів, в яких пропущено певну інформацію, відому продуцентів та реципієнтів. Ці елементи посилюють імпліцитність у дискурсі, а також є способом вираження стислому викладу навчального матеріалу, орієнтують адресанта на пресупозицію попередніх знань адресата. Як приклад розглянемо наступний фрагмент: *Like any ecological and environmental system, a city has an “energy budget” [ES₁, p. 508].* Використовуючи відому для адресата інформацію про екологічні системи з визначеними законами, адресант зосереджує увагу адресата на енергетичних ресурсах міста. Для відновлення ентимеми отримуємо пропущене посилення *every ecological and environmental system has an energy budget.* Саме з пропущених фрагментів методом їх когнітивної обробки студент отримує додаткову інформацію, важливу для розуміння висловлювання.

Таким чином, тактика раціональної аргументації, яка експліцитно реалізує комунікативну стратегію інтелектуальної орієнтації адресата в НДД з

екології, відіграє важливу роль у процесі передачі адресантами необхідних знань, підсилення їх аргументами, та засвоєння цих знань адресатами, тобто ефективно сприяє фаховій соціалізації останніх.

3.3. Тактика апелювання до авторитету

Тактика апелювання до авторитету передбачає звертання адресанта до думок авторитетних осіб або джерел для експліцитного або імпліцитного вираження важливості поданої інформації. Дієвість тактики полягає в автоматичному підсиленні позиції продуцента в очах реципієнта, коли перший налаштовує останнього на довірливе ставлення до змісту повідомлюваного [68, с. 8], що допомагає усвідомити його необхідність для розуміння цілого тексту [130, с. 26]. Засоби вираження даної тактики розглядали у науковому дискурсі та тексті [68; 105; 163; 257], політичному – [265], економічному – [178], публіцистичному – [3; 88].

У сучасних підручниках з екології тактика апелювання до авторитету реалізується у цитатах, посиланнях на автора та його праці, згадуваннях політичних, громадських та релігійних діячів, організацій з охорони навколишнього середовища, висловленнях подяки, переліку додаткової літератури. Зазначені засоби сприяють розширенню картини світу адресата шляхом експліцитного впливу на його інтелектуальну сферу.

Цитати та посилання – це ознаки інтертекстуальності (термін, запропонований Ю. Крістевою, яка за основу взяла принцип діалогічності тексту М. М. Бахтіна [136]), яку визначаємо за О. К. Рябініною як екстралінгвальну ознаку дискурсу, що текстуально виражена у тексті-реципієнті елементом або елементами текста-донора [193, с. 3–4]. Це явище допомагає продуцентіві проілюструвати інформацію фактами з праць інших авторів, доповнити її, тим самим підсилити процес її сприйняття реципієнтом, зазначити джерела додаткової інформації для адресата, визначити чітку позицію адресанта щодо певної проблеми. У маркуванні інтертекстуальних

зв'язків порушується однорідність текстової канви [258, с. 199], окреслюються межі між чужим і своїм текстом, коли певний фрагмент знаходиться у фокусі і виділяється серед інших, які його оточують.

Цитати – спосіб інтертекстуальних зв'язків, коли повноцінно запозичується фрагмент тексту-донора та інтегрується у текст-носії [163, с. 10]. Вони широко представлені у підручниках із екології з перевагою непрямого цитування над прямим (на 100 сторінок тексту зафіксовано 315 випадків цитування, де пряме цитування представлено 72 (22,8%), а непряме – 243 (77,2%) фрагментами). Саме цитування допомагає визначити необхідний контекст знань, важливих для розуміння екологічних процесів та явищ, та здійснює компресію поданої інформації. Джерелами цитування у підручниках з екології є праці відомих екологів та філософів, уривки з екологічних документів, вислови відомих громадських та політичних діячів, твори художньої літератури, в яких освітлюється тема навколишнього середовища. Це підтверджує загальноприйнятту думку про гібридний феномен екологічного дискурсу, який вбирає у себе інші типи дискурсів (політичного, художнього, публіцистичного) [107; 192].

Беручи до уваги форму і об'єм цитування, у проаналізованих підручниках виявлено повне цитування – коли в текст-носії повністю інтегрується відрізок тексту-джерела, завершений у смисловому відношенні. Слід зазначити, що термін “повне цитування” є умовним, оскільки він обмежується не лише одним, але й декількома смислово завершеними реченнями. Наприклад, у частині *Green Politics* адресант влучно цитує преамбулу Хартії Землі, прийняту ООН у Сан Хосе (Коста-Ріка) 2001 року, в якій визначені принципи захисту навколишнього середовища і сталого розвитку: *In the preamble to the Earth Charter, the Earth Council delegates made the following poignant statement: “In an increasingly interdependent world, it is imperative that we, the citizens of the Earth, declare our responsibility to one another, the greater community of life, and future generations. The Earth community stands at a defining moment. Environmental degradation, biodiversity loss, and depletion of natural resources threaten to destroy*

the ecological systems that sustain life. Injustice, poverty, and armed conflict deepen the world's suffering. Fundamental changes in our attitudes, values, and ways of living are necessary. A shared vision of basic values is urgently needed to provide an ethical foundation for the emerging world community. Therefore, in a spirit of human solidarity and kinship with all life, we affirm the following principles for sustainable development, which are interrelated and indivisible. We commit ourselves to implement these principles and to create a global partnership in support of their fulfillment” [ES₂, p. 563]. Цією цитатою продуцент доповнює раніше подану інформацію щодо розв'язання екологічних проблем, правовим документом підкреслює її авторитетність, що дозволяє йому солідніше виглядати в очах реципієнта. Наголошення на проблемах екології як турботах цілого людства солідаризує адресанта і адресата. Доречним є і розміщення даної цитати в кінці підручника, коли адресат вже ознайомився із поняттями та явищами екології і очікує від адресанта певних порад і підсилення мотивації щодо своїх майбутніх дій.

Також у екологічних підручниках присутнє редуковане (неповне) цитування, коли скорочений відрізок тексту-джерела інтегрується в текст-носій, отримуючи логічне завершення у смисловому відношенні. Наприклад, розглянемо цитату *The World Bank estimates that nearly 800 million people live in “absolute poverty...at the very margin of existence”* у розділі *Land Use: Forests and Grasslands* [ES₂, p. 258], якою адресант акцентує факт політичного та економічного становища у країнах. Використання прикметників-інтенсифікаторів *absolute* та *very* підкреслює експресивність даного фрагменту.

У вищенаведених прикладах прямого цитування присутність джерела цитування створює ілюзію діалогічності і сприяє об'єктивізації викладу матеріалу на відміну від непрямого цитування (інтерпретації), де зникає ця ілюзія і виклад набуває монологічного характеру. Наприклад, розглянемо наступний фрагмент *In 1968, Garett Hardin published his classic essay “The Tragedy of the Commons” in the journal Science in which he contended that our inability to solve many environmental problems is the result of a struggle between*

short-term individual welfare and long-term environmental sustainability and societal welfare. Hardin said that one of the outcomes of the eventual destruction of the commons was private ownership of land, because when each individual owned a parcel of land, it was in that individual's best interest to protect the land from overgrazing. A second outcome Hardin considered was government ownership and management of such resources, because the government's authority could impose rules on users of the resource and thereby protect it [E, p. 11]. Наведений уривок містить вказівку на автора цитованого тексту (Гарет Гардін), яку виражено дієсловами розумово-ментальної репрезентації *contended, said, considered*. У цьому фрагменті адресант узагальнює основні ідеї вченого про неспроможність суспільства подолати екологічні труднощі, використовуючи гіпотактичні елементи – складнопідрядні додаткові речення.

Посилання – спосіб інтертекстуального зв'язку, при якому у вторинному тексті відбувається вказівка адресанта на формальну ознаку тексту-джерела (автор, назва, час і місце видання) при викладі певних ідей для валідності та об'єктивності інформації (необхідних для загальної характеристики, ідентифікації та пошуку). На думку В. Є. Чернявської, використання таких маркерів обумовлює процеси інформаційного стиснення і згортання, які постійно відбуваються у науковому пізнанні [257]. Тут відбувається умовне запозичення, формальна вказівка на паратекст (термін Ж. Женетта) [289] – оточення, оболонку тексту-джерела: його назву, ім'я автора, вихідні дані.

Посилання у підручниках з екології присутні у самих текстах і списках додаткової літератури. Розглянемо приклад посилання у тексті: *In quantitative terms, micro-organisms are the most important life-forms involved in the environmental degradation of chemical compounds. They are present virtually everywhere in the natural and man-made environment (Schwarzenbach et al. 1993)* [PES, p. 152], розміщений у розділі *The Natural Environment*, у якому висвітлено роль мікроорганізмів у навколишньому середовищі. Змішане (іменне і адресне) посилання, подане у дужках (*Schwarzenbach et al. 1993*), визначає актуальність і значущість даної праці серед інших робіт. Вона стимулює зацікавлення

студента даною проблемою і пошук релевантної інформації за іменем автора. У наступному прикладі *The first to suggest a keystone role for the large animals preferred by rain forest hunters was John Terborgh (1988), who presented his hypothesis in a provocative essay titled “The Big Things That Run the World” [Ec₂, p. 407] бачимо вказівку на автора (*John Terborgh*), рік видання (*1988*) і назву тексту-джерела (*The Big Things That Run the World*). Використання прикметника *provocative* із семою *вражающий, захоплюющий увагу* формує у реципієнта ефект очікування та прогноз щодо твору в цілому.*

У межах інтертекстуальних вкраплень адресанти НДД в галузі екології часто надають інформацію про автора цитованого твору, етапи його життєвого шляху, професійного зростання і місце у науковому світі екології, тобто відбувається апелювання до особистих і професійних якостей цитованого автора. Для прикладу розглянемо такий уривок: *Raymond Lindeman (1942) received his Ph.D. from the University of Minnesota in 1941, where his studies of the ecology of Cedar Bog Lake led him to a view of ecosystems far ahead of its time. Lindeman went from Minnesota to Yale University, where his association with G. E. Hutchinson from 1941 to 1942 led to the publication of a revolutionary paper with the provocative title, “The Trophic-Dynamic Aspect of Ecology.” In this paper, Lindeman articulated a view of ecosystems centered on the flows of energy through ecosystems that remains influential to this day. Like Tansley before him, Lindeman pointed out the difficulty and artificiality of separating organisms from their environment and promoted an ecosystem view of nature. Lindeman concluded that the ecosystem concept is fundamental to the study of trophic dynamics, which he defined as the transfer of energy from one part of an ecosystem to another* [Ec₂, p. 424]. Така інформація сприяє насиченню тексту змістом, значущим для адресата як майбутнього члена екологічної професійної спільноти.

Важливу роль відіграють бібліографічні посилання, які є риторичним засобом, що виконують функцію переконання у підручниках, одночасно збільшують комунікативну глибину повідомлення. Вони дозволяють виявити зв'язки підручників з іншими роботами, допомогти студентові ознайомитись із

пріоритетними джерелами екологічної та суміжних галузей. У проаналізованих текстах підручників список додаткової літератури представлений у розділах *Suggested Readings* [Ec₂], *Further Readings* [ES₁; ES₂], *References* [Ec₁; PES; BE; EE; ESD] після кожного розділу [Ec₂; ES₁; ES₂; PES] або в кінці самого підручника [Ec₁; BE; EE; ESD]. Адресанти використовують два шляхи подання додаткової літератури: зазначають автора/авторів, працю, рік та місце видання, наприклад: *Van der Werf, W. (1999). A weighted environmental indicator at Unox: An advance towards sustainable development. In: M. Bennett & P. James (Eds.), Sustainability measures: Evaluation and reporting of environmental and social performance (pp. 246–252). Sheffield: Greenleaf Publishing* [PES, p. 205] або після бібліографічного фрагмента додають коротку анотацію, наприклад, *Heinrich, B. 1996. The Thermal Warriors: Strategies of Insect Survival. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Heinrich combines the knowledge of a scientist with the skills of artist and poet to make the technical details of insect thermal ecology accessible and interesting to general readers. Valuable for readers at any level of biological knowledge.* [Ec₂, p. 107], де рекламується праця, що підкреслює роль вченого інтригуючими іменниками із семою *виконавець розумово-креативної дії (scientist, artist, poet)*, та характеризує потенційну аудиторію, на яку розрахований даний твір (*Valuable for readers at any level of biological knowledge*). Отже, елементи бібліографії сприяють ефективній інтелектуальній орієнтації адресата: вони надають студентові необхідну інформацію щодо тих питань, які його цікавлять, та допомагають йому в подальшому деталізованому вивченні матеріалу.

Важливим прийомом здійснення тактики апеляції до авторитету є *згадування у підручниках політичних та громадських діячів*, які своїми діями та судженнями позитивно зарекомендували себе в екологічній сфері. Для прикладу розглянемо наступний фрагмент: *In 1872, President Ulysses S. Grant established the first national park in the world, Yellowstone National Park. The purpose of the park was to protect the spectacular “curiosities” and natural “wonders” of the geysers, hot springs, and canyons* [ES, p. 265]. У ньому

згадується вісімнадцятий президент США Улісс С. Грант, який заснував перший національний парк у світі Йелоустоун. У наступному прикладі, *In 2003, British Prime minister Tony Blair and Swedish Prime Minister Goran Persson surprised the world (and many of their constituents) by pledging to reduce the carbon dioxide emissions by 60 percent by 2050* [ES₂, p. 429], продуцент згадує британського і шведського прем'єр-міністрів Тоні Блера і Горана Перссона, які запевнили громадськість у зменшенні викидів діоксиду вуглецю на 60% до 2050 року й імпліцитно наголошують при цьому на зникненні кордонів для екологічних проблем. У прикладі *In 2002, New York Mayor Michael Bloomberg raised a national outcry by canceling most of the city's recycling program. He argued that the program didn't pay for itself and the money should be spent to balance the city's budget. A year later, Bloomberg relented, and recycling was reinstated for nearly all recyclable materials* [ES₂, p. 463] адресата інформують про дії мера Нью-Йорка Майкла Блумберга, який спочатку визнав недоцільність програми переробки у місті, але через дії всієї американської нації був змушений переглянути свої дії й повернути програму у суспільство.

Важливим є і згадування *релігійних діячів*, які мають значну роль у сучасному житті суспільства. Наприклад, в уривку *Pope John Paul II and Orthodox Patriarch Bartolomew called on countries bordering the Black Sea to stop pollution, saying "to commit a crime against nature is a sin"* [ES₂, p. 38] згадуються керманічі на чолі двох основних світових церков християнства: католицької – колишній папа Іоанн Павло II та православної – патріарх Варфоломій, які закликали країни Чорноморського басейну до зменшення забруднення, наголошуючи на гріховності дій проти природи.

У текстах підручників також присутні *згадування про організації міжнародного та національного рівнів*, що займаються проблемами навколишнього середовища. Передусім велику увагу приділено незалежній міжнародній організації *Greenpeace*, що виникла у 1970 році, метою якої стала організація дій для запобігання деградації й руйнування екосистем як регіональних, так і глобальних, а девізом – “Acting locally, think globally!”

(“діючи локально, мисли глобально!”). За роки свого існування ця організація зробила багато корисного для людства на усій планеті: вона бореться за охорону морських тварин і вод Світового океану, за припинення ядерних випробувань, заборону міжнародної торгівлі шкідливими відходами та інше. У нижченаведеному прикладі *A recent Greenpeace study found that minorities make up twice as large a population share in communities with these locally unwanted land uses as in communities without them* [ES₂, p. 39] згадується дослідження, проведене Грінпіс щодо ролі національних меншин у заселенні території США (саме афроамериканці, вихідці з Латинської Америки, Азії населяють найбільш забруднені райони).

У наступному прикладі згадується Міжнародна спілка збереження природи і природних ресурсів (головним завданням якої є пропаганда природоохоронних знань, підготовка фахівців з охорони природи, формування екологічних знань у молоді), створена у 1948 році, та її Червона Книга (створена у 1978 році), яка постійно поповнюється інформацією про популяції рідкісних і зникаючих видів ссавців, птахів, рептилій, амфібій: *The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) estimates that about 80 percent to 90 percent of threatened species are under threat because of habitat loss or fragmentation* [ES₃, p. 242]. *The IUCN's Red List of Threatened Species reports that about 20% of all known species of mammals are at risk of extinction, as are 12% of known birds, 4% of known reptiles, 31% of amphibians, and 3% of fish, primarily freshwater fish* [ES₁, p. 271].

У нижченаведеному фрагменті подається посилання на дані про зникаючих тварин Всесвітнього фонду охорони дикої природи, заснованого у 1993 році, завданням якого є організація проектів для охорони тваринного світу та природних екосистем, знаходження коштів для їх фінансування, надання допомоги заповідникам, національним паркам: *According to the World Wildlife Fund (WWF), the five most endangered animals in the wild are the Javan rhino (70 left), whooping crane (250 left), California condor (336 left), mountain gorilla (600 left), and the Siberian tiger (700 left)* [ES, p. 155].

Проте, в підручниках з екології згадуються й організації, безпосередня діяльність яких не пов'язана із охороною навколишнього середовища. У прикладі *By late spring 2003, SARS had spread to two dozen countries; more than 8,000 people were affected and 774 died. Quick action, led by the World Health Organization (WHO), contained the disease* [ES₁, p. 60] йдеться про дії Всесвітньої організації здоров'я для попередження епідемії тяжкого гострого респіраторного синдрому (SARS). У прикладі *According to the International Atomic Energy Agency, worldwide, 107 nuclear power plants were permanently retired as of 2008 (23 of these in the United States), and many nuclear power plants are nearing retirement age* [E, p. 272] наведено дані Міжнародної організації з атомної енергетики про закриття атомних електростанцій у світі, що спонукають міжнародну спільноту до пошуку альтернативних джерел енергії.

Тактика апеляції до авторитету у підручниках з екології реалізується й крізь *висловлення подяки певним людям (Acknowledgements)*, що стало усталеним виявом ввічливості англо-американського наукового дискурсу [105, с. 231]. У проаналізованих підручниках подяки виокремлено в окремий блок після змісту. Зазвичай подяки містять дві частини: іллокутивну (власне подяка) та пропозитивну (за що висловлено подяку). Автори згадують своїх колег, кількість яких варіюється від одного до десятків, дякуючи їм за цінні зауваження у роботі над матеріалом. В підручниках наявні деперсоналізовані та персоналізовані подяки. Прикладом деперсоналізованої подяки є наступні уривки: *Completion of this book was only possible due to the cooperation and work of many people. To all those who so freely offered their advice and encouragement in this endeavor, we offer our most sincere appreciation. We are indebted to our colleagues who made contributions* [ES₁] (автори висловлюють подяку своїм колегам). *We wish to thank the many students and teachers who have responded so favorably to the 12 previous editions of Environmental Science, the 16 editions of Living in the Environment, the 9 editions of Sustaining the Earth, and the 5 editions of Essentials of Ecology, and who have corrected errors and offered many helpful*

suggestions for improvement [ES] (автори висловлюють подяку студентам і викладачам).

У роботах присутні персоналізовані тексти із найвищим рівнем етикетизації, коли зазначаються вчені звання, наукові ступені, місце праці тощо, наприклад: *A very special thanks to Dr. Karen Duston of Rice University for technical review of this book* [ESD]; *University of Georgia colleagues Dac Crossley, Alan Covich, John Drake, and Ted Gragson read over several chapters, and the book has benefited greatly from their insights* [BE].

Висловлюють подяку і організаціям за допомогу у написанні підручників, наприклад, *NSS thanks the Sarah and Daniel Hardy Fellowship in Conservation Biology (Harvard University) and the National University of Singapore for support while this book was prepared* [CB]; *The Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment is greatly acknowledged for their generous financial support. The Institute of Environmental Sciences, Leiden University is acknowledged for hosting the ‘book project’ in its initial period* [PES].

Вдячність висловлюють також і редакторському колективу за підготовку до друку даного підручника, наприклад: *A massive thanks to Joni Fraser, my developmental editor who made numerous suggestions, both large and small, from better examples, additional photographs, and reorganization to simple wordsmithing. Danny Meldung helped locate some great photographs and carefully hunted for more when a selection didn’t “wow” me. Fran Schreiber and Marge Kemp at McGraw-Hill provided help from major advice on themes to minor help with housekeeping issues. The design of the book, and its cover, was an immediate hit with all of us and for that I thank Laurie Janssen, designer. Sheila Frank, lead project manager, helped organize this team. Finally, thanks to Janice Roerig-Blong for believing in this project* [Ec₃].

Також в кінці цього блоку згадують і членів родини, наприклад, *Last, and perhaps most, we are glad to thank our wives and families for continuing to support us, listen to us, and ignore us, precisely as required – thanks to Laurel, Dominic, Jenny, Brennan and Amelie, and to Linda, Jessi and Rob* [EE].

Отже, в подяках ми спостерігаємо ієрархічність: наукова спільнота → видавнича спільнота → родинна спільнота. Вдячність висловлюється з різним ступенем інтенсифікації прагматичного значення. Хеджингові компоненти із використанням емоційно-експресивної лексики в іллокутивній частині (*a very special thanks, grateful, has benefited from, most sincere appreciation*) допомагають витримати подяку у високій тональності етикетного спілкування. В пропозитивній частині адресанти застосовують елементи непрямой позитивної оцінки висловлення подяки, зазвичай виражені фразами утилітарного характеру [42, с. 382] відповідної семантики (*technical review, constructive criticism, useful comments, support, contributions*).

Широке використання подяк дозволяє автору підручника показати належний контекст його створення і функціонування, що позиціонує видання як вагоме, цінне, таке, що ефективно сприяє професійній соціалізації адресата-студента.

Отже, представлені моделі реалізації тактики апелювання до авторитету допомагають адресантові донести до інтелектуальної свідомості адресата важливу інформацію та налаштувати його на довіру до повідомлюваного, викликати у нього усвідомлення того, що він належить до суспільно важливої професійної спільноти.

3.4. Тактика ефективної смислової організації тексту

У науково-дидактичних текстах надзвичайно важливою є їхня оптимальна структурно-смислова організація, яка гарантує адекватність рецепції та інтерпретації навчального матеріалу. Діяльність адресанта, відправника тексту зорієнтована на максимальну ефективність впливу на адресата в аспекті його фахової соціалізації, і тому питання особливостей викладу нового для студентів знання, принципів та прийомів його успішної у прагматичному плані логіко-смислової організації можна розглядати як одну з тактик стратегії інтелектуальної орієнтації адресата. Тактика ефективної

сміслової організації тексту є, проте, *допоміжною* стосовно трьох вищепроаналізованих тактик, які безпосередньо реалізують зазначену стратегію НДД.

Важливу роль в організації змісту тексту підручника з екології та адекватності його сприйняття відіграють *заголовки* – текстові компоненти з високим рівнем семантичної конденсації, спеціально орієнтовані на адресата та його інтерпретацію тексту. Заголовок допомагає студентові створити певний прогноз про зміст тексту, оскільки, відкриваючи підручник, він вже у змісті бачить заголовки розділів/підрозділів, які є першим поштовхом до рецепції певної інформації. За словами В. Дроздовського, із заголовком пов'язаний рівень уваги, збудження інтересу студента до певної проблематики [91, с. 65].

Заголовки науково-дидактичної літератури відповідають певним вимогам: в плані змісту – високій інформативності матеріалу, а в плані вираження – точному і чіткому викладу у стислій формі [232]. Прагматичність заголовка зумовлюється його спрямованістю в трьох напрямках: орієнтація на наступний текст (його проспективний характер), автоцентричність (реалізація авторських інтенцій, авторського бачення світу) і антропоцентричність (орієнтація на адресата, тобто задоволення його інформаційних та інших потреб), які перетворюють заголовок у дієвий засіб прагматичного впливу.

Заголовки у проаналізованих підручниках з екології завжди виділені жирним шрифтом і кидаються у вічі, кожного разу відволікаючи увагу адресата від попередньої теми та скеровуючи його до нової. Тим самим вони допомагають студентові фіксувати прочитане та робити акцент на головному. Заголовки розділів зображують лише основні частини питань, які розглядаються у підручнику, в той час як їхнє детальне розкриття відбувається у підрозділах, наприклад:

GLOBAL ATMOSPHERIC CHANGES

Introduction: Melting Ice and Rising Sea Levels

The Atmosphere and Climate

Global Climate Change

Ozone Depletion in the Stratosphere

Acid Deposition [VES].

У назві розділу відображено проблему в загальному вигляді (*Global atmospheric changes*), в той час як в підрозділах вона поділена на складові, на яких автори зосереджують свою увагу (*the atmosphere and climate, global climate change, ozone depletion in the stratosphere, acid deposition*), тобто смисловий рух відбувається від загального до конкретного (за принципом дедукції).

У досліджуваних підручниках заголовки переважно містять назви екологічних процесів та явищ і виконавців певних екологічних дій, що дозволяє всебічно охопити та подати важливу для реципієнта фахову інформацію. У заголовку *Individuals, Populations, Communities and Ecosystems* [EE] за допомогою іменників, що виражають поняття екологічної науки із семами *від конкретного до загального* (окремі індивідууми – популяції – спільноти – екосистеми), акцентується увага читача на важливих моментах екологічної науки, які стануть предметами подальшого викладу. У наступному заголовку *Ecosystem Ecology* [EofE] вжито іменник *ecology*, який конкретизовано іменником *ecosystem*.

Водночас у заголовках використовуються лексичні елементи, які можуть інтригувати читача і скеровувати його думку у певному напрямку. У прикладі *New Challenges for a New Century* [ES₃] адресант, поєднуючи іменник *challenge* із семою *боротьба* та часовий маркер *century* із атрибутом *new*, зацікавлює адресата подальшою інформацією про дії суспільства стосовно навколишнього середовища.

Заголовки підрозділів у підручниках з екології вирізняються структурно-синтаксичною гетерогенністю, яка має певне семантико-стилістичне навантаження, яке допомагає адресатові НДД належним чином сприйняти подану інформацію. Кількісні дані щодо синтаксичних особливостей заголовків підрозділів, вжитих в аналізованих текстах підручників, подано у табл. 3. 3.

Таблиця 3. 3

Синтаксичні типи заголовків підрозділів та їх кількісний розподіл

Синтаксичні типи заголовків підрозділів	Кількість	Кількість у відсотках
односкладні речення:	317	86,4
- номінативні конструкції	283	77,1
- дієслівні конструкції	34	9,3
складні речення	7	1,9
сегментовані конструкції	19	5,2
ізольовані підрядні речення	24	6,5
Усього	367	100

Як бачимо із наведеної таблиці, найбільшу частку структурної організації заголовків підрозділів у англійських підручниках з екології складають односкладні речення (86,4%), які представлені наступними конструкціями:

1) номінативні конструкції, у яких основним елементом виступає іменник (77,1%):

а) номінативні заголовки, ядерний компонент яких виражений іменником:

- номінативні конструкції з одним іменником в якості головного члена, поширені атрибутивними групами: наприклад, *Humans Population* [E_{c1}] – тут іменник *population* деталізується іменником *humans*. Заголовки з одним іменником представляють тему даного тексту та її обсяг, тоді як атрибутивні і адвербіальні групи, або прийменникові додатки, які знаходяться у постпозиції до іменника, обмежують її. Такі заголовки вирізняються більшою деталізованістю та інформативністю, наприклад, *Principles for Understanding Our Environment* [E_{S2}] – значення загального іменника *principles* обмежується прийменниковою фразою *for understanding our environment*, і усе це разом надає студентіві чітке уявлення про представлену у тексті інформацію.

- номінативні конструкції з двома або більше іменниками в якості головних членів, поширені атрибутивними групами: наприклад, *Environmental*

Policy, Law, and Planning [ES₂] – значення іменників *policy, law, and planning* конкретизується прикметником *environmental*. У цих заголовках можемо спостерігати намір автора охопити ширший обсяг теми або паралельно локалізувати різні поняття чи теми, наприклад: Physical Resources and Environmental Systems [ES₂].

2) віддієслівні заголовки, ядерним компонентом яких виступають безособові, переважно, *-ing*-форми дієслова (*Ving*) (9,3%), наприклад: Preserving and Restoring Nature [BE]. Такі заголовки привносять в повідомлення певний динамізм, допомагають адресантові наголосити на процесуальності розглядуваної проблематики, що ставить студента і адресанта на одну площину.

Характерною рисою заголовків, виражених *ізолюваними підрядними реченнями* (6,5%), є вживання сполучників і займенникових прислівників, які спрямовують читача на певне тлумачення змісту. Ізолювані підрядні речення як заголовки містять лише ті елементи, які семантично складають необхідний мінімум висловлення, наприклад: Factors That Regulate Population Growth [PES].

Використання лише інформативно необхідних елементів у заголовку призводить до необхідності його членування на частини, що зумовлює використання *сегментованих конструкцій* (5,2%). Їм властива лаконічність та змістовна ємність, що визначає домінуючу роль інформативної функції, яка може поєднуватися з оцінною. Такі заголовки презентують тему тексту у відношенні “загальне-часткове”, де перша частина вказує на широку тематику, тоді як друга називає її конкретну підтему або об’єкт, наприклад: Land Use: Forests and Grasslands [ES₂]. Перша частина цього заголовку визначає тему (*land use*), а друга – обмежує її (*forests and grasslands*).

Кількість предикативних центрів, які наповнюють заголовки, виражені *складними реченнями* (1,9%), зумовлюють їхній інформаційний потенціал. Інформативна функція у цих заголовках є домінуючою, наприклад: What Is Energy and Where Do We Get It? [EE]. У першому предикативному центрі (*What*

Is Energy) автори визначають тему, а в другому (*Where Do We Get It*) – розширюють її, тим самим дозволяючи реципієнтові зрозуміти матеріал у підручнику.

Отже, інформативна й атрактивна функції заголовків у науково-дидактичних текстах сприяють їхній оптимальній організації, яка, у свою чергу, уможлиблює ефективну реалізацію стратегії інтелектуальної орієнтації адресата.

НДД характеризується великою кількістю предметно-логічних структур, які, на думку В. В. Одінцева, структурують думку адресата, впорядковують її розвиток і надають їй цілісного і завершеного вигляду [168, с. 52]. У підручнику з екології такими структурами є *пасажі* – типи фрагментів дискурсу, які наділені стійкими морфосинтаксичними і лексичними характеристиками [182, с. 93]. Їх вживання й комбінування у текстах підручників з екології дозволяє ефективно викласти навчальний зміст. Зазвичай, виокремлюють наступні типи пасажів, функціональна основа існування яких спирається на комунікативні функції дискурсу – дескриптивний (описовий), наративний (розповідний) та пояснювальний [117, с. 9].

Описовий пасаж виражає факт співіснування предметів та їх ознак. Він визначається передачею змістовно-фактуальної інформації [65], індивідуалізацією предмета, виділення його з класу подібних. У НДД в галузі екології такі пасажі презентують накопичений на даний момент обсяг інформації в галузі охорони навколишнього середовища, наприклад:

Temperature and rainfall are the major determiners of forest type. Some of these include:

- *Temperate rain forest*
- *Tropical dry forest*
- *Tropical rain forest*

A temperate rain forest is found in only a few special places around the world, such as the Pacific temperate rain forest on the west coast of North America. These

temperate forests are often dominated by conifer trees adapted to wet climates and cool temperatures.

Located near the equator, a tropical dry forest has distinct rainy and dry seasons. Most tropical dry forest plants have adapted to withstand high temperatures and seasonal droughts.

The third major forest type receives and contains a lot of moisture. This tropical rain forest, found near the equator, harbors the richest diversity of terrestrial plant and animal species [ESD, p. 30].

У вищенаведеному прикладі представлено класифікацію родового поняття (*forest types*) на основі загальних змінних ознак (*temperature* і *rainfall*), видовими поняттями якого є *temperate rain forest*, *tropical dry forest*, *tropical rain forest*, що базується на однорідності зображуваних предметів та допомагає адресатові ієрархічно і систематизовано вибудувати свої знання про дане явище. Маркований список підкреслює відношення логічної однотипності поданих об'єктів (*temperate rain forest*, *tropical dry forest*, *tropical rain forest*). Локальні сигнали, виражені дієсловом у пасивному стані (*is found*) та дієприкметниками минулого часу (*located*, *found*) і топонімічними назвами (*the west coast of North America*, *the equator*) верифікують інформацію, підкреслюючи її достовірність. Інтенсифікатори кількості (дієслово у пасивному стані *are dominated*, прикметники у найвищому ступені порівняння *most*, *the richest* і іменник із семою різноманіття *diversity*) наголошують на перевазі одних об'єктів над іншими.

Наративні пасажі містять спостереження над певними явищами, фактами з історії відкриттів, біографіями вчених тощо, що створює позитивний фон для адресата, який сприяє кращому засвоюванню потрібної інформації. Проілюструємо це на наступному прикладі:

In mid October of 1835, a small boat moved slowly from the shore of a volcanic island to a waiting ship. The boat carried a young naturalist who had just completed a month of exploring the group of islands known as the Galapagos, which lie on the equator approximately 1,000 km west of the South American mainland. As

the seamen rowed into the oncoming waves, the naturalist, Charles Darwin, mused over what he had found on the island. His observations had confirmed expectations built on information gathered earlier on the other islands he had visited in the archipelago. The ship to which the seamen rowed was the H.M.S. Beagle. The main objective of the Beagle's mission, charting the coasts of southern South America would be largely forgotten, while the thoughts of the young Charles Darwin would eventually develop into one of the most significant theories in the history of science.

On the Galapagos Islands Charles Darwin encountered many examples of plant and animal species that differed physically from one island to another. Darwin's wondering, carefully organized and supported by a lifetime of observation, would become the theory of evolution by natural selection, a theory that would transform the prevailing scientific view of life on earth and rebuild the foundations of biology.

In October of 1838 while reading the essay on populations by Thomas Malthus, Darwin was convinced that during competition for limited resources, such as food or space, among individuals within populations, some individuals would have a competitive advantage. It would take him many years and many drafts before he honed the theory to its final form and amassed sufficient supporting information [Ec₂, p. 185].

Наведений уривок фіксує окремі стадії створення відомої теорії популяцій англійського вченого XIX століття Чарльза Дарвіна, який на човні “Бігль” здійснив подорож до Галапагоських островів. Значущість даної теорії для суспільства підкреслює складносурядне речення з сполучником протиставлення *while (the main objectives of the Beagle’s mission::young Darwin’s thoughts, forget::develop into)*. Послідовний розвиток подій (початок – спостереження за різноманітними видами рослинного і тваринного світу, розвиток – думки про розвиток флори і фауни та закінчення – створення теорії популяцій видів) характеризується ланцюговим зв’язком складнопідрядних означальних речень із сполучниками *who, which і that*, які конкретизують характеристику особи (*Charles Darwin*) чи предмету (*islands, ship, species*);

додаткових речень із сполучниками *that* і *what*, потрібних для акцентування думок Чарльза Дарвіна в процесі створення теорії; темпорального із сполучником *as* для підкреслення одночасності дії у реченні; простих речень, ускладнених однорідними присудками (*attempted, honed, amassed*). Різноманітність синтаксичної організації викладу полегшує рецептивні зусилля адресата і сприяє усвоєнню нових фактів.

Пояснювальний пасаж, мета якого полягає у розкритті причин, закономірностей, явищ екологічної дійсності, пояснює складні для сприйняття поняття і грає роль своєрідної пізнавальної процедури. Для нього характерна така композиційна схема: ключова частина – фіксуються важливі ознаки, тобто те, що слід пояснити, та коментуюча частина – саме пояснення. Пояснювальні пасажі скеровані на передачу теоретичного та практичного знання. Прикладом слугує наступний уривок: *Interactions among organisms are also important in determining population size. For example, white-tailed deer and cottontail rabbits eat the twigs of many species of small trees and shrubs. Repeated browsing by herbivores retards growth and can cause death of trees and shrubs. Thus, damage by herbivores can limit the size of some tree and shrub populations. Many single-celled aquatic organisms produce waste products that build up to toxic levels and result in the death of fish. Parasites and predators weaken or cause the premature death of individuals, thus limiting the size of the population* [ES₃, p. 146]. Текстовий фрагмент є прикладом дедуктивного пояснення, коли на початку визначається теза – загальні поняття *interactions among organisms, population size*, а потім подається сукупність експлікаторів, які містять диференційні ознаки зображуваного явища та пояснюють причинно-наслідковий зв'язок за допомогою перформативних (*retard, produce*) та казуальних (*cause, result*) дієслів: *herbivores – death of trees and shrubs, single-celled aquatic organisms – death of fish, parasites, predators – death of individuals*. Використання конектора *for example*, номінацій тварин *white-tailed deer and cottontail* надає вищенаведеному фрагменту додаткову конкретну інформацію ілюстративного

характеру. Висновок у кінці пасажу підкреслюється прислівником результату дії *thus*.

Разом із навчальними текстами структура підручника містить *завдання (інструктивні пасажі)*, які допомагають авторам встановити контакт із реципієнтами і ступінь дистантності із ними, визначаючи тим самим рівень соціальної взаємодії у навчальному процесі та зворотній зв'язок у парі *адресант-адресат*. Слід зауважити, що лише питання і завдання перетворюють інформаційний текст у навчальний [148], оскільки результативність засвоєння вивченого матеріалу підвищується за умови вміщення завдань, які зацікавлюють студентів та показують рівень практичного застосування набутих знань та умінь. З точки зору теорії навчання, саме завдання скеровують адресата у позицію активного “опановувача” навчальної інформації, організовують його активну позицію у вирішенні різноманітних навчальних завдань. І адресанти, і адресати сприймають як належне те, що на початку пояснено певну теорію, а пізніше подано певні завдання щодо її застосування на практиці.

Однією з характеристик завдань, що сприяють формуванню пошуково-дослідницьких умінь, є постановка студента перед необхідністю оволодіння професійними знаннями і практичними діями, спонукання до усвідомлення своєї “недостатності” (відсутність того або іншого виду особистісного досвіду) і підтримка його наміру набути цей досвід [143].

Прагматична мета інструктивного пасажу полягає у зосередженні студента на активному і свідомому осмисленні необхідних схем і правил [170]. Саме виконуючи завдання, студенти поглиблюють свої знання, формують відповідні уміння і навички, розвивають своє мислення і творчі здібності.

У досліджуваних підручниках значна частка (249 одиниць – 79%) припадає на *контрольні запитання*, метою яких є показати студентові як він володіє пройденим матеріалом, тобто чи потрібно йому вивчати наступний або повторити попередній матеріал. Контрольні запитання – це найефективніший

метод виміру труднощів розуміння пройденого матеріалу [67, с. 48]. Усі контрольні запитання поділяють на дві групи:

1) запитання, призначені для відтворення навчального матеріалу. Зміст таких запитань скерований на пошук відповідей “що”, “як”: наприклад, після опрацювання розділу *Conditions, resources, and the world's communities* адресатам слід відповісти на запитання *What is meant by the 'stratification' of water in lakes? How does it occur? And what are the reasons for variations in stratification from time to time and from lake to lake?* [EE, p. 141].

2) запитання, призначені для оволодіння логікою наукового мислення і основними методами пізнання. Метою таких запитань є порівняння, визначення мети, вияв і обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків, конкретизація, докази, класифікація і систематизація, узагальнення різних понять, формулювання самостійних висновків і оцінок. Прикладом цього є наступний фрагмент: після вивчення розділу *Food resources* студентам пропонується розв'язати наступне проблемне питання: *Current research has not demonstrated conclusively that organic foods are healthier to eat than foods grown by conventional agriculture. If that is the case, then what is the benefit of organic farming? (Hint: Is organic agriculture better for the environment? If so, how?)* [E, p. 445]

Контроль отриманих знань і вмінь при вивченні конкретної теми або цілого курсу здійснюється за допомогою *тестів* (66 одиниць – 21%). В залежності від характеру відповіді у підручниках з екології присутні наступні типи тестових завдань:

1) вірно-невірно (*True-False*) – студент повинен визначити правильне чи неправильне подане твердження: наприклад, після опрацювання теми *The Earth and its crustal resources* адресант пропонує адресатові знайти вірну відповідь і виправити хибну: *If false, explain why.*

1. *Mountain ranges are created where one tectonic plate collides with another.*
2. *Movements of the earth's crustal plates affect earth's climate.*
3. *The settling out of suspended particles is called metamorphosis.*

4. *The different kinds of rocks are composed of different kinds and proportions of minerals.*

5. *The earth's crust is in constant motion.*

6. *Limestone is the most important of the rocks produced as a result of the activity of living organisms* [SSG, p. 143].

2) пошук альтернативної відповіді – у завданні формулюється запитання, до нього подано варіанти відповідей і студент повинен визначити правильну відповідь. Наприклад, після розділу *Land* адресатам пропонується закінчити наступне твердження:

Slower, long-term soil or rock movement with a series of sliding surfaces and plasticity is known as

(a) *creep*

(b) *slip*

(c) *slither*

(d) *a rolling stone gathers no moss* [ESD, p. 278]

Адекватність лінгвістичного оформлення завдань впливає на якість навчального процесу, оскільки формулювання завдання – це зв'язок між адресантом і адресатом, за допомогою якого адресант звертається до потенційного адресата.

На текстовому рівні визначаємо такі функції формулювання завдань: інтродуктивну, орієнтовну, інформативну.

Інтродуктивна функція допомагає визначити референта у підручнику. Референтами можуть виступати лексичні одиниці, речення, тексти, графічні об'єкти, призначені для обробки адресатом когнітивної інформації, наприклад: *Answer questions 1-5 on niche specialization from the graph below* [SSG, p. 123]. У цьому прикладі використовується дієслово процесу комунікації *to answer*, яке разом із референтом (*graph*) і прислівником місця із дейктичним значенням *below*, які визначають локальні “параметри” даного питання, допомагає обробити подану інформацію і отримати конкретний результат.

Використання мовних засобів із дейктичним значенням (прислівники місця *below, above*, прикметники *following, next*, детермінант *this (these)*, означений артикль) дозволяє визначити місце референта, тим самим обумовлюючи його локальні параметри, наприклад:

How does desertification of rangeland progress? Arrange these events in the proper chronological order:

- a) increased runoff*
- b) wells dry up*
- c) increased soil erosion*
- d) too many grazing animals for the system to support*
- e) ground loses ability to support plants*
- f) reduced water percolation into ground*
- g) destruction of plant cover [ES₂, p. 286].*

Метою цього завдання є класифікація явищ у хронологічному порядку. Використання каузативного дієслова *to arrange* разом із переліком явищ зумовлює виконання когнітивної дії, яка скерована на отримання кінцевого результату.

Орієнтовна функція співвідноситься із головною комунікативною метою завдання, що визначає загальний модальний фон мікротексту інструкції, наприклад:

Assume platinum is discovered in a pristine area of the Rocky Mountains. The area has long been a favorite place for backpacking and also is the core breeding area for an endangered bird species and several endangered butterflies. A mining company proposes to mine the deposit, a proposal that is strongly opposed by local environmentalists and the tourist industry. You are hired to do a cost-benefit analysis of the two options:

- a) make a list of both costs and benefits to the mining proposal and indicate which you think could be assigned a dollar value;*
- b) do the same for the proposal not to mine;*

c) should benefit for which dollar value cannot be assigned be left out of the analysis? [SSG, p. 86]

Цей приклад вербально ґрунтується на дієслові, яке позначає процес розумової діяльності *to assume*, процесуальних дієсловах *to make* і *to do* та дієслові процесу комунікації *to indicate*. Разом вони підсилюють динамічність текстового формулювання завдання, що сприяє його ефективнішій рецепції.

Інформативна функція інструктивного пасажу спрямована на надання розгорнутої характеристики завдання, що вимагає використання принципів узагальнення і конкретизації, наприклад:

A position in opposition to nuclear power is perceived by many to be a pro-environment position. But is it? How would you rebut the following arguments from the skeptic: “Much of our electricity in this country comes from coal-fired power plants”. This creates much environmental damage. We need to shift from coal to nuclear power fast for some very important environmental reasons. Here are the environmental costs of coal-fired power plants:

- *They are a major producer of SO_2 , a principle cause of acid rain.*
- *They produce large amounts of CO_2 , a main contributor to global warming.*
- *Workers continue to be killed and injured in coal mine accidents.*
- *Black lung disease continues to be a major cause of lung cancer and other debilitating diseases of miner’s respiratory systems.*
- *Acid drainage off coal mine’s waste piles damages thousands of miles of streams.*
- *Open pit mining may be better for worker’s health, but large areas of surface lands are destroyed to do it.*

You say you’re worried about potential nuclear accidents, but look at the devastation coal causes humans and the environment every week of every year, year after year. You anti-nuclear people are basing your opposition on emotion, not the facts [SSG, p. 26].

Використання риторичного запитання у цьому завданні (*But is it?*) допомагає повернути увагу студентів до визначеної проблеми. Опис проблемної ситуації містить найважливіші характеристики, необхідні для її конкретизації і пошуку альтернативних способів її розв'язку. Відповідь на поставлену проблему відбувається шляхом узагальнення аргументів, які студенти приведуть для підтвердження тези *A position in opposition to nuclear power is perceived by many to be a pro-environment position*. Присутність у постановці завдання дієслова процесуальної комунікації *to rebut* вимагає від студентів висловлення і обґрунтування власної позиції щодо даного питання.

Для інструктивних пасажів характерні завдання, виражені імперативними конструкціями, за допомогою яких пропонується здійснити ті чи інші дії. Структура навчальної інтеракції будується у завданнях з такими конструкціями за мовленневоактною схемою: автор (адресант) – студент (адресат) – автор (адресант). Виконання дії на основі дотримання часової послідовності програмованих дій адресата є обов'язковим для адресанта, тому що він знаходиться у субординативному становищі. Як зазначає О. Ю. Винник, “право автора навчального тексту давати розпорядження – це пресупозиція, яка приймається з самого початку й не обговорюється” [57, с. 169].

Усі спонукальні конструкції, виявлені у текстах підручників з екології, можна поділити на дві групи: монофункціональні (вони склали 690 одиниць або 60 % від загальної вибірки) і поліфункціональні (460 одиниць або 40 %). У монофункціональних спонукальних конструкціях центральне місце належить конструкціям з дієсловом у формі синтетичного імператива, які спрямовані на спонукування адресата до дії (дієслова ментально-комунікативної діяльності *to answer, to compare, to contrast, to define, to describe, to distinguish, to explain, to identify, to outline, to reconstruct*). Саме імперативні конструкції організують текстову модальність.

У нашому аналізі виділено поширені імперативні конструкції, які мають ядерний компонент, виражений перехідним дієсловом у формі наказового способу, та залежний компонент (один або декілька), який може бути

виражений іменником, наприклад: *Describe the effects of time lags on population growth* [Ес₃, р. 215] або займенником, наприклад: *Interspecific competition may be a result of exploitation of resources or of direct interference. Give an example of each and compare their consequences for the species involved* [ЕЕ, р. 216].

З прагматичної точки зору у спонуканні мовець зазвичай вказує на об'єкт дії, як, наприклад, у таких монофункціональних спонукальних конструкціях: *Recognize the unique properties of water. Describe the hydrologic cycle and explain why it is important to us. Compare the ways that carbon, nitrogen, and phosphorus cycle within ecosystems* [Е, р. 286]. У цьому прикладі використовується дієслово ментальної діяльності *to recognize*, дієслова, які виражають процеси комунікації *to describe*, *to explain* і *to compare*, які визначають логічні операції, на які скерований адресат для виконання певного завдання, а саме опис, пояснення та порівняння.

Спонукальні конструкції, для яких вираження спонукання є вторинною функцією, належать до *поліфункціональної* групи. До неї входять:

а) спонукальні конструкції з модальними дієсловами або синонімічними конструкціями, які служать для вираження непрямого спонукання і не мають категоричного значення, тому частіше вживаються для вираження пропозиції, поради, рекомендації, наприклад: *You are not expected to write long answers for any of these questions* [ESD, р. 52]. У даному прикладі вжито дієслово *to expect* у пасивному стані, яке виступає синонімічною конструкцією до модального дієслова *should* і передає значення поради/рекомендації. Пасивна конструкція зміщує логічний центр речення на виконання самої дії (*not to write long answers for any of these questions*), використовується як засіб об'єктивізації (*you*). Дейктичний засіб *these* підкреслює локалізаційний характер завдання (*these questions*);

б) спонукальні конструкції з дієсловами у формі умовного способу, переважно у формі питальних речень. Питання містять не лише запит інформації, але й впливають на адресата, примушують його дати відповідь (прийом діалогізації), наприклад: *How would you respond to a person who said, "I*

don't believe energy can't be destroyed. Why do I have to continually put gas in my car. You can't tell me the gas isn't being destroyed when I drive."? [EE, p. 236]. У наведеному прикладі комбінація модального дієслова *would* та дієслова процесу комунікації *respond* вимагає від реципієнта виконання певних дій та вираження своєї позиції щодо даної проблеми.

Попри те, що в загальному форма спілкування між автором (адресантом) і адресатом є монологічною (відсутній реальний співрозмовник, тобто його пряма мовна реакція), інструктивний пасаж багато у чому діалогізує тексти підручників з екології.

Таким чином, використання заголовків, описового, наративного, пояснювального та інструктивного пасажів в екологічному НДД дозволяє адресантові ефективно передати та текстово аранжувати навчально-науковий зміст, привернути увагу адресата до важливості екологічної інформації, яку він одержує в процесі навчання або оцінити екологічні складові описуваного факту, що має особливе значення для його подальшої науково-професійної діяльності.

3.5. Тактика графічно-видільної візуалізації

Тактика графічно-видільної візуалізації стратегії інтелектуальної орієнтації адресата у НДД з екології полягає у використанні візуально-графічних (схем, таблиць, графіків, діаграм) та видільних (шрифту та кольору) компонентів, які допомагають акцентувати увагу на головному у теоретичному матеріалі, представляють у сконцентрованому вигляді максимум необхідної інформації, що забезпечує адекватне розуміння тексту. На думку дослідників, присутність візуальних елементів підвищує сприйняття інформації до 55 % [61, с. 73].

Графічні засоби розкривають кількісні відношення між певними явищами або їхніми стадіями, визначають властивості і зв'язки предмету, процесу або явища, логічну послідовність між ними, що дозволяє конкретизувати або

узагальнити інформацію, яку вони представляють. Як зазначає З. І. Калмикова, використання графічних елементів забезпечує логічну обробку, встановлення узагальнених зв'язків між новим і раніше вивченим матеріалом, своєрідну “упаковку” їх в якомога економнішу схему, кожний символ якої може слугувати сигналом для актуалізації великого обсягу навчального матеріалу, орієнтацією на закріплення основних знань і способів оперування ними [111].

Кількісний розподіл графічних компонентів у текстах підручників з екології представлено у таблиці:

Таблиця 3.4

Графічні компоненти у підручниках з екології

Графічні компоненти	Кількість	Кількість у %
Схеми	181	29,06
Таблиці	155	24,91
Графіки	132	21,31
Діаграми	114	18,42
Формули	40	6,3
Усього	622	100

Схема (у проаналізованих підручників їхня кількість складає 181 одиницю – 29,06 %) – це графічне зображення матеріалу, де окремі частини і ознаки явища позначаються умовними знаками (лініями, стрілками, квадратами тощо), а співвідношення і зв'язки – використанням стрілок. За допомогою схематичного зображення автор розкриває явище у його логічній послідовності, узагальнює і систематизує знання, що підсилює інтелектуальний вплив на адресата. Засвоєння навчального матеріалу відбувається за допомогою зорових опор [90, с. 102]:

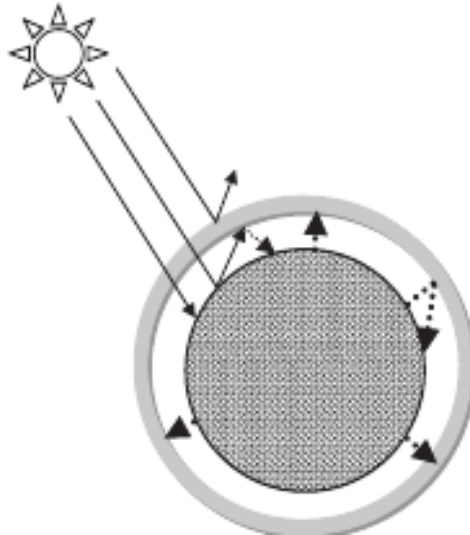

Fig. 4-1 Greenhouse gases trap energy from the sun in the atmosphere, causing it to heat up [ESD, p. 74].

На наведеній вище схемі зображено процес утворення парникового ефекту на земній поверхні, коли енергія сонячних променів, відбиваючись від поверхні Землі, затримується молекулами парникових газів. Візуально-графічна форма подання навчальної інформації сприяє її швидшому і легшому сприйняттю.

Статистична таблиця (155 одиниць – 24,91%) – це форма раціонального викладення числових характеристик досліджуваних явищ і процесів. Вона містить низку горизонтальних рядків і вертикальних граф (колонок, стовпців). Сукупність горизонтальних рядків і вертикальних граф без наведення числових даних утворює макет статистичної таблиці. Сутність статистичної таблиці визначається сукупністю суджень, які характеризуються числовими показниками, а не словами, наприклад:

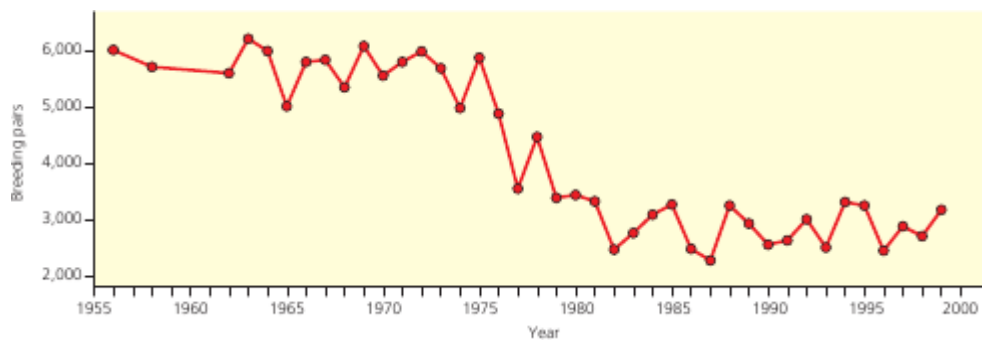
Region	Reactors Operating	Reactors Under Construction	Reactors Planned
World	439	36	93
United States	104	0	12
France	59	1	0
Japan	55	2	11
Russia	31	7	10
South Korea	20	3	5
United Kingdom	19	0	0
Canada	18	2	3
Germany	17	0	0
Ukraine	15	0	2
India	15	6	10
China	11	7	24
Sweden	10	0	0
Spain	8	0	0
Rest of World	57	8	16

[ES₃, p. 218].

У вищенаведеній таблиці представлені статистичні дані робочих ядерних реакторів, реакторів, які будуються, і реакторів, які плануються у різних країнах світу, що дозволяє відразу ж побачити і зрозуміти тенденції їх використання.

Графікам і діаграмам притаманний процес текстуалізації візуального засобу, можливої як за допомогою формул, так і словесного формулювання закономірностей, показаних на графіку або діаграмі. Вони не лише фокусують увагу на головному тексті підручника, а й містять додатковий матеріал, який доповнює цей текст. Форми графіків і діаграм відіграють неабияку роль у сприйнятті адресатом інформації, яка у них закодована.

За допомогою *графіків* (132 одиниць – 21,31%), які подають узагальнену картину стану й розвитку якогось явища, кількісний матеріал стає зрозумілішим, краще усвідомлюється та запам'ятовується. Краще сприймаються графіки, представлені у вигляді ламаної кривої, яка складається із окремих відрізків, або графіки, в яких співставляються вертикальні відрізки різної довжини, наприклад:

[ES, p. 93].

На даному графіку ламана спадаюча та зростаюча лінія представляє зміну кількості імператорських пінгвінів у Антарктиді за майже п'ятидесятирічний період. Спадаюча кривизна графіка, окрім візуального представлення кількісної інформації, впливає і на психоемоційну сферу адресата. Це примушує його замислитись над шкодою навколишньому середовищу (забруднення повітря → глобальне потепління → танення снігів в Антарктиді → зменшення популяції імператорських пінгвінів) і пошук шляхів покращення ситуації.

Щодо *діаграм* (114 одиниць, що складає 18,42%), то у підручниках із охорони навколишнього середовища ми зустрічаємо два види діаграм: стовпчикові і колові. *Стовпчикові* діаграми розташовані вертикально або горизонтально, інколи вони ілюстровані цифрами, підписами, рисунками, які зображуються у формі прямокутників однакової ширини. Їх висота або довжина пропорційна зображуваним значенням величин, наприклад:

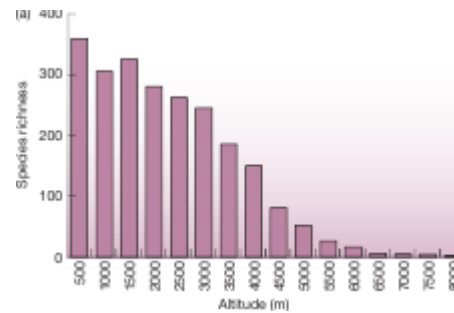

Figure 10.18 Relationships between species richness and altitude for breeding birds in the Nepalese Himalayas [EE, p. 347].

На наведеній діаграмі наочно представлено співвідношення між багатством видів птахів і висотою гірських масивів у Гімалаях Непалу.

Колові діаграми поділені на сегменти різного розміру, і площі цих сегментів пропорційні зображуваним значенням величин; на полях сегментів розташовані підписи. Кожен сегмент штрихується або замальовується певним кольором, використання яких забезпечує їх чітку наочність, наприклад:

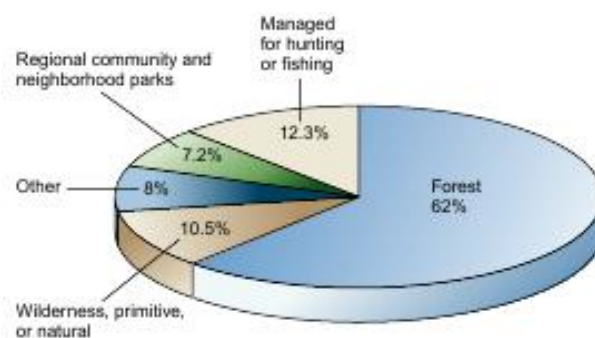
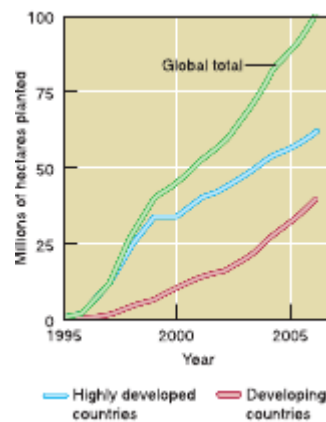

Figure 12.14 US Federal Recreational Lands [ES₃, p. 284].

На екземпліфікованій діаграмі показано співвідношення федеральних рекреаційних зон США. Єдність пропорційних сегментів та кольору забезпечує ефективність реценції навчального матеріалу.

Для передачі об'єктивної, достовірної інформації у таблицях, графіках, діаграмах використовуються кількісні дані, представлені за допомогою

сукупності *чисел, лічильних слів* (іменників, які використовуються для номінації числових оцінок предметів [261, с. 10]) та *мезуративів* (іменників, які вживаються для позначення параметрів предметів – їх довжини/ширини, об’єму і ваги, площі, швидкості, температури – і використовуються для вербалізації квантитативної інформації [161, с. 75]). Таке подання квантитативної інформації підсилює ефект вірогідності, який повинен справляти науково-дидактичний текст, адже доведено, що “сила мови чисел здається максимально достовірною, оскільки вона не може брехати” [113, с. 112]. Наприклад, на графіку *Global Production of GM crops* [E, p. 434]

зростаючі ламані лінії різних кольорів (зелений – загальний масштаб посівів, голубий – посіви у високорозвинених країнах, фіолетовий – посіви у країнах, що розвиваються) показують виробництво генномодифікованих продуктів (по горизонталі – роки 1995-2005, по вертикалі – мільйони гектарів засіяної площі 0-100). Якщо у 1990 році загальна кількість засіяних площ сягала 25 млн гектарів, то вже у 2005 році вона стала 80 млн гектарів. Процес гіперболізації у даному прикладі відображає кількісне посилення властивостей предмету, імплікує завуальований вплив на інтелектуальну сферу адресата і навіть заклик до певних професійних дій: якщо площі під ГМО будуть збільшуватись, то використання таких продуктів може призвести до захворюваності живих організмів, а в подальшому, можливо, і їх знищення, тому адресатові слід замислитись над покращенням ситуації.

Основний компонент у будь-якому візуальному засобі з точки зору лінгвістичної науки – це мовний. Ілюстративний матеріал містить не лише

власне ілюстрацію, але й словесний супровід, *коментар*, тобто слова, які “вмонтовані” у зображення для того, щоб назвати його окремі частини, а також заголовки, підписи до ілюстрацій, їх пояснення. Невербальні засоби беруть участь як в організації плану вираження, так і плану змісту тексту. Паралельно з вербальними засобами вони формують його зміст і забезпечують вплив тексту на читача [273], комунікативний вплив яких адресат сприймає холистично [226]. Візуальні повідомлення коментуються у метатекстових фрагментах, наявність яких, на думку І. М. Колегаєвої, є невід’ємною рисою кожного наукового тексту [125]. Зноски на таблицю, підпис до неї, заповнення клітинок таблиці виконується із використанням лексичного матеріалу – фактура тексту складається з двох негомогенних частин (вербальної та невербальної) [223, с. 180].

Візуальні елементи у значній мірі визначають зміст коментарю, організовують його, примушують адресанта вибирати і підкреслювати ті слова і словосполучення, які мають безпосередній зв’язок із зображуваним матеріалом. Як стверджує Р. Барт, в словах і словосполученнях, які містить коментар, завжди присутня інформація, яка є у тексті, але відрізняється за формою [24, с. 301]. Підписи, візуальні засоби та текст знаходяться у постійному, одночасно прямому та зворотному зв’язку: текст скеровує реципієнтів до зображення, яке відсилає їх до підпису, а той знову зосереджує увагу на візуальному засобі і потім повертає читацьку увагу до тексту, тобто стосунки між візуальним та вербальним у підручнику стають синсемантичними [226]. Підтримка єдиної словесно-зорової системи вербальним коментарем у тексті підручника ще більше інтегрує різні семіотичні коди, надаючи тексту експліцитного мультимодального характеру [276, с. 237].

Якщо візуальні засоби будуть позбавлені коментарю за допомогою мовних елементів, то вони стануть незрозумілими, будуть неадекватно інтерпретовані, що є несумісним з комунікативними завданнями науково-дидактичної комунікації. Взаємодія візуального і вербального у підручниках

створює його інформативний та комунікативний потенціал, який допомагає реципієнтові краще зрозуміти поданий матеріал [212].

У проаналізованих текстах підручників коментар до візуально-графічного елементу може бути розташований у препозиції або постпозиції до нього. Семантична взаємозалежність між графічними засобами та коментарями до них, виражених різними кодами, підкріплюється мовними маркерами, які носять стереотипний, клішований характер. Він проявляє себе в обмеженості набору синтаксичних конструкцій, де домінують наступні моделі: 1) речення з лексемою, яка називає візуальний засіб (*figure, table*), та дієсловом-присудком у активному стані (*Table 24.1 shows...*); 2) безособові фрази-зв'язки із дієсловом у пасивному стані (*As can be seen from figure 17.17...*); 3) фрази-директиви у наказовому способі, які найчастіше подаються у дужках (*See Figure 1, Look at Table 3, Compare Tables 3 and 4*). Характерною рисою таких пояснень є використання у них *Present Simple*, що створює ефект присутності темпорального простору, спільного для адресанта і адресата.

Розглянемо приклад коментарю до візуальних засобів у тексті підручника з екології:

The steps involved in producing the uranium fuel used in nuclear power plants, from mining to disposal, are collectively called the nuclear fuel cycle (Figure 12.3).

Figure 12.3 Nuclear fuel cycle, from mining to disposal.

The left side of the figure shows how mined uranium becomes fuel for nuclear power plants. The right side shows radioactive wastes that must be handled and disposed of during the cycle. Broken lines indicate steps that are not currently occurring. In 1976 the United States stopped reprocessing (reusing spent fuel) for economic and political reasons. Currently, Japan, France, Russia, the United Kingdom, and India are the only countries reprocessing spent fuel for reuse as nuclear fuel. Deep geologic disposal of spent fuel is currently under study in several countries, including the United States [E, p. 257].

Наведений фрагмент складається із 1) індикативного локалізаційного компоненту, який окреслює характер даних, представлених у візуально-

графічному засобі (схемі); 2) самого візуального засобу і підпису до нього (*Figure 12.3 Nuclear fuel cycle, from mining to disposal*), який є номінативною конструкцією пояснювального характеру; 3) коментарю візуального засобу, довгого за своєю будовою (складається з трьох складнопідрядних речень – додаткового та двох означальних – і трьох ускладнених речень), який розташований у постпозиції до візуального засобу. Увесь цей графічно-вербальний комплекс ефективно впливає на процес сприйняття й засвоєння навчального матеріалу завдяки органічному поєднанню різних семіотичних кодів.

Оскільки екологія інтегрує в собі знання багатьох природничих та суспільних наук, то в підручниках наявні фізичні, хімічні та біологічні вирази (*формули*), хоча їхня частка по відношенню до інших графічних елементів незначна (40 одиниць – 6,3 %). Дані засоби є формалізованою мовою, яка абстрагує різні закономірності, передусім квантитативні, та коваріації [259]. Приміром, вербальне визначення приросту місцевого населення супроводжується формулою, яка його чітко узагальнює:

$$r = (b - d) + (i - e)$$

The growth rate (r) of a local population must take into account birth rate (b), death rate (d), immigration (i), and emigration (e) [VES, p. 161].

Для текстів підручників з екології надзвичайно характерні виділення у тексті (букви, знаки, слова, речення, які відрізняються у наборі від основного тексту: шрифт іншої насиченості, із нахилом штрихів букв, із збільшеною відстанню між буквами у слові, із зміною довжини рядків тощо), які використовуються для того, щоб графічно розмежувати частини і елементи тексту за значимістю чи структурою або передати додатковий зміст без допомоги слів. Графічний акцент текстового фрагменту дозволяє говорити про виникнення у межах друкованого тексту важливих для процесу сприйняття відношень найбільш значущої інформації, яка активно сприймається, і інформації, яка є вторинною за своїм значенням, менш значущою. Зміна шрифтів у текстах використовується з метою впливу на адресата.

Часто виділення маркують тексти, які є зовнішніми по відношенню до основного тексту, і таким чином спрощують читання, допомагають краще зрозуміти і запам'ятати текст, охопити головне у ньому. У нижченаведеному фрагменті, заголовки підрозділів представлено різними кольорами: загальну інформацію подано синім кольором, а конкретну – бузковим.

BIOMES ARE DETERMINED BY CLIMATE

Precipitation and Temperature

The Effect of Elevation on Climate and Vegetation [ES₃, p. 115].

Контрастність виділених частин тексту відразу кидається у вічі, впливає на читацьке сприйняття навіть на рівні підсвідомості.

Як відомо, *шрифти* мають варіювання стосовно розміру (кегель), товщини ліній, курсивного аранжування, фонового оздоблення. Всі ці засоби несуть певну інформацію і виконують комунікативну функцію в інтеракції з усіма елементами тексту. Правильно підібраний шрифт може підсилювати або ослаблювати концентрацію уваги під час читання, полегшувати або ускладнювати сприймання твору [112, с. 55]. За допомогою шрифтової неоднорідності можна маркувати тексти, які є зовнішніми, “чужими” по відношенню до авторського, демонструвати більшу або меншу інформаційну значущість фрагменту, виділяти композиційні елементи [79, с. 93–94].

Зміна шрифтів слугує лише допоміжним засобом для створення загальної текстової системи. Беручи участь у загальному аранжуванні тексту, вони створюють найсприятливіші умови для сприймання текстової інформації, виділяючи, розмежовуючи текст та відповідні елементи, що мають певні змістові характеристики; при цьому ці компоненти дуже сильно пов'язані із вербальними компонентами тексту і самостійно без них існувати не можуть: зникають вербальні компоненти тексту – зникають усі варіанти шрифтів.

У проаналізованих підручниках зафіксовано значне вживання курсиву (коли увесь текст призначений для уважного читання, але необхідно звернути увагу адресата на головну думку) і жирного шрифту (при швидкому читанні, коли слід звернути увагу реципієнта на найбільш важливі елементи), відмінних

від кеглю основного тексту. Графічне оформлення для розділів і підрозділів різне: для розділів – це, переважно, букви жирного шрифту, чорного кольору, розміру 20, наприклад: *Environmental Policy in Britain*; підрозділи відрізняються лише розміром букв – 16, наприклад: *The pitfalls of policy-making*. Графічна форма заголовків і підзаголовків привертає увагу реципієнта до потрібного матеріалу (він спочатку бачить заголовок як графічне зображення і вже потім читає його зміст). Ось чому графічна форма є невід’ємною складовою заголовків підручників, оскільки вона відділяє текст від інших текстів у їх складі і встановлює текстові межі.

Тепер звернемо увагу на графічне обрамлення ключових термінів у підручниках. Розглянемо два приклади.

Приклад 1. *Since the number of survivors is more important to a population than is the number that died, mortality is often better expressed in terms of survivorship (the percentage of a cohort that survives to a certain age) or life expectancy (the probable number of years of survival for an individual of a given age) [ES₂, p. 116].*

У цьому уривку увагу реципієнта зосереджено на ключових термінах *survivorship* і *life expectancy*, виділених жирним шрифтом і пояснених у дужках, оскільки вони розширюють його професійний словник, що є важливими для подальшої фахової соціалізації студента. Завдяки цьому виділенню і поясненню у дужках адресат зверне свою увагу на ці ключові терміни і в подальшому зможе оперувати ними у розгляді певних питань у галузі екології.

Приклад 2. *Inorganic pesticides include compounds of arsenic, copper, lead, and mercury. Natural organic pesticides generally are extracted from plants. Fumigants are generally small molecules such as carbon tetrachloride, carbon disulfide, ethylene dichloride, ethylene dibromide, methylene bromide, and dibromochloropropane that gasify easily and penetrate rapidly into a variety of materials. Microbial agents and biological controls are living organisms or toxins*

derived from them used in place of pesticides. In 1984, the courts ordered a mitigation project to replace habitat for the endangered light-footed clapper rail (Rallus longirostris levipes) [ES₂, p. 198].

У наведеному прикладі про добрива ключові терміни виділені курсивом, що допомагає встановити відношення “загальне (добрива загалом) – часткове (види добрив)” у сприйнятті поданої інформації і тим самим логічно організувати її у свідомості адресата.

Виявлені шрифтові варіювання дозволяють репрезентувати важливу інформацію об’єктивніше, підвищують виразність, зрозумілість вербальної частини. Зміна шрифтів дозволяє чіткіше провести сегментацію науково-дидактичного тексту на відповідні фрагменти, що значно полегшує текстову навігацію з метою пошуку необхідної інформації.

Важливим видільним засобом є також *колір*, який, як знакова система, впливає на пізнавальну активність реципієнтів [313]. За допомогою кольору виділяють найбільш важливі ділянки тексту або графічного засобу, що скеровує увагу читача на диференціацію виділення слів, періодів, рубрик та логічний зв’язок між ними. За такого комунікативного використання кольору, який полегшує процес сприйняття і засвоєння тексту, підвищується і естетичний рівень оформлення останнього.

Колірна комунікативно-конструктивна організація текстів, додаткова до чорно-білої, здатна не просто кількісно збільшувати засоби зорового впливу, а синтетично, якісно поглиблювати зміст комунікації. Колір є тим засобом, який робить елементи підручника наочними і зрозумілими через виділення одного об’єкта або групи об’єктів і фіксації уваги студентів у потрібному місці навчального повідомлення. Використання різних кольорних знаків у підручнику підвищує ефективність сприйняття і осмислення нових наукових даних, сприяє розвитку їхніх пізнавальних і розумових здібностей, що, в свою чергу, активізує інтерес студентів до певного навчального предмету і допомагає їм у самостійній роботі із різними видами інформаційних повідомлень.

Зазвичай фон вибирається у холодних тонах (голубий, синій), які здаються далекими, пасивними. Передній план підкреслюється теплими кольорами (жовтий, помаранчевий, червоний), які здаються близькими і активними. Як зазначає З. І. Кличнікова, існує п'ять груп зручності читання сполучень кольорового друку на білому фоні: 1) група високої зручності читання (синій, коричневий, чорний, фіолетовий); 2) група нормальної зручності читання (зелений, червоний); 3) група середньої зручності читання (голубий); 4) група поганої зручності читання (помаранчевий); 5) група незручності читання (жовтий) [120, с.199–203].

Наш аналіз текстів англomовних підручників із екології засвідчує, що у зображенні ілюстративного матеріалу переважають насичені, фундаментальні кольори (чорний, помаранчевий, червоний, зелений, жовтий – 75%), які допомагають зрозуміти поданий матеріал. З погляду психології ці кольори збуджують, стимулюють кору головного мозку (червоний і його відтінки), тонізують (помаранчевий – злегка прискорює пульсацію крові, помірно активізує процеси життєдіяльності; жовтий – колір інтелекту, стимулює зір, роботу мозку і нервової системи), гармонізують стан людини (зелений – фізіологічно нейтральний колір, який дисциплінує тіло і розум). На менш насичені кольори (синій, голубий), які знімають відчуття тривоги, звільняють і охолоджують, припадає 25% – вони діють як заспокійливі.

Що ж стосується кольорової палітри діаграм та графіків, то вона представлена різноманітними відтінками: від холодних (чорний, синій, фіолетовий) до теплих (червоний, зелений, жовтий, коричневий) кольорів. Підписи до ілюстрацій виконані чорним кольором на білому або іншому (рожевому, жовтому, коричневому, зеленому, голубому) фоні, що сприяє кращому розумінню інформації.

Також у текстах підручників застосовують і піктограми – невеликі символічні малюнки, спрощені з метою полегшення візуального сприйняття адресата, завдання яких полягає у підсиленні характерних рис зображуваних предметів та явищ. Саме піктограми як художні елементи візуальної інформації

вбирають в себе культуру цілого людства, використовують знаки та символи, які сформувались протягом певного часу. Зазвичай піктограми використовують для привертання уваги адресата до окремих фрагментів повідомлення, а їх значення пояснюється у передмові. Наприклад, у підручнику *Visualizing Environmental Science* [VES] використано піктограму дорожнього руху “заборона руху” у переліку запитань для перевірки вивченого матеріалу.

1. *How did public perception of the environment evolve during the 20th century?*
 2. *What was the environmental contribution of Rachel Carson?*
 3. *What distinguishes utilitarian conservationists from biocentric preservationists?*
- [VES, p. 56].

У підручнику *Environment* [E] зображено піктограму земної кулі та будинку із гіперо-гіпонімічною семантикою основного прагматичного значення екологічного дискурсу *думай глобально – дій локально* для залучення адресата у вирішення екологічних проблем:

Real news footage relating to ecosystems and energy around the world and in your geographic region is available at www.wiley.com/college/raven by clicking on "World View and Closer to You."

[E, p. 48]

У підручнику *Environmental Science* [ES] використовують піктограму у вигляді зеленого листка із підписом *sustainability* для наголошення принципів сталого розвитку у світі: *IPM is an important form of pollution prevention that reduces risks to wildlife and human health and applies the biodiversity principle of*

sustainability. [ES, p. 227]. Оскільки проблема сталого розвитку є ключовою в сучасній екологічній науці, ця піктограма використовується у підручнику кожного разу, коли автори наголошують на його принципах.

У цьому ж підручнику *Environmental Science* [ES] застосовують модифікований знак математичного вектора, який у графічній системі електронних засобів означає *лінк, з'єднання*. Ця піктограма відсилає адресата до раніше вивченого матеріалу, наприклад:

Use the second law of thermodynamics (Concept 2-3B, p. 34) to explain why mining lower-grade ores requires more energy and materials and increases land disruption, mining waste, and pollution [ES, p. 283].

Отже, тактика графічно-видільної візуалізації реалізується крізь сукупність засобів – візуально-графічних (схеми, таблиці, діаграми) та видільних (шрифту і кольору), які спрощують сприйняття навчального тексту і допомагають долати труднощі когнітивного характеру, які виникають під час навчальної діяльності студента. Тим самим тактика сприяє інтенсифікації комунікативного впливу стратегії інтелектуальної орієнтації у НДД в галузі екології, спрямованої на активну фахову соціалізацію адресата.

Висновки до розділу 3

1. Стратегія інтелектуальної орієнтації спрямована на збагачення адресата-студента раціональним фаховим знанням та підвищення його загального інтелектуального рівня. Завдання адресанта полягає також у передачі адресатові знання таким чином, щоб останній міг адекватно його інтерпретувати та успішно засвоїти. Спрямованість на наукову інформативність та експліцитний дидактизм, що становлять комунікативну основу стратегії інтелектуальної орієнтації, реалізується крізь сукупність взаємопов'язаних основних і допоміжних тактик. До основних тактик належать: тактика інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять; тактика раціональної аргументації; тактика апелювання до авторитету; до допоміжних – тактика ефективної смислової організації тексту; тактика графічно-видільної візуалізації.

2. Тактика інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять передбачає подання, уведення й експлікацію регулярних моделей номінації термінологічних понять сфери екології. Поліфункціональне використання (інформативно-прогнозуюче – в назві підручників, заголовках частин, розділів та підрозділів, предметному покажчику; номінативно-денотативне – у текстових блоках; узагальнюючо-контролююче – у блоці “ключові поняття розділу”) простих та похідних екологічних термінів, утворених за законами словотвору (префіксальний, суфіксальний способи, конверсія, аббревіація) у підручниках дозволяє адресатові оволодіти понятійними апаратом екологічної науки для подальшої професійної комунікації.

3. Використання тактики раціональної аргументації в англomовному НДД в галузі екології допомагає адресанту обґрунтувати достовірність представлених екологічних знань шляхом наведення раціональних аргументів. Ця тактика реалізується за допомогою складнопідрядних речень з підрядними причини, мети, допустовими, наслідку, умови з причинно-наслідковим зв'язком, ентимеми – скорочених силогізмів та риторичних прийомів антитези, повтору, аналогії та перелічення.

4. Дієвість тактики апелювання до авторитету в англomовному НДД з екології полягає у підсиленні в очах реципієнта керуючої позиції адресанта, його постійному зверненні до думок поважних осіб або джерел для верифікації своєї позиції. Ця тактика реалізується за допомогою використання цитат, посилань на автора та його праці, згадування політичних, громадських та релігійних діячів, організацій, котрі займаються проблемами охорони навколишнього середовища, переліку додаткової літератури для поглиблення знань адресата щодо поставленої проблеми, висловлення подяки. Зазначені засоби сприяють розширенню професійної картини світу реципієнта шляхом експліцитного впливу на його інтелектуальну сферу.

5. Допоміжна тактика ефективної смислової організації тексту вимагає від адресанта послідовного викладу поданого матеріалу, розкриття ознак певних предметів та явищ, доведення визначених положень екологічної науки для того,

щоб адресат адекватно сприйняв подану інформацію та міг успішно її засвоїти і використовувати у своїй майбутній професійній діяльності. Ця тактика реалізується за допомогою структурування тексту заголовками і оформлення його змісту у вигляді пасажів – описового, наративного, пояснювального та інструктивного, дискурсивні особливості яких дозволяють привернути увагу адресата до важливості певної інформації, необхідної для набуття професійного досвіду.

6. Застосування візуально-графічних (схем, таблиць, графіків, діаграм, формул) та видільних (кольору, шрифту) компонентів і піктограм, що реалізують тактику графічно-видільної візуалізації, дозволяє представити у сконцентрованому вигляді максимум важливої інформації у підручниках, зосередити увагу адресата на визначеному теоретичному матеріалі та забезпечити його адекватне розуміння останнім. Використання словесного супроводу візуальних і видільних засобів у препозиції або постпозиції до них інтегрує різноманітні семіотичні коди, надає науково-дидактичним текстам експліцитної мультимодальності.

Основні положення цього розділу відображені у таких публікаціях автора [210; 212; 215; 217; 218].

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКИ

ЕМОЦІЙНОГО НАЛАШТУВАННЯ АДРЕСАТА

У НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

У науковому світі побутує думка, що науково-дидактичний дискурс вирізняється структурованістю, логічністю та об'єктивністю викладу матеріалу, і тому поширення в ньому емоційно забарвлених елементів є небажаним явищем. Тим часом навіть поверхневий аналіз текстів екологічного НДД дає змогу виявити в них значну кількість різноманітних іншостильових елементів. Це пояснюється тим, що емоційність пронизує всю мовленнєву діяльність людини, емоції формують структуру свідомості та мислення особистості. Саме поєднання емоційного та логічного складає єдиний процес пізнання оточуючого світу, а будь-який показ індивідуальності автора тексту, його творчого мислення пов'язаний із фіксацією в тексті його суб'єктивності. Найважливішим чинником присутності емоційності в екологічному НДД є, проте, його важливе комунікативне завдання: разом із науковими постулатами цієї науки показати теперішній стан навколишнього середовища та знайти шляхи подолання екологічної кризи.

З позицій прагматики функціонування позажанрових та іншостильових елементів у НДД в галузі екології пояснюємо бажанням продуцента досягти максимально ефективного сприйняття та запам'ятовування реципієнтом важливої інформації та закликати його до конкретних професійних дій щодо покращення стану навколишнього середовища, з цією метою автор апелює не лише до інтелекту читача, але й до його емоцій. Цей ефект досягається застосуванням основних тактик створення психологічної напруги, позитивного налаштування адресата, вияву солідарності адресанта й адресата, тактики закликати до конкретних дій, а також допоміжної тактики пікторальної візуалізації.

4.1. Тактика створення психологічної напруги

Сучасний етап взаємодії природи та суспільства характеризується загостренням екологічних проблем, які загрожують якості життя та самому існуванню людини, оскільки в основі усіх глобальних викликів лежить антропологічна причина. Тому тактика створення психологічної напруги передбачає вплив на емоційну сферу адресата, який викликає в нього стан тривоги, занепокоєння, роздратування тощо і, як наслідок, бажання протистояти негативним явищам. Ця тактика реалізується за допомогою емоційно навантажених різнорівневих елементів.

Особливого значення у НДД у сфері екології набувають *слова з експресивною конотацією*, які передають зміст із збільшеною інтенсивністю, виражаючи внутрішній стан адресанта [10, с. 15], завдяки чому дискурс насичується експресивними ефектами, які роблять його образним та виразним. Саме використання евалюативної лексики дозволяє стверджувати про симбіоз науково-дидактичного та публіцистичного дискурсів. Публіцистика у екологічному НДД завдяки своїй природі активно втручається в громадське життя суспільства та кожного індивідуума зокрема, дає оцінку певних екологічних явищ, тенденцій та процесів і тим самим формує громадську думку. Експресивна конотація у підручниках створюється морфологічними та лексичними способами.

Негативне значення передається морфологічними засобами: автори використовують іменники із префіксами *over*, *under*, прикметники із префіксами *un*, *in*, *il*, *im*, *ir* та дієслова із префіксами *dis*, *mis* тощо, наприклад: *Many people worry that overpopulation will cause resource depletion and environmental degradation that threaten the ecological life-support systems on which we all depend* [ES₂, p. 125]; *Children and the elderly are the most vulnerable, they are likely to suffer disproportionately with both warmer temperatures and poorer air quality* [ES₃, p. 382]. Використання у наведених текстових фрагментах іменника

overpopulation та прислівника *disproportionately* робить їх емоційно насиченими, що викликає в адресата почуття тривожного стану.

Використання слів із *негативною семантикою* допомагає адресанту передати психологічне напруження у дискурсі підручника. У прикладі *Hunting and poaching are often posited as the main cause for the decline and disappearance of wild animal species* [PES, p. 450] продуцент вживає віддієслівні іменники *hunting* і *poaching* із семою *вбивство*. Результатом цих дій є зменшення та зникнення певних видів фауни дикої природи, які виражені іменниками із семантичним значенням *зменшення decline* і *disappearance*.

У нижченаведеному фрагменті *Nitrates from fertilizers often exceed safety standards in rural drinking water. These high nitrate levels are dangerous to infants. They also are transformed into cancer-causing nitrosamines in the human gut* [ES₂, p. 391] адресант в описі негативних наслідків застосування мінеральних добрив у сільському господарстві використовує дієслово із семою *більше exceed*, прикметник із семою *поганий dangerous* та дієприкметник із семою *наслідку негативної дії cancer-causing*.

Опора на *кількісні дані* є також типовим механізмом впливу на адресата і створення негативного образу “чужого” у підручниках з екології, потрібним для зображення психологічної напруги. Як приклад, розглянемо наступний уривок: *At the beginning of the modern era – in A.D. 1 – the number of people in the world was probably about 100 million, one-third of the present population of the United States. In 1960 the world contained 3 billion people. Our population has more than doubled in the last 40 years, to 6.8 billion people today. In the United States, population increase is often apparent when we travel. Urban traffic snarls, long lines to enter national parks, and difficulty getting tickets to popular attractions are all symptoms of a growing population. If recent human population growth rates continue, our numbers could reach 9.4 billion by 2050. The problem is that the Earth has not grown any larger, and the abundance of its resources has not increased – in many cases, quite the opposite* [ES₁, p. 6]. Тут окреслено важливу для сучасного суспільства проблему: зростання населення Землі, наслідком якої стали корки

на міських дорогах, довгі черги в парки та популярні місця. Концентрація кількісних даних не лише підсилює вірогідність наведеного матеріалу, а і примушує адресата хвилюватися про ситуацію на нашій планеті, викликає психоемоційний стан занепокоєння.

В іншому прикладі – *Since life began, about 99% of the earth's species have disappeared and, on several occasions, huge numbers died out fairly quickly* [ESD, p. 26] – за допомогою статистичних даних гіперболізовано описано зникнення видів на Землі, що імпліцитно викликає в адресата відповідальність за це.

В підручниках широко використовують *принцип порівняння*, який посилює тиск на свідомість адресата, підкреслює експресивно-емоційний відтінок певного фрагменту, наприклад: *A child suffering from severe marasmus is generally thin and shriveled, like a tiny, very old starving person* [ES₂, p. 174]. У вищенаведеному прикладі адресант за допомогою прийменника порівняння *like* і лексикою з пейоративним значенням порівнює дитину, яка страждає від маразму (загального виснаження організму, спричиненого поганим харчуванням), із старою людиною, що голодує.

Граматичним засобом вираження тактики психологічної напруги у екологічних текстах є використання конструкцій із дієсловами пейоративної семантики у *пасивному стані* замість активного з метою залишити суб'єкта дії "поза кадром", наголосити на самій дії, позначити її у статиці і тим самим зосередити на ній емоційне навантаження фрагмента, що сприяє його експресивності [103, с. 157]. Прикладом слугує таке речення: *Home gardening has been banned in Katowice, Poland, because vegetables raised there have unsafe levels of lead and cadmium* [ES₂, p. 350]. У ньому вжито дієслово із негативною конотацією доконаного часу у пасивному стані (*has been banned*) та дієприкметник минулого часу (*raised*), не конкретизовано час проведення дії та її агенса, але акцентовано увагу адресата на об'єкті самої дії (*home gardening, vegetables*), що представляє описувану проблему як відому, значну.

У наступному прикладі *Some older homes are thought to be unsafe due to the landslide hazard that has evidently increased since the reservoir began filling* [ES₁,

р. 391] адресант за допомогою безособової конструкції (*are thought*) для позначення імпліцитного агенса узагальнює негативну інформацію про небезпеку зсуву ґрунту, подає її як загальновідому, що викликає занепокоєння адресата-майбутнього еколога.

Використання *інтенсифікаторів* оцінки предмету висловлення створює прагматичний ефект виразності текстового фрагменту, підкреслюється емоційна тональність тривоги. Зокрема, у нижченаведеному прикладі *The effects of oil pollution from slicks are most visible among sea birds and sea mammals* [ES₂, р. 113] автор використовує прикметник у найвищому ступені порівняння *most visible* для вказівки найвищого ступеня якості іменникової фрази *effects of oil pollution from slicks*, тим самим підвищуючи тривожний емоційний стан читача за дані дії на навколишнє середовище.

У прикладі *Sometimes habitat loss is so severe or happens so quickly that it results in a species being eliminated from the planet* [ESD, р. 26] продуцент для зображення загрозливого процесу зникнення земної флори та фауни вживає прислівник-підсилювач *so*, який у сполученні з прикметником із значенням негативної конотації *severe* і прислівником способу дії *quickly* викликає у реципієнта стан психоемоційного напруження.

У текстах підручників з екології вживають і спеціальні *акроніми* з метою створення в адресата негативного емоційного враження про предмет чи явище, наприклад: *No one wants to live near a waste-disposal site, be it a sanitary landfill for municipal waste, an incinerator that burns urban waste, or a hazardous-waste disposal operation for chemical materials. This attitude is widely known as NIMBY (“not in my backyard”)* [ES₁, р. 530]. Для зображення проблем із відходами використовують акронім *NIMBY* із поясненням-парентезою (*not in my backyard*), який негативно характеризує опозиційне ставлення мешканців до змін і розвитку.

У прикладі *Biodiversity researchers summarize the most important causes of premature extinction using the acronym HIPPCO: **H**abitat destruction, degradation, and fragmentation; **I**nvasive (nonnative) species; **P**opulation and resource use*

growth (too many people consuming too many resources); Pollution; Climate change; and Overexploitation [ES, p. 159] адресанти в описі проблеми зникнення видів на Землі підсумовують її у вигляді акроніма *HIPPCO*, який надалі буде викликати негативні емоції адресата, змушувати його, як майбутнього професіонала і людину, замислюватись над проблемами довкілля.

У науково-дидактичних текстах функціонують експресивні синтаксичні конструкції, які впливають на психоемоційну сферу реципієнтів дискурсу. Це стосується, зокрема, *проблемних заголовків-запитань*, які є виразними та емоційними стилістичними фігурами. Наприклад, заголовок-запитання *What Does the Future Hold?* [ES₃] поглиблює експресію викладеного матеріалу, змушує адресата з тривогою замислитись про свої споживацькі дії по відношенню до природи та змінити своє ставлення до неї, якщо він хоче зберегти її у належному стані для своїх нащадків.

Важливим у створенні психологічної напруги є прийом “*yes...but...*” (термін О. М. Ільченко) [106, с. 14], коли спочатку зазначається позитивний, а потім негативний момент ситуації. Для прикладу розглянемо наступний уривок: *Sometimes, just when we think we are helping the environment, we find we've created another problem. The case of methyl tertiary-butyl ether (MTBE), an oxygenate from natural gas that increases octane levels, is a good example. In 1990, the Clean Air Act mandated that MTBE be added to the gasoline in parts of the country that had ozone problems. So for the next few years, MTBE was added to gasoline. Marketing campaigns even convinced us that higher octane gasoline was better for your car. Gasoline burns cleaner and with fewer emissions when MTBE is added. Unfortunately, it was not the perfect additive everyone thought it was. It turns out that MTBE is a serious groundwater pollutant. MTBE is less toxic than benzene, the most hazardous gasoline-related groundwater pollutant in the United States. But like benzene, MTBE can change the color of groundwater and cause it to smell and taste like turpentine in the smallest quantities* [ESD, p. 179–180]. Вже у першому реченні адресантом визначено головну думку фрагмента антитезою із дієсловами процесуальності (*are helping*) та результату (*'ve created*), підсилену

екземпліфікацією – розповіддю про застосування метил-tert-бутилового ефіру для збільшення октанового числа автотранспортного палива (*yes-модель*). Використання прислівника із негативною конотацією *unfortunately* та прикметника із негативною конотацією у найвищому ступені *the most hazardous* дозволяє адресанту навести контраргумент (*but-модель*), який примушує читача відчувати певну психологічну напругу і схвильованість, викликану складністю обговорюваної проблеми.

Для підсилення психологічної напруги у підручниках з екології використовують *прийом контрасту*, коли послідовно поляризується декілька екологічних явищ або понять за допомогою протиставних дискурсивних маркерів *but, although, whereas, despite, however, nevertheless*. Вони поєднують зміст одного висловлення зі змістом іншого, який порушує очікування адресата, що створює, на думку О. В. Александрової, ефект несподіваності та емоційної напруги [2, с. 180], наприклад: *Carbon in soils, peat, fossil fuels, and carbonate rock would generally a long time to return to the atmosphere. During modern times, however, fossil fuels have become a major source of atmospheric CO₂ as humans have tapped into fossil fuel supplies to provide energy for their economic systems* [Ec₂, p. 435]; *Understandably, but nevertheless disturbingly, reserves have often been established on land that no one else wants. Areas of high species richness and distributions of endangered plant and animal species often overlap with human population centers* [Ec₁, p. 647].

У деяких випадках контраст передається за допомогою соціолінгвістично обумовлених словосполучень, наприклад, *Where upper class whites can “vote with their feet” and move out of polluted and dangerous neighborhoods, blacks and other minorities are restricted by color barriers and prejudice (overt or covert) to the less desirable locations* [ES₂, p. 39]. Присутність у фрагменті словосполучень *upper class whites* та *black and other minorities*, які є ознаками дискурсу расизму [303], роблять цей текстовий фрагмент експресивним, викликають у сучасного читача негативні емоції.

Порядок слів у реченні може так само вплинути на психоемоційний стан адресата. Адресанти інколи порушують відоме канонізоване правило порядку слів (термін М. П. Брандес) [48] в англійському реченні для надання фрагменту додаткової виразності. До таких засобів належить *інверсія* (свідоме порушення порядку слів) як своєрідний засіб впливу, який надає можливість адресанту “повернути вектор комунікації у потрібне русло” [175], виділяючи найбільш значущу та інформативну частину речення, наприклад: *For many of the world’s women and children, life is an endless struggle for survival, focusing on the daily requirements for firewood, clean water, and food* [E, p. 574]. Розташування додатка (*for many of the world’s women and children*) у препозиції до підмета (*life*) зосереджує увагу адресата на ньому, що збільшує експресивне навантаження речення.

Розміщення другорядних членів речення на початковій позиції також сприяє емоційності та експресивності дискурсу. У прикладі *In streams and rivers, both plants and animals face the continual hazard of being washed away* [Eс₁, p. 50] обставина місця (*in streams and rivers*), розташована на початку речення, фіксує ситуацію на певному відрізку просторової та часової парадигми висловлення, додає йому емоції і тим самим емоційно загострює увагу читача на небезпеці (*hazard*) для рослинного і тваринного світу.

Використання різних видів *повтору* як різновиду експресивних конструкцій з метою особливої емоційної висловлень [11, с. 15] посилює психологічну напругу у текстах англомовних підручників з екології. Приміром, у реченні *Clear-cut forests regrow relatively quickly in New England, but very slowly in Siberia, where current logging is expanding* [ES₂, p. 94] використання семантичного повтору на основі векторної антонімії (*relatively quickly::very slowly*) із функцією протиставлення при описі площ молодих лісових насаджень посилює виразність фрагменту та загострює увагу реципієнта на негативному явищі – вирубуванні лісів.

Використання синонімічного ряду з негативною семантикою є характерним для емоційної ораторської промови, що зближує НДД у сфері

екології з риторичним дискурсом. Даний прийом у підручниках зустрічається при експресивному описі розграбування та знищення людиною природних багатств, які сильно впливають на свідомість адресата, наприклад: *Whenever human invade an area, the habitats of many organisms are disrupted or destroyed, which contributes to their extinction* [E, p. 374]. Використання дієслів із семою “знищення” *disrupted* і *destroyed* поруч з пейоративно-забарвленими лексемами *invade* та *extinction* значно підсилює негативну зарядженість фрагменту та, відповідно, впливає на психіку та емоції адресата.

Наведемо ще один приклад ролі повтору у створенні емоційної напруги в екологічному НДД: *No one knows if Earth can sustainably support the 9.1 billion people that is the United Nations' medium projection for 2050. It is not even clear that Earth can sustainably support the 6.7 billion people we currently have* [E, p. 193]. Тут вживаються заперечні паралельні безособові конструкції (*No one knows, It is not even clear*), які узагальнюють зміст повідомлення, та дистантний лексико-синтаксичний повтор (*Earth can sustainably support*), що підсилює емоційне навантаження даного фрагменту.

Значну роль у створенні психологічної напруги у підручниках з екології набувають *підрядні умовні речення*, які вказують на умову, що окреслює здійснення певної негативної дії. У досліджуваних прикладах такі речення належать до так званого першого типу умовних речень (реальної умови, що стосується теперішньої та майбутньої часової парадигми), оскільки вони передають реальний стан речей на планеті: збільшення антропогенного фактору впливу на довкілля і порушення хиткої рівноваги між природою і суспільством, наприклад: *If workers are unable to distinguish hazardous waste from other kinds of waste materials, hazardous wastes are not properly disposed of* [ES₃, p. 416]; *Houses fall into ruin, automobiles rust, and appliances wear out unless work is done to maintain them* [ES₃, p. 74]. У першому реченні причинно-наслідкове значення умовності посилюється від’ємним прикметником *unable* та негативною часткою *not*, а у другому адресант імплікує негативну думку через сполучник умовності *unless*, який вже у своїй семантиці містить заперечне значення. Хоча оптимізм

по відношенню до негативного явища спирається на принцип “могло б бути і гірше” [13, с. 269], такі фрагменти постійно викликають та підтримують в адресата стан тривоги, примушують думати і хвилюватись про стан навколишнього середовища.

Вживання умовного способу так званого другого типу (малоймовірна умова стосовно теперішньої або майбутньої часової парадигми) та третього типу (нереальна умова стосовно минулої часової парадигми), які припускають можливі наслідки певних дій та слугують вираженням застереження щодо певного прогнозу, у текстах підручників з екології незначне, оскільки ці граматичні явища надають зображуваній інформації псевдорационального пояснення [236, с. 14], тоді як НДД характеризується об’єктивністю фактів. Проте можна навести деякі приклади вживання таких структур: *If ice were heavier than liquid water, it would sink to the bottom of the oceans, lakes, and rivers. If water froze from the bottom up, shallow seas, lakes, and rivers would freeze solid. All life in the water would die because cells of living organisms are mostly water, and as water freezes and expands, cell membranes and walls rupture. If ice were heavier than water, the biosphere would be vastly different from what it is, and life, if it existed at all, would be greatly altered* [ES₁, p. 370] (малоймовірна умова); *Without biodiversity, most life would have been wiped out long ago* [ES, p. 4] (нереальна умова). Акцент на наслідках можливих негативних ситуацій (зміні життя на планеті) у цих реченнях порушує душевний спокій адресата, змушує його хвилюватись про можливі екологічні небезпеки.

Отже, використання у НДД з екології певних морфологічних і лексичних засобів та синтаксичних конструкцій створює у його текстах психологічну напругу, яка впливає на психоемоційний стан адресата, примушує його відчутно переживати за проблеми довкілля. Провокування таких реакцій можна розглядати як своєрідну емоційну фахову підготовку майбутнього еколога, адже гостре відчуття загроз навколишньому середовищу та моральна готовність їм протистояти є підґрунтям ідеології екологічної науки та важливими складовими професійної придатності фахівця у цій сфері.

4.2. Тактика позитивного налаштування адресата

Тактика позитивного налаштування адресата в екологічному НДД пов'язана зі здійсненням емоційного впливу на систему цінностей реципієнта, який формує у нього захоплення природою, прагнення до гармонійної взаємодії з нею і впевненість у значенні своєї майбутньої професійної діяльності. Ця тактика маніфестується на різних рівнях текстів англomовних підручників з екології.

На лексичному рівні текстів підручників помітні евалюативні одиниці з семантикою *позитивної оцінки*, які дозволяють адресантові висловити у експліцитній формі своє ставлення до поданої інформації. Приміром, у фрагменті *Producing individual species survival plans may be the best way to deal with species recognized to be in deep trouble and identified to be of special importance* [Ес₁, р. 646] автор в описі планів порятунку окремих видів використовує прикметник у найвищому ступені порівняння *the best* для підкреслення важливості пропонованої екологічної дії (*producing individual species survival plans*).

Наведемо ще один, дещо довший приклад, де описується екологічне значення популяції вовків: *Although the reintroduction of wolves to Yellowstone is controversial, the wolves are a keystone species – a species that, even if not overly abundant, plays an important role in maintaining an ecological community. By hunting elk and scaring them away from the streams, wolves improve the stream banks, the water quality, and the broader ecologic community (in this case, the stream ecosystem). The result is a higher-quality stream environment* [ES₁, р. 176]. Тут спостерігаємо використання прикметників із семою важливості (*important* та *keystone*), іменника якості (*higher-quality*), дієслова зі значенням “ставати краще” (*improve*). Зосередження меліоративних лексичних одиниць у невеликому за обсягом сегменті тексту створює належний перлокутивний ефект – збагачує знання адресата і водночас позитивно налаштовує його щодо

описуваних тварин, формує в нього емоційне, пафосне ставлення до живої природи.

Позитивному емоційному налаштуванню адресата в НДД у галузі екології сприяє і прийом *контрасту*, побудований на протиставленні контекстуальних смислів певних лексичних одиниць: *It seems natural to describe certain environmental conditions as 'extreme', 'harsh', 'benign' or 'stressful'. It may seem obvious when conditions are 'extreme': the midday heat of a desert, the cold of an Antarctic winter, the salinity of the Great Salt Lake. But this only means that these conditions are extreme for us, given our particular physiological characteristics and tolerances. To a cactus there is nothing extreme about the desert conditions in which cacti have evolved; nor are the icy fastnesses of Antarctica an extreme environment for penguins. It is too easy and dangerous for the ecologist to assume that all other organisms sense the environment in the way we do. Rather, the ecologist should try to gain a worm's-eye or plant's-eye view of the environment: to see the world as others see it. Emotive words like harsh and benign, even relativities such as hot and cold, should be used by ecologists only with care* [Ес₁, р. 32]. Адресант використовує одну і ту ж лексику, зіставляє умови існування людини та флори і фауни (*extreme desert for us – not extreme to a cactus, extreme cold weather for us – not extreme cold weather for penguins*). Значення емотивних (*harsh, benign*) та нейтральних слів (*hot, cold*) залежить від контексту, що продуцент зазначає у реченні із модальним дієсловом *should*, яке несе в собі пораду майбутньому фахівцю (*...the ecologist should try to gain a worm's-eye or plant's-eye view of the environment*). Контекстуальні конотації з протилежним знаком, яких набувають зазначені пейоративні лексеми, впливають на свідомість та емоції реципієнта, примушують його по-новому побачити складні природні явища та сформувані позитивне емоційно-забарвлене ставлення до них.

Лексика позитивної оцінки часто вживається при описі успішних дій суспільства із збереження довкілля, як, приміром, в описі створеного природного парку Конгері у США, де знайшли притулок різноманітні види флори та фауни: *One of the smallest national parks, Congaree is significant because*

it preserves the largest remaining intact hardwood bottomland forest in the United States. Water oaks, tupelos, bald cypress, and swamp magnolias abound in Congaree Swamp. Although it is small, Congaree provides crucial wildlife habitat for many species, including black bears, bobcats, coyotes, deer, and numerous waterbirds [E, p. 396]. Використання меліоративної лексики у таких текстових пасажах позитивно впливає на емоції і розум адресата, надає йому впевненості у професійному виборі, підтримує його віру у суспільне значення обраного фаху.

На лексико-синтаксичному рівні часто використовуються *вставні слова* (інтенсифікатори значення та дискурсивні маркери), що підсилюють виразність повідомлення. У реченні *Interestingly, part of the improved water quality is due to immense numbers of exotic zebra mussels, which filter the lake water very efficiently [ES₂, p. 389]* вжито прислівник *interestingly* на початку речення – в сильній позиції, яким адресант інтригує адресата, висловлює своє ставлення до інформації про покращення якості води в озері завдяки екзотичним мушлям. Наведемо ще один приклад: *Religions have developed ethics for homicide, suicide, and genocide; now they are challenged to respond to biocide and ecocide. Moreover, the environment presents itself as one of the most compelling concerns for robust inter-religious dialogue [ES₃, p. 16].* Вживання маркера додатковості у препозиції *moreover* посилює вплив повідомлення на адресата, оскільки він розширює зміст інформації, підкреслює значущість обговорюваної теми.

На граматичному рівні тактика позитивного налаштування реалізується за допомогою певних *часових форм дієслова*. У нижченаведеному прикладі подано інформацію про дії людини із збереження природних ресурсів: *A growing number of people are using their purchasing power to encourage organic farming, fair trade, fewer toxic chemicals, and more sustainably produced consumer goods [ES₂, p. 544].* Використання *Present Continuous (are using)* наголошує на важливості тривалої дії в даний момент, що привертає увагу користувача підручника, переконує його в актуальності дії, позитивно впливає на його ставлення до описуваного.

Наведемо приклад з вживанням *Future Simple*: *In the near future, we will have smart homes in which furnaces cut off when windows are open and motion detectors turn lights on and off. Window panes will automatically darken or lighten to adjust to outdoor light. Nanotechnology will produce very thin sheets of light aerogel superinsulation. And highly efficient LED lighting will replace incandescent and compact fluorescent bulbs* [ES, p. 322]. Фрагмент містить інформацію про дії в майбутньому як наслідок вирішення проблеми збереження енергії, що підкреслюється маркером часу у препозиції *in the near future*. Рекурентне вживання форм майбутнього часу акцентує прогноз доброзичливого ставлення людини до природи, що інтенсифікує позитивну емоційну реакцію реципієнта.

На рівні синтаксису важливу роль у реалізації тактики позитивного налаштування адресата відіграють *підрядні речення*, семантику яких зумовлено комунікативною інтенцією автора. Так, приклад *As the costs of traditional disposal methods increase, recycling schemes will become increasingly attractive economically* [ES₂, p. 161], в якому наголошується на важливості переробки відходів, є варіантом причинно-наслідкового складнопідрядного речення, яке містить опозицію *старе негативне*, виражене підрядною частиною причини із сполучником *as* (*as the costs of traditional disposal methods increase*), та головною частиною наслідку причини із значенням *нове позитивне* (*recycling schemes will become increasingly attractive economically*).

В іншому прикладі, присвяченому ролі гасу в розвитку суспільства, ... *if kerosene had not come onto the market, many whale species would have quickly become extinct from overhunting* [ESD, p. 288] та наголошується на позитивному аспекті його появи, використано складнопідрядне речення нереальної умови стосовно минулого, де головна частина виступає застереженням нащадкам щодо нездійсненої дії (*many whale species would have quickly become extinct from overhunting*).

Тактика позитивного налаштування адресата в НДД у галузі екології реалізується також за допомогою різних стилістичних прийомів, зокрема повтору. Завдяки вживанню *повтору* адресант досягає смислового та

емоційного посилення на свідомість адресата. На думку І. В. Арнольд, повтор характеризується “повторенням слів, синтаксичних конструкцій в умовах достатньої тісноти ряду, тобто досить близько одне від одного, щоб їх можна було помітити” [11, с. 182]. У нижченаведеному прикладі, який містить інформацію про використання поновлюваних джерел енергії *Consumers can buy green certificates whether or not they have access to green power through their local utility. They can also buy green certificates without having to switch electricity suppliers* [ESD, p. 338], дворазовий повтор фрази *consumers can buy green certificates* привертає увагу адресата до важливої проблеми збереження природних джерел енергії, закликаючи його до дбайливого ставлення до природних ресурсів.

У фрагменті *Family planning has been a major factor in reducing the number of births throughout most of the world. It has also reduced the number of abortions performed each year and has decreased the numbers of deaths of mothers and fetuses during pregnancy* [ES, p. 104] адресант розглядає проблему перенаселення Землі та за допомогою граматичного повтору, вираженого дієслівними конструкціями із семою зменшення *reducing, has reduced, has decreased*, окреслює важливість такого явища як планування сім'ї з його позитивними наслідками для суспільства.

Використання *інверсії* як стилістичного прийому, коли адресант свідомо порушує порядок слів заради додаткової експресії, зближує НДД із масовоінформаційним та художнім дискурсами, наприклад: *...sustainability and sustainable development occupy an increasingly prominent place on the political agenda, although this still has to take form. To explore these issues in a model-based, innovative way did the Dutch National Institute for Public Health and the Environment (RIVM) carry out the objective of the project 'Global Dynamics and Sustainable Development'* [PES, p. 402]. Вживання інфінітивної конструкції *to explore these issues in a model-based, innovative way* у препозиції до підмета речення разом із допоміжним дієсловом *did* у емпатичній конструкції *did...carry out* емоційно збагачують зміст фрагменту.

У наступному прикладі *Yet even with all the sophisticated instrumentation that scientists and oceanographers possess today, the ocean still keeps many of its secrets* [ESD, p. 126] адресант у препозиції до підмета використовує прийменникову фразу *with all the sophisticated instrumentation*, підсилену прислівниками *yet* та *even*. Експресивність початку речення, створена інверсією, акцентує смисл його другої частини, що разом інтригує, емоційно хвилює адресата, імпліцитно скеровує його до майбутніх дій, спрямованих на розгадування таємниць природи.

Використання *метафори* як стилістичного прийому у реалізації тактики позитивного налаштування адресата дозволяє учасникам НДД у сфері екології побачити нові аналогії, знайти нові зв'язки між явищами. Тут варто згадати відоме висловлювання Дж. Лакоффа та М. Джонсон про присутність метафори у повсякденному житті людини як основи її мислення [149, с. 23]. Прийом метафоризації створює в свідомості реципієнта яскраві образи, необхідні для сприйняття фактичного матеріалу, які легко запам'ятовуються завдяки їхньому емоційному насиченню, що об'єднує НДД із художнім дискурсом. На думку А. М. Баранова, роль метафоричних елементів полягає у показі, налаштуванні на певний тип рішення або поведінки, впливу на процес прийняття рішень тощо [23, с. 190].

Прагматична функція метафори в екологічному НДД полягає в акцентуванні емотивно-оцінних компонентів у змісті висловлення, коли адресант “створює новий світ” для адресата [225, с. 229]. Наведемо такий приклад: *We can't escape our need for water, even if we wanted to. Our bodies are made up of 66% water and require water daily! We developed in amniotic fluid; we can't last more than two or three days without water; we wash ourselves and nearly everything else in water; we get much of our food from water (oceans); and, we travel on water. Water is king!* [ESD, p. 101]. Тут спостерігаємо антропоморфну метафору в окличному реченні *Water is king*, яка створює яскравий, емоційно-забарвлений образ води. У фрагменті *The 'undertaker' caste of honeybees removes dead bodies from the hive. Among the 'ecological engineers' of the natural world are*

beavers that construct dams, prairie dogs that build underground towns and freshwater crayfish that clear sediment from the riverbed [EE, p. 424] використано зооморфні метафори, що наділяють тварин рисами, які характерні для людини (*honeybees remove, beavers construct, prairie dogs build, freshwater crayfish clear*), а дієслівні лексеми *remove, construct, build, clear* концептуалізують у свідомості адресата позитивний процес створення екологічно сприятливого середовища. Використання антропоморфних та зооморфних метафор в екологічному НДД зближує у свідомості реципієнта світи людей і тварин, формує раціональне та емоційне бачення нерозривної єдності людини та природи.

Слід відзначити також і частотність використання словосполучень із метафоричним компонентом **зелений**, який несе символічне значення, оскільки, на думку Ю. А. Зацного, “продовжується фразотворча активність цієї лексеми” [100, с. 79]. За спостереженнями науковців, зелений колір є найзвичнішим для органів зору, нейтральним для сприйняття людиною [201; 274]. Він став кольором партій Зелених усього світу, оскільки – це колір природи і життя, гармонійності та збалансованості.

У підручниках з екології зафіксовано використання словосполучень із компонентом *зелений* в описах таких суспільних сфер:

1) військовій: *In 2000, the US Army announced that it would begin issuing an environmentally friendly “green bullet” that contains no lead* [ES₃, p. 421];

2) політичній: *Among the most successful developments of new hybrids have been those developed by the green revolution, the name attached to post-World War II programs that have led to the development of new strains of crops with higher yields, better resistance to disease, or better ability to grow under poor conditions* [ES₁, p. 228].

3) будівництві: *The Adam Joseph Lewis Center for Environmental Studies at Oberlin College near Cleveland, Ohio, represents a vision implemented by dedicated students, faculty members, architects, and many others. Dedicated in 2000, the building is an award-winning example of green architecture, which encompasses*

environmental considerations such as energy conservation, improved indoor air quality, water conservation, and recycled or reused building materials [E, p. 222];

4) економіці: *Germany's green tax on fossil fuels, introduced in 1999, has reduced pollution and greenhouse gas emissions, created up to 250,000 new jobs, lowered taxes on wages, and greatly increased dependence on renewable energy resources* [ES, p. 430];

5) хімії: *Several fall under the general term green chemistry, or chemistry designed with minimizing environmental impacts in mind* [E, p. 513].

Усі словосполучення з компонентом *зелений* об'єднує метафоричне вживання даного компонента, коли актуалізується відповідна система загальноприйнятих асоціацій [94, с. 206], а саме: *якщо зелений – це колір всього живого* (позитивна сема), *то усі вищезгадані явища несуть в собі позитивне навантаження* (дії з мінімальним ризиком для навколишнього середовища).

На рівні текстових елементів важливу роль у позитивному налаштуванні адресата відіграє *епіграф* – поліфункціональний елемент тексту підручника, засіб діалогізації монологічного дискурсу, що передає ідейно-тематичний зміст основного тексту, додає йому естетичного забарвлення [8, с. 8]. Наведемо приклад епіграфа у підручнику у вигляді уривка із відомого твору англійського поета та прозаїка Олександра Поупа “Трактат про людину” (1733) *Learn from the birds what food the thickets yield; Learn from the beasts the physic of the field* (*Alexander Pope, An Essay on Man 1733*) [Ес₂, р. 81]. Епіграф подано перед розділом *Individuals*, присвяченого розвитку живих організмів у природі, їх взаємодії із температурою, водою, енергією та між собою. Слова поета, датовані XVIII століттям, закликають адресата пам'ятати про роль флори і фауни у житті суспільства: повтор дієслова з прийменником *learn from* наголошує на значущості ментальної дії, емоційно готує реципієнта до позитивного сприйняття самого розділу. Маркери (назва праці, ім'я її автора та рік написання), які беруть участь в організації паратекстуального зв'язку епіграфа із самим текстом, також відіграють роль в інтерпретації подальшого матеріалу, оскільки вони допомагають поглянути на існуючі у суспільстві

проблеми очима його сучасника і зрозуміти, що взаємовідносини “людина – природа” не вичерпуються часовими межами.

Ще один приклад – епіграф перед розділом *Population Ecology: All the flowers of all the tomorrows are in the seeds of today (Chinese proverb)* [Ес₂, р. 183] – узятий із китайського фольклору, на що вказує маркер локалізації *Chinese proverb*. Побудований за принципом асоціативних зв’язків (насіння – найпростіші форми життя, квіти – вищі форми), він імпліцитно передає один з головних моментів екологічного світогляду: те добро, що зроблене для природи сьогодні, завтра обернеться для людства неоціненним багатством. Ідеологічний пафос епіграфів в текстах підручників з екології здійснює сильний вплив на адресата, скеровує його сприйняття у емоційне русло, необхідне для адекватної фахової акультурації.

Таким чином, тактика позитивного налаштування адресата в НДД у галузі екології спрямована на формування в нього позитивних емоцій стосовно довкілля і діяльності екологів, реалізується крізь взаємодію чисельних лексичних, граматичних і синтаксичних засобів, а також через стилістичні прийоми і текстові елементи.

4.3. Тактика вияву солідарності адресанта й адресата

Комунікативний процес в екологічному НДД забезпечується взаємодією учасників, орієнтованих на передачу (адресанти) та отримання (адресати) інформації науково-навчального змісту, і націлений на досягнення цієї прагматичної мети. З погляду прагматики письмова форма викладу матеріалу у жанрі підручника є діалогом з потенційним читачем, який є уявним співрозмовником, типовим представником тієї соціально-культурної спільноти, якій адресант адресує своє повідомлення [57, с. 147].

Тактику вияву солідарності адресанта й адресата у екологічному НДД як інституційному дискурсі трактуємо як інтенцію адресанта створити

психоемоційне усвідомлення спільності поглядів автора і читача як представників однієї спільноти, одного соціального інституту.

Одним із засобів побудови тактики солідарності адресанта і адресата у НДД можна вважати надання *інформації про автора підручника*, де адресант позиціонує себе як провідний фахівець у галузі екології, наприклад: *G. Tyler Miller, Jr., has written 58 textbooks for introductory courses in environmental science, basic ecology, energy, and environmental chemistry. Since 1975, Miller's books have been the most widely used textbooks for environmental science in the United States and throughout the world. They have been used by almost 3 million students and have been translated into eight languages. Miller has a Ph.D. from the University of Virginia and has received two honorary doctorate degrees for his contributions to environmental education. He taught college for 20 years and developed an innovative interdisciplinary undergraduate science program before deciding to write environmental science textbooks full time since 1975. Currently, he is the President of Earth Education and Research, which is devoted to improving environmental education* [ES]. Наведення вичерпної інформації про автора психологічно готує студента до сприйняття навчального матеріалу, параметризує його як потенційного члена фахової спільноти, створює атмосферу відкритості, готовності до інтеракції, яка у НДД набуває вигляду імітованого й імплікованого діалогу [211].

Імітації діалогу між адресантом і адресатами у текстах підручників з екології слугує вживання дейктичного засобу у формі *особових займенників однини I та множини we*, які є експліцитними репрезентантами персони автора чи авторів (у випадку, коли їх більше одного) у дискурсі. Саме використання цих займенників будується на основі прийому інтимізації, який полягає у створенні ефекту безпосередньої участі автора у процесі комунікації і наданні науковому викладу інформації характеру невимушеного, жвавого діалогу з читачем [276, с. 249]. Крім того, оповідь від першої особи є важливою ознакою суб'єктивності викладу матеріалу, що зменшує психологічну відстань між адресантом та адресатом [135, с. 8], це сприяє налагодженню контакту між

ними [183, с. 101], наприклад: *I have been an active researcher and teacher of ecology at the University of South Florida for 20 years. Most of my students are sophomores, juniors, or seniors who have completed their prerequisites in mathematics, chemistry, and basic biology classes* [Ес₃, р. v]. Використання у цьому фрагменті особового займенника *I* та присвійного займенника *my* при описі власного викладацького та наукового досвіду у галузі екології допомагає адресанту підвищити довіру адресата до викладеної у тексті інформації. У нижченаведеному фрагменті *we* та відповідний йому присвійний займенник *our* уособлюють експліцитну присутність авторів у тексті, тим самим наближуючи їх до адресатів: *We have used the constructive comments provided by these professionals in our continuing efforts to enhance the strengths of the text* [ЕС₃, р. xviii].

Також використовують *інклюзивне we*, яке включає адресата в коло референтів займенника [291]. В даному випадку *we* ніби розподіляється між усіма учасниками комунікативного процесу, втрачає однозначну відповідність та набуває неозначено-особового відтінку [276, с. 251]. У прикладі *However, we can also ask how this bird has come to have these properties that now govern its life* [ЕЕ, р. 7] адресант підносить адресата до рівня свого союзника та рівноправного учасника процесу міркувань щодо популяції птахів. Саме використання особового сполучника у формі множини *we* скеровано, на думку В. Є Чернявської, на створення семантичного поля “свої” [258, с. 105], яке показує узагальнену точку зору екологічної спільноти. Для цього, на її думку, слід нав'язати адресатові постулат, що адресант мислить і говорить так, як мислять і говорять багато інших [258, с. 105].

Автор може одночасно висловлюватись *від власного імені та від імені узагальненого адресата*, у випадку коли використовує займенник *we*, наприклад: *We depend on nature in countless ways. We depend on nature directly for many material resources, such as wood, water, and oxygen. We depend on nature indirectly through what are called public-service functions. We also depend on*

nature for beauty and recreation – the needs of our inner selves – as people always have [ES₁, p. 12-13].

У даному прикладі займенник *we* – це і автор, і читач, і уся екологічна спільнота загалом, який апелює до ціннісної орієнтації екологічної науки (*we depend on nature*).

У текстах підручників присутні речення, у яких мовними сигналами звертання автора до читача виступають форми *особового займенника другої особи you*. Саме у цих реченнях імітується жвавий діалог між автором та читачем, а змодельовану у тексті ситуацію наближено до реального спілкування між ними, що створює ефект присутності автора як реального співрозмовника, наприклад: *Cows have complicated digestive systems, and release large amounts of methane in satisfying belches. It sounds funny, but when you consider herds of hundreds of animals, it adds up!* [ESD, p. 78]. Як відомо, адресант і адресат віддалені один від одного у часовому та просторовому проміжках. Особовий займенник *you*, як індикатор інтерактивності, вжито у вищенаведеному прикладі з метою зближення "плану адресанта" та "плану адресата", створення ефекту жвавої бесіди між ними у реальному часі. За допомогою *you* продуцент звертається до усіх реципієнтів загалом і водночас до кожного з них окремо, що сприяє створенню ефекта безпосереднього міжособистісного спілкування, заснованого на довірі адресата до професійних якостей адресанта. Разом з тим вживання цього займенника реалізує у певній мірі маніпулятивну технологію впливу на свідомість адресата.

Ще одним виявом тактики солідарності адресанта та адресата у НДД з екології є *заохочення* розв'язати проблемні питання та висловити власну думку щодо них. У підручниках такі фрагменти позначені рубриками *What's your take*, *Thinking about* тощо. Розглянемо два приклади, що експлікують цей текстово-дискурсивний феномен.

Приклад 1. **WHAT'S YOUR TAKE?**

Public opinion polls in the United States continue to indicate that the public is concerned about environmental issues. Many state and local governments have been

very active in adopting environmental laws and policies ranging from sustainable building practices to vehicle emission standards. The federal government, however, has not followed suit with such laws. Should the federal government play a more aggressive role in establishing environmental policy or should that role be delegated to the state and local levels of government? Develop a position paper that supports why environmental policy is best developed at either the federal or state/local level of government [ES₃, p. 449].

Приклад 2. **THINKING ABOUT**

Why should you care if most of the world's remaining tropical forests are burned or cleared and converted to savanna within your lifetime? What are three ways in which this might affect your life or the lives of any children you might have? [ES, p. 187].

У першому прикладі продуценти пропонують реципієнтам визначити, на якому рівні устрою держави (федеральному чи місцевому) слід приймати закони про охорону навколишнього середовища, з використанням прямого спонукання із дієсловом у наказовому способі *develop*. У другому адресанти непрямо заохочують адресатів у вигляді питань-стимулів, які активізують мисленнєву діяльність реципієнта з метою висловити свою думку з приводу зникнення тропічних лісів на планеті та їхніх наслідків для сучасного та майбутніх поколінь.

Засобом вияву тактики солідарності адресанта й адресата є прохання авторів підручників до студентів висловити свої думки та критичні зауваження щодо даного підручника, надіславши їх на електронну пошту. У підручнику *Environmental Science* [ES] у передмові подано адресу електронної пошти авторів Т. Міллера та С. Спудмана: *We invite you to contact us and point out any bias, correct any errors you find, and suggest ways to improve this book. Please e-mail your suggestions to Tyler Miller at mtg89@hotmail.com or Scott Spoolman at spoolman@tds.net.* Розділені часом та простором комуніканти можуть обмінюватись повідомленнями, які можуть покращити зміст та якість навчального матеріалу.

За допомогою електронного каналу спілкування адресанти пропонують адресатам анонімно чи персоналізовано висловити свою думку щодо певного екологічного питання на веб-сторінці адресанта, наприклад:

HOW WOULD YOU VOTE?

Should half the U.S. gasoline tax be used to develop mass transit, bike lanes, and sidewalks, as alternatives to the car? Cast your vote online at www.cengage.com/biology/miller [ES, p. 116].

Як відомо, електронне середовище вирізняється надзвичайно високим ступенем інтерактивності віртуального спілкування, ініціації та підтримки професійних контактів [276, с. 312], що надає унікальні можливості для створення солідарних стосунків між професіоналами та майбутніми фахівцями.

Отже, тактика солідарності адресанта й адресата акцентує імітований діалог у парі “адресант-адресат”. З використанням різних засобів і прийомів, адресанти створюють адресатам такі умови, коли останні опиняються у близькій позиції до перших у локальному та темпоральному вимірах, а комунікація між ними набуває імітованого характеру “тут і зараз”.

4.4. Тактика заклику до конкретних дій

Тактику заклику до конкретних дій трактуємо як мовленнєву взаємодію адресанта та адресата, яка відбувається під впливом спонукальної інтенції адресанта і спрямована на здійснення директивного впливу на адресата [246, с. 4] з метою виконання останнім певних дій або зміни стану щодо темпоральних та локальних координат [164, с. 3]. Ця тактика реалізує подвійне завдання: по-перше, це передача адресатові певної інформації, а, по-друге, адресант намагається отримати від адресата реакцію-відповідь у вигляді його зацікавленості або виконанні певних дій.

У текстах підручників з екології тактика об’єктивується крізь різноманітні спонукальні конструкції, прагматичні цілі яких можуть відрізнятися. Прагматична мета наказу та заборони полягає у

виконанні/невиконанні адресатом певних дій, які від нього вимагає адресант, тоді як прагматична мета поради – надати адресатові свободу рішення щодо виконання/невиконання певних дій на вимогу адресанта. В обох випадках адресант скеровує свої наміри на адресата, наголошуючи на необхідності діалогічного контакту з ним, що створює текстову модальність, яка пов’язана із передачею значень необхідності, можливості визначених дій, впливу на читача.

Морфологічними засобами передачі наказу у НДД з екології виступають *модальні дієслова* із відповідним значенням, наприклад: *We have to recognize that our individual actions have a bearing on environmental quality and that each of us bears some personal responsibility for the quality of the environment in which we live* [ES₃, p. 27]. У наведеному текстовому фрагменті порушується важлива для сучасного суспільства тема відповідальності кожного члена за стан навколишнього середовища. Використання модального дієслова *have to* у сполученні з дієсловом ментальної дії *recognize* вербалізує стратегію певного морального тиску на адресата, примушення прийняти і втілити у своїй майбутній діяльності наведене твердження-імператив.

Поради користувачам підручників так само вербалізуються за допомогою модальних дієслів: *We should strive to create positive CO₂ reduction programs that help people, biodiversity, industry, and the atmosphere* [ESD, p. 87]. Щодо проблеми зменшення викиду діоксиду вуглецю, адресант вживає сполучення модального дієслова *should* із значенням поради та дієслова із семантичним значенням “спроба здійснити певну дію” *strive*. В іншому прикладі в описі стану забезпечення планети питними водними ресурсами *We need to control human population growth and conserve and sustain water resources. The good news is that a solution is possible – but it will take time, and we need to be proactive, taking steps now before significant food shortages develop* [ES₁, p. 394], адресант вербалізує свою рекомендацію, яка полягає у поєднанні модального дієслова із семантикою поради-необхідності *need* та дієслів *control, converse, sustain* і словосполучення *be proactive*. Використання дієприкметникового звороту

taking steps now у поєднанні із підрядним реченням часу *before significant food shortages develop* посилює персуазивний ефект фрагменту.

Слід зазначити, що в усіх вищенаведених прикладах вживається інклюзивне *we*, яке пом'якшує прямолінійність спонування і водночас підсилює психологічний вплив на адресата завдяки залученню його у спільний з адресантом ментальний простір і ціннісну парадигму.

Для вираження експліцитного спонування до певних дій у НДД з екології використовуються *дієслова у наказовому способі*, що надає текстам підручників особливу динамічність. Наведемо приклад, який присвячений використанню водних ресурсів у домашніх умовах та його наслідкам:

Most water in homes is used in the bathroom and for washing laundry and dishes. Domestic water use can be substantially reduced at a relatively small cost by the following measures:

- *In semiarid regions, replace lawns with decorative gravel and native plants.*
- *Use more efficient bathroom fixtures, such as low-flow toilets that use 1.6 gallons or less per flush rather than the standard 5 gallons, and low-flow showerheads that still deliver sufficient water.*
- *Flush only when really necessary.*
- *Turn off water when not absolutely needed for washing, brushing teeth, shaving, and so on.*
- *Fix all leaks quickly. Dripping pipes, faucets, toilets, or garden hoses waste water. A small drip can waste several liters per day; multiply this by millions of homes with a leak, and a large volume of water is lost.*
- *Purchase dishwashers and laundry machines that minimize water use.*
- *Take a long bath rather than a long shower.*
- *Don't hose sidewalks and driveways; sweep them.*
- *Consider using gray water (from showers, bathtubs, sinks, and washing machines) to water vegetation. The gray water from laundry machines is easiest to use, as it can be easily diverted before entering a drain.*

- *Water lawns and plants in the early morning, late afternoon, or at night to reduce evaporation.*
- *Use drip irrigation and place water-holding mulch around garden plants.*
- *Plant drought-resistant vegetation that requires less water.*
- *Learn how to read the water meter to monitor for unobserved leaks and record your conservation successes.*
- *Use reclaimed water [ES₁, p. 383].*

У даному фрагменті вжито дієслова фізичної (*replace, use, flush, turn off, fix, purchase, take, hose, water, plant*) та ментальної дій (*consider, learn*). У деяких випадках адресант використовує пояснення для посилення персуазивного ефекту (*Dripping pipes, faucets, toilets, or garden hoses waste water. A small drip can waste several liters per day; multiply this by millions of homes with a leak, and a large volume of water is lost*), що доводить доцільність виконання дії, нагадує про несприятливі наслідки її невиконання, тобто мотивує своє спонування і справляє належне враження на адресатів, стимулює їх до відгуку.

Синтаксичними засобами вираження спонування в англомовних підручниках з екології є умовні речення, що вказують на вірогідний процес, “реалізація якого пов’язується з наявністю тих або інших додаткових умов” [166, с. 8], наприклад: *For example, the remaining populations of pandas in China or of yellow-eyed penguins (*Megadyptes antipodes*) in New Zealand has become so small that if nothing is done the species may become extinct within a few years or decades* [ES₁, p. 207]. Головна частина умовного речення виражає приховану загрозу (*the species may become extinct within a few years or decades*), тоді як підрядна імплікує безапеляційний наказ (*do something*), який адресат дискурсу сприймає як заклик до професійних дій.

Наведемо ще один приклад: *If we make the right choices during this century, we can make an extraordinary and more sustainable future for ourselves and for most other forms of life on our planetary home. If we get it wrong, we face irreversible ecological disruption that could set humanity back for centuries and wipe out as many as half of the world’s species as well as much of the human population.*

You have the good fortune to be a member of the 21st century transition generation that will decide which path humanity takes. What a challenging and exciting time to be alive! [ES, p. 19]. Цей фрагмент тексту підручника присвячений ролі суспільства у вирішенні екологічних проблем та визначенні нашої відповідальності за екологічну ситуацію у сучасному світі, яка вимагає від нас негайних дій саме сьогодні та відмови від ментальності споживача, що формувалась протягом багатьох століть. У головній частині складнопідрядних умовних речень семантично моделюється бажана (*we can make an extraordinary and more sustainable future for ourselves and for most other forms of life on our planetary home*) або загрозна (*we face irreversible ecological disruption*) ситуації, що створюють необхідні контекстуальні умови для експліцитного формулювання наказу, адресованого реципієнтові тексту (*Make the right choice. Don't get it wrong*). Діалектичне поєднання погрози, привабливої обіцянки та наказу показує широкі можливості адресанта НДД у галузі екології в аспекті ідеологічного впливу на адресата і спонукання його до професійних і громадських дій.

Важливою функцією адресанта в НДД у галузі екології є донесення до адресата основних принципів ековідповідальності. У підручниках містяться *текстові блоки*, у яких адресант, скеровуючи свої наміри на адресата, чітко закликає його до конкретних дій, якими він може зменшити ступінь шкідливості впливу своєї життєдіяльності на стан навколишнього середовища, тим самим встановлюється з останнім діалогічний контакт. Адресант намагається отримати від адресата реакцію-відповідь у формі його зацікавленості або у виконанні певних дій. Такі блоки позначаються *What can you do?* і займають чверть, пів або цілу сторінку.

Розглянемо наступний приклад:

Reducing Your Impact

Purchase Less

Ask yourself whether you really need more stuff.

Avoid buying things you don't need or won't use.

Use the library instead of purchasing books you read.

Conserve energy

Walk, bicycle, or use public transportation.

Turn off (or avoid turning on) lights, water, heat, and air conditioning when possible.

Put up clotheslines or racks in the backyard, carport, or basement to avoid using a clothes dryer.

Save Water

Water lawns and gardens only when necessary.

Use water-saving devices and fewer flushes with toilets.

Don't leave water running when washing hands, food, dishes, and teeth [ES₂, p. 549].

У цьому текстовому фрагменті адресант експліцитно повідомляє про дії, які слід здійснити для забезпечення гармонійного життя на Землі. Заголовок, виражений дієприкметниковим зворотом (*Reducing Your Impact*), акцентує основну ідею фрагменту: зменшення споживацького відношення до природи. Дієслова *conserve* і *save* з семантикою *зберегти для подальшого використання*, які виражають ключові поняття екології, підсилюють риторичну силу фрагменту.

Таким чином, тактика заклику до конкретних дій в англомовному НДД з екології передбачає активний вплив на адресата, встановлення з ним діалогічного контакту з метою передавання наказу чи поради щодо виконання професійних дій.

4.5. Тактика пікторальної візуалізації

Тактика пікторальної візуалізації у текстах підручників з екології спрямована на додатковий вплив на емоції адресата. Разом з вербальним компонентом текстів зображення утворюють креалізований (полікодовий, мультимодальний) текст [5; 6; 38; 45; 56; 60; 61; 198; 271; 295]. Поєднання

візуального та вербального створює лінгвовізуальний феномен [258, с. 87], у якому вербальний та візуальний компоненти складають єдине ціле, що забезпечує його комплексний прагматичний вплив на адресата (ефект персуазивності) [5, с. 73].

В аналізованих текстах підручників зафіксовано значне використання фотографій, малюнків та коміксів як пікторальних зображень взаємодії природи та суспільства.

Значне місце у підручниках займають *фотографії*, які за своїми характеристиками ближчі до малюнків, ніж до тексту [295]. Вони є найточнішими відбитками різних об'єктів, що свідчить про об'єктивність поданої інформації [118, с. 162], хоча слід погодитись із зауваженням С. Даріана про те, що фото або реалістичний малюнок може інколи містити занадто багато нерелевантної інформації, яка заважатиме реалізації провідних функцій візуального засобу [284, с. 17]. У підручниках із екології представлені чорно-білі і кольорові фотографії, причому їхнє співвідношення показує домінування кольорових фотографій (виявлено 23 чорно-білих і 609 кольорових фотографій). Це пояснюється тим, що порівняно із чорно-білими, кольорові ілюстрації підвищують інформативне сприйняття у декілька разів, впливають на психологічну свідомість адресата, роблять акцент на основних ідеях матеріалу, ілюстрованого у фотографіях. В них превалюють яскраві кольори (різноманітні відтінки червоного, зеленого, жовтого, синього), які у поєднанні із темними кольорами (відтінками чорного, сірого і коричневого) утворюють гармонію масштабу і ритму.

На чорно-білих фотографіях в основному зображені відомі вчені у галузі екології та події епохи, коли світлини робились саме в цих кольорах. Наприклад, на нижчезображеній світлині бачимо відомого англійського вченого XIX століття Чарльза Дарвіна, який сформулював теорію природного добору популяції видів, на що вказує коментар до даної фотографії, розташований у постпозиції до неї.

Figure 5.9. Charles Darwin. Charles Darwin observed that each organism fit into its surroundings. He developed the theory of natural selection to explain how adaptation came about [ES₃, p. 85].

На іншій фотографії зображено плугарів за роботою. Локальний (*South Dakota*) та часовий (*1916*) маркери у коментарі вказують на місце та час виконання дії.

Figure 11.4. Plowing rich prairie soil in South Dakota, around 1916, a historical photograph from the Library of Congress [ES₁, p. 214].

Оскільки екологія – це наука про вплив різноманітних чинників на навколишнє середовище та його охорону, то в підручниках переважають фотографії із зображенням впливу негативних явищ на природний стан Землі. Такі фотографії зроблені в темних, “похмурих” тонах, що з негативною конотацією показують екологічні реалії у сучасному світі: забруднення навколишнього середовища побутовими і промисловими відходами, кліматичні аномалії, нерівномірність економічного розвитку у різних країнах, проблеми бідності, перенаселення, еміграції тощо. Наприклад, на фотографії, поданій нижче [ES, p. 259], яка розміщена у розділі, присвяченому водним ресурсам, зображено забруднену промисловим сміттям річку у Китаї. Сміття кислотних яскравих кольорів та сірі занедбані будинки біля води відразу пригнічують настрої адресата.

Figure 11-22. *Natural capital degradation:* highly polluted river in China. Water in many of central China's rivers is greenish-black from uncontrolled pollution by thousands of factories. Water in some rivers is too toxic to touch, much less drink. The cleanup of some modernizing Chinese cities such as Beijing and Shanghai is forcing polluting refineries and factories to move to rural areas where two-thirds of China's population resides. Liver and stomach cancer, linked in some cases to water pollution, are among the leading causes of death in the countryside. Farmers too poor to buy bottled water must often drink polluted well water.

Розширений підпис до фотографії з використанням пейоративної лексики з інтенсифікаторами значення та слів, що володіють конвенційною негативною конотацією, підсилює негативне ставлення до екологічної ситуації в Китаї.

І, навпаки, на фотографіях з позитивною конотацією переважають світлі, яскраві кольори, які налаштовують адресата на приємні емоції, формують у нього захоплення природою, переконують його у важливості свідомого ставлення до природи та поваги до ідеї партнерства людини і довкілля. Наприклад, на наступній фотографії ми бачимо зелені насадження на місці колишніх шахт у Західній Вірджинії, США, з відповідним підписом.

Figure 16.7. Reclaimed coal-mined land. Prior to reclamation, this 45-acre site in West Virginia had huge piles of coal refuse, dangerous highwalls, and 11 abandoned underground mine openings. All health and safety hazards have been removed, and the land is similar to what it was before coal mining occurred.

Photographed near Harding, West Virginia [E, p. 382].

Зображення зеленого лісу в імпліцитній візуальній формі передає зміст повідомлення, викликає у адресата позитивний психоемоційний стан спокою, гармонії з природою.

Інколи адресанти використовують прийом контрасту, щоб показати вражаючі відмінності між явищами. Так, на фрагментах, зображених нижче, показано густозаселене місто Калькутта у Індії (фрагмент *a*) та каліфорнійське місто Девіс у США (фрагмент *b*). Контраст відразу кидається у вічі. На першому фрагменті – це неймовірна кількість людей та вантажного транспорту на вулиці, на другому – спокійні, позитивно налаштовані панянки катаються на ровері уздовж вулиць міста.

Figure 1.9. How many people do we want on Earth? (a) Streets of Calcutta; (b) Davis, California [ES₁, p. 10].

Підпис до фрагменту у вигляді риторичного запитання підсилює емоційний тиск на реципієнта, змушуючи його замислитись над проблемами популяції Землі та подолання рівня бідності.

Саме співвідношення “похмурих” і “яскравих” кольорів фотографій свідчить про ідеологічний характер науково-дидактичної комунікації у сфері екології, що ґрунтується на показі контрасту між цінністю довкілля і споживацького ставлення людства до нього.

Наголошуючи на важливості піклування про навколишнє середовище, автори підручників вміщують у текст різноманітні малюнки для візуалізації вербального ряду. У нижченаведеному прикладі зображено емблеми природоохоронних організацій світу і дату їх створення [ES₃, р. 447].

FIGURE 19.12 Ecolabels A sampling of ecolabels from around the world.

Sources: ECCC, *Bulletin of the Environmental Campaign Committee*. © 1996 Forest Stewardship Council; and A.C. Marine Stewardship Council.

Цей візуальний ряд має також і пізнавальне навантаження, залучаючи фонові знання адресата: деякі частини використовують символіку тих країн, які вони зображають, наприклад: у символі екомітки Євросоюзу зображено квітку з пелюстками у формі зірок (відсилання до прапора Євросоюзу) та літери Е (Європа). На канадській емблемі в центрі зображено модифікований кленовий листок (асоціація із прапором Канади) у формі птаха і листка, що експліцитно наголошує на завданні організації піклуватись про флору та фауну. Цікавою є емблема Німеччини, у якій зображено голубого ангела, в обіймах якого знаходиться увесь живий світ, на що вказує підпис *Blue Angel*.

У підручниках з екології ми спостерігаємо використання авторами коміксів, які О. Г. Сонін визначає як “особливий спосіб оповіді, текст якої

представляє собою послідовність кадрів, які містять вербальний та візуальний компоненти, поміщені в особливу рамку” [222, с. 12]. Саме комікс, засновником якого вважають швейцарського вчителя Рудольфа Тепфера, з’явився в засобах масової комунікації США в кінці XIX століття і набув популярності у періодичних виданнях, що відразу зорієнтувало його на широку читацьку аудиторію. Взаємодія вербальних та візуальних компонентів у коміксах дає можливість адресантам розмістити на невеликому графічному просторі значний обсяг інформації з економією мовних засобів, сприйняття яких не вимагає від адресата значних ментальних зусиль. В результаті цієї взаємодії експлікується основна ідея повідомлення.

У підручниках завдяки коміксам у екологічний НДД залучають елементи художнього та побутового дискурсів. Мовлення персонажів коміксів поміщене у спеціальний простір у формі “хмаринки”, яка відходить від голови персонажа і містить його репліку (філактер).

Наприклад, у розділі, присвяченому проблемі населення Землі, адресанти наводять наступний комікс:

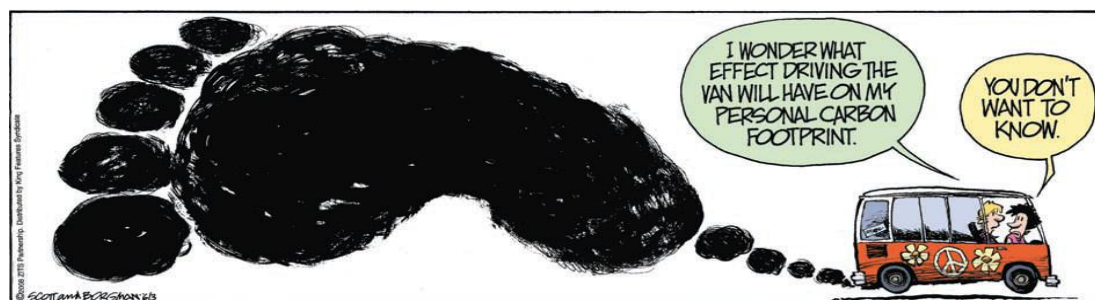

[Е, р. 208].

У ньому розглядають важливе для сучасного суспільства питання кількості дітей у американській сім’ї та пов’язані з цим проблеми (*worry list*): у діалозі поряд із фізичними (*our age*) та економічними (*our savings, current economy*) проблемами, персонажі також хвилюються і про екологічні негаразди (використовується утворений шляхом метафоризації термін *carbon footprint* – вуглецевий слід, який обчислює викиди вуглецю в атмосферу, використаного при виробництві автомобіля та спалюванні пального при його експлуатації). Використання у філактерах конструкцій із вигуками (*Oh, man!*, *Well*),

питальних речень із безпосереднім звертанням до адресата (*You and Ted are thinking of another kid?*), скорочених форм (*we're, that's been*), елементів *питання-відповідь*, характерних для живої розмовної мови, імітують спонтанний діалог, привертають увагу та інтерес до предмету розмови у легкій, ненав'язливій формі.

У наступному прикладі у гіперболізованій формі показано вуглецевий слід. У ньому використано, як центральний елемент, візуальну метафору (відбиток людської п'яти) у гіперболізованій формі, яка репрезентує поняття *carbon footprint*. Комікс апелює до почуттів адресата, перетворюючись на певне послання до людей з метою примусити їх подумати про свої насильницькі дії стосовно природи.

[Е, р. 23].

У наведеному нижче пікторальному засобі автори розглядають проблему глобального потепління і, як наслідок, танення льодовиків в арктичних широтах.

[Е, р. 487].

Використання гумористичного у даному контексті риторичного запитання (*Will we still be polar bears when all the poles have melted*) передає роздуми персоніфікованих персонажів (білих ведмедів), які хвилюються за свою долю в майбутньому і тим самим емоційно апелюють до користувача підручника.

Таким чином, комікси, наголошуючи на проблемах навколишнього середовища, “задають імпульс неспокійного, небайдужого ставлення” [57, с. 143] до аналізу екологічних дисциплін, пожвавлюють оповідь та розвивають образне мислення реципієнта.

Усі розглянуті пікторальні засоби візуалізації навчального матеріалу у НДД з екології активізують увагу адресата, розвивають наочно-образне мислення і здійснюють сильний вплив на його емоції, формуючи неприйняття проблем довкілля і налаштованість на боротьбу за екологічні цінності.

Висновки до розділу 4

1. Стратегія емоційного налаштування у НДД з екології спрямована на здійснення впливу на психоемоційну сферу адресата з метою його ідеологічної підготовки та формування емоційної готовності до активних професійних дій на захист екоцінностей. Вона реалізується крізь основні тактики створення психологічної напруги, позитивного налаштування адресата, вияву солідарності адресанта й адресата, заклику до конкретних дій і допоміжної тактики пікторальної візуалізації.

2. Тактика створення психологічної напруги спрямована на викликання у адресата занепокоєння, роздратованості і невдоволеності щодо стану довкілля і дій людини стосовно нього. Вона об’єктивується крізь емоційно навантажені елементи і конструкції, які охоплюють різні засоби: лексичні (слова з експресивною конотацією, негативною семантикою, кількісні дані, порівняння, пейоративні дієслова у пасивному стані, інтенсифікатори оцінного значення, спеціальні акроніми) та стилістико-синтаксичні (проблемні заголовки-запитання, прийоми контрасту, інверсія, емфатичний повтор синтаксичних конструкцій, підрядні умовні речення).

3. Тактика позитивного налаштування передбачає вплив на психоемоційну сферу адресата з метою формування у нього позитивних емоцій стосовно навколишнього середовища та пов’язаної з ним майбутньої професійної

діяльності. Репрезентантами тактики виступають різнорівневі засоби: лексичні (слова з семантикою позитивної оцінки, інтенсифікатори значення, дискурсивні маркери), морфологічні (певні часові форми дієслова), синтаксичні (деякі види підрядних речень, інверсія), стилістичні (повтор, метафора, словосполучення з метафоричним компонентом зелений), текстові (епіграф).

4. Тактика солідарності ґрунтується на імітації діалогу у парі “адресант-адресат”. Вона реалізується за допомогою використання особових займенників *I, we* (у випадку кількох авторів); інклюзивного особового займенника *we*, який об’єднує у своїй семантиці адресанта, адресата повідомлення і членів професійної (екологічної) спільноти загалом; особового займенника *you* та присвійного *our*, які виступають мовними сигналами звертання автора до читача. Порухення у підручниках проблемних питань залучає адресата до активного пошуку рішень, які формують його майбутню фахову компетентність, а прохання авторів до читачів висловлювати критичні зауваження до підручників за допомогою електронного каналу комунікації посилює інтерактивність спілкування у діаді “продуцент-реципієнт”.

5. Тактика заклику до конкретних дій спрямована на експліцитне спонукування адресата до активної природозахисної діяльності. Вона маніфестується спонукальними конструкціями з певними модальними дієсловами і дієсловами у наказовому способі та окремими текстовими блоками під заголовком *What can you do?*

6. Тактика пікторальної візуалізації примушує адресата замислитись над проблемами навколишнього середовища шляхом активізації його наочно-образного мислення через використання у вербальних текстах фотографій, малюнків і коміксів. Вживання у підписах до візуальних засобів елементів розмовного стилю надає НДД з екології рис невимушеної, розкутої оповіді, що у чомусь зближує його із розмовно-побутовим дискурсом.

Основні положення цього розділу відображені у таких публікаціях автора [211; 213; 221; 310].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Сучасний англomовний науково-дидактичний дискурс об'єктивно виокремлюється у межах педагогічного дискурсу як різновиду інституційного, оскільки він володіє такими конститутивними параметрами, як визначена комунікативна мета (передача наукового та професійного знання, спрямована на фахову соціалізацію та галузеву акультурацію адресата), учасники (викладачі і науковці, студенти), які перебувають у статусно-рольових відносинах) і хронотоп (чітко окреслений часовим фрагментом і локалізацією в університетах). Специфіка комунікативного призначення науково-дидактичного дискурсу обумовлює його місце на перетині наукової та дидактичної сфер.

Англomовний науково-дидактичний дискурс представлений сукупністю жанрів, які реалізуються крізь три основні канали комунікації: усний (лекція, практичне заняття, лабораторне заняття, індивідуальне заняття викладача зі студентом, семінар, колоквіум, воркшоп, практикум, презентація), письмовий (підручник, навчальний посібник, навчальний довідник, конспект лекцій, роздавальний матеріал, навчальна програма) та електронний (навчальна література в режимі *online*, навчальний сайт, дистанційний курс, віртуальне навчальне середовище).

Науково-дидактичний дискурс у галузі екології адаптує провідні особливості сучасного екологічного дискурсу. Екологічний дискурс – це гібридний феномен, який поєднує в собі ознаки та риси наукового, політичного і рекламного дискурсів. Важливим аспектом цього дискурсу є ідеологічний, спрямований на експліцитну пропаганду екологічних цінностей і формування відповідного суспільного світогляду. Тому провідне комунікативне завдання науково-дидактичного дискурсу у галузі екології – фахова соціалізація адресата, яке спрямоване не лише на підготовку кваліфікованого професіонала, а й на формування активного, переконаного борця за збереження довкілля та екологічні ідеали.

Провідним жанром науково-дидактичного дискурсу у галузі екології є підручник для студентів університетів, який найяскравіше відображає письмові характеристики дискурсу і слугує основним джерелом знань з цієї дисципліни. Для англomовних підручників з екології є характерною чітка структурно-сміслова організація у вигляді логічного поєднання основного, пояснювального та додаткового текстів і позатекстових компонентів.

Комунікативний вплив на адресата у науково-дидактичному дискурсі в галузі екології здійснюється за допомогою комунікативних стратегій та тактик, представлених комплексом вербальних і невербальних засобів. Комунікативну парадигму цього дискурсу вирізняють дві глобальні стратегії: інтелектуальної орієнтації та емоційного налаштування адресата.

Завдання *стратегії інтелектуальної орієнтації адресата* полягає у збагаченні його раціональним фаховим знанням в галузі екології. Ця стратегія реалізується за допомогою основних та допоміжних тактик. Основними тактиками є тактики інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять, раціональної аргументації та апелювання до авторитету. *Тактика інтродукції, дефініції та інтерпретації екологічних понять* реалізується за допомогою термінів – вербальної основи репрезентації, збереження та передавання професійних знань. *Тактика раціональної аргументації*, необхідна для обґрунтування достовірності презентованого знання шляхом наведення раціональних аргументів, вербалізується за допомогою різних синтаксичних конструкцій, риторичних прийомів та ентимеми. *Тактика апелювання до авторитету*, спрямована на надання ваги судженням адресанта і уведення адресата у контекст усталених уявлень про сутність екології як науки і професійної сфери, маніфестується крізь використання цитат, посилянь, згадування суспільних діячів і організацій, наведення додаткової літератури, висловлення подяки.

Допоміжними тактиками реалізації стратегії інтелектуальної орієнтації адресата є тактика ефективної смислової організації тексту і тактика графічно-видільної візуалізації. *Тактика ефективної смислової організації тексту*

забезпечує послідовний, логічний та ефективний у дидактичному плані виклад матеріалу. Вона реалізується за допомогою рубрикації тексту заголовками та комбінування різних видів текстових пасажів. *Тактика графічно-видільної візуалізації*, яка базується на використанні візуально-графічних та видільних компонентів і піктограм, допомагає зосередити увагу адресата на основних моментах викладу матеріалу, подаючи у сконцентрованому, полегшеному для сприйняття вигляді, максимум необхідної змістовно-фактуальної інформації.

Стратегія емоційного налаштування адресата спрямована на здійснення емотивного впливу на читача з метою формування його належних ідеологічних уявлень та психоемоційної підготовки до активних екологічних дій. Основними тактиками реалізації цієї стратегії є тактики створення психологічної напруги, позитивного налаштування адресата, солідарності адресанта й адресата та заклику до конкретних дій.

Тактика створення психологічної напруги орієнтована на посилення негативних емоцій адресата, зокрема тривоги, занепокоєння через проблеми довкілля, роздратування впливом індустріального суспільства. Вона об'єктивується лексемами з пейоративною семантикою, словами і конструкціями з негативними конотаціями та різними стилістико-синтаксичними засобами. *Тактика позитивного налаштування адресата*, навпаки, спрямована на пробудження позитивних емоцій адресата, формування у нього стану захоплення природою та діями, що створюють гармонію довкілля і суспільства. Її репрезентантом є сукупність лексичних, граматичних і синтаксичних засобів та стилістичних прийомів, у тому числі повторів, метафор, словосполучень з метафоричним компонентом *зелений*. Завдання *тактики солідарності адресанта й адресата* полягає у налаштуванні реципієнта на співпрацю, рівноправність та емоційну близькість з продуцентом у розв'язанні болючих екологічних проблем та пошуку шляхів їх подолання. Вживання особових займенників та використання проблемних питань і прямих прохань до читачів веде до експліцитної діалогізації мовлення адресанта, переміщення змодельованої у науково-дидактичному дискурсі ситуації у

безпосередню близькість до міжособистісної комунікації у реальному часі та просторі, створення ефекту присутності у ньому реальних комунікантів – автора й читача. *Тактика заклику до конкретних дій* спонукає адресата, шляхом впливу на його психоемоційну сферу, виконати певні екологічні дії. Її вербальною основою є спонукальні конструкції з модальними дієсловами і дієсловами у наказовому способі та окремі текстові блоки відповідної комунікативно-функціональної спрямованості. Засоби реалізації допоміжної *тактики пікторальної візуалізації* (фотографії, малюнки, комікси) привертають увагу реципієнтів науково-дидактичних текстів до різних проблем, пов'язаних з охороною довкілля, активізують його наочно-образне мислення та емоційні реакції.

Разом обидві комунікативні стратегії фахової соціалізації адресата у науково-дидактичному дискурсі в галузі екології можна розглядати як *єдину стратегічну програму, скеровану на формування предметно-понятійної та мотиваційно-ідеологічної основи ефективної професійної екологічної діяльності студента у майбутньому*. Поєднання цих двох стратегій і тактик їх реалізації в англomовних підручниках з екології є важливою диференційною ознакою науково-дидактичного дискурсу у цій галузі.

Проведене дослідження відкриває перспективи для подальшого вивчення науково-дидактичного дискурсу у галузі екології, зокрема особливостей його усних та електронних жанрів. Майбутні розвідки можуть бути також спрямовані на дослідження науково-дидактичного дискурсу в інших галузях, у тому числі у компаративному аспекті. Перспективними видаються і зіставні дослідження англomовного та україномовного науково-дидактичних дискурсів на базі усних та письмових текстів з екології, які дозволять виявити їхні універсальні та культурно-специфічні ознаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акулова Е. А. Типологические характеристики англоязычных учебных экономических текстов : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Акулова Елена Алексеевна. – СПб., 2008. – 22 с.
2. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка : учеб. пособие / О. В. Александрова. – М. : Высш.шк., 1984. – 211 с.
3. Алещанова И. В. Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое, сопоставительное языкознание” / Алещанова Ирина Владимировна. – Волгоград, 2000. – 23 с.
4. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
5. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов) / Е. Е. Анисимова // Вопросы языкознания. – 1992. – № 4. – С. 71–78.
6. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов / Е. Е. Анисимова. – М. : Academia, 2003. – 128 с.
7. Анисимова Т. В. Типология жанров деловой речи (риторический аспект) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Анисимова Татьяна Валентиновна. – Краснодар, 2000. – 46 с.
8. Арнольд И. В. Герменевтика эпиграфа / И. В. Арнольд // Слово – высказывание – дискурс : междунар. сб. научн. статей / под ред. А. А. Харьковской. – Самара : Изд-во Самарского ун-та, 2004. –

- С. 8–15.
9. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И. В. Арнольд // Иностр. яз. в школе. – М., 1978. – № 4. – С. 23–31.
 10. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности / И. В. Арнольд // Экспрессивные средства английского языка. – Л. : Изд-во ЛГПИ, 1975. – С. 11–20.
 11. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. “Иностр. яз.” – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1981. – 294 с.
 12. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – Т. 40. – № 4. – М. : Наука, 1981. – С. 356–367.
 13. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
 14. Афанасьєва О. М. Лінгвопрагматика сучасного французького політологічного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Афанасьєва Ольга Миколаївна. – К., 2009. – 21 с.
 15. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Бабелюк Оксана Андріївна. – К., 2010. – 32 с.
 16. Бабире О. В. Персуазивні і маніпулятивні стратегії англомовної комунікації з екотематики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Бабире Олена Валентинівна. – К., 2014. – 20 с.
 17. Бабюк В. А. Радіоекологічна термінологія сучасної французької мови: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Бабюк Вікторія Анатоліївна. – К., 2008. – 20 с.

18. Багрій О. І. Наукова дискусія: дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англійських статей середини ХХ- початку ХХІ сторіч.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Багрій Ольга Ігорівна. – К., 2010. – 20 с.
19. Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Е. А. Баженова. – Пермь : Перм. гос. ун-т., 2001. – 272 с.
20. Баженова Е. А. Средства адресации в научном тексте [Электронный ресурс] / Е. А. Баженова // Медиаскоп. – 2012. – № 4. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/1240>.
21. Балюта Е. Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери довілля: структурно-семантичні і функціональні параметри : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Балюта Емма Григорівна. – Одеса, 2007. – 20 с.
22. Баранов А. Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филोल. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык”, 10.02.19 “Теория языкознания” / Баранов Анатолий Николаевич. – М., 1990. – 48 с.
23. Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М.: Институт русского языка АН СССР, 1991. — С. 184 – 193.
24. Барт Р. Риторика образа / Р. Барт // Избранные работы: семиотика, поэтика [пер. с фр. яз.; сост., общ. ред., вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 297–318.
25. Бартков Б. И. Язык в свете общей теории систем / Б. И. Бартков, Н. А. Жданович // Английская филология. – Владивосток : Дальневосточный государственный университет. – 1973. – Вып. 4. – С. 16–27.
26. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.

27. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281 с.
28. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів, ПАІС, 2010. – 336 с.
29. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
30. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
31. Бейлинсон В. Г. Арсенал образования (характеристика, подготовка, конструирование учебных изданий) / В. Г. Бейлинсон. – М. : Книга, 1986. – 288 с.
32. Бейлинсон В. Г. Основные проблемы вузовского учебника / В. Г. Бейлинсон, Тупальский Н. И. – М. : Высшая школа, 1976. – 184 с.
33. Бейлинсон Л. С. Профессиональный дискурс: признаки, функции, нормы: (на материале коммуникативной практики логопедов) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Бейлинсон Любовь Семеновна. – Волгоград, 2009. – 39 с.
34. Бейлинсон Л. С. Функции институционального дискурса / Л. С. Бейлинсон // Вестник ИГЛУ. – 2009. – С. 142-147.
35. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2004. – №10. – С. 11–16.
36. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К. : КНУ, 1997. – 307 с.
37. Бенвенист Э. Общая лингвистика : пер. с фр. / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
38. Бернацкая А. А. К проблеме креолизации текста: история и современное состояние / А. А. Бернацкая // Речевое общение. – 2000. – Вып. 3 (11). – С. 104–110.

39. Беспалько В. П. Теория учебника: дидактический аспект / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1988. – 160 с.
40. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
41. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англomовної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Бігарі Адріана Андріївна. – К, 2006. – 21 с.
42. Білоус М. П. Подяка як елемент етикету наукового тексту / М. П. Білоус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 2. – С. 381–384.
43. Біскуб І. П. Лінгвістична категоризація і моделювання знань в англomовному дискурсі програмного забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Біскуб Ірина Павлівна. – К., 2011. – 36 с.
44. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта, 2009. – 384 с.
45. Большаянова, Л. М. Внешняя организация газетного текста поликодового характера / Л. М. Большаянова // Типы коммуникации и содержательный аспект языка : сб. науч. тр. – М. : Инт языкознания, 1987. – С. 167–172.
46. Борисенко Н. Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Борисенко Наталія Дмитрівна. – К., 2003. – 27 с.
47. Борисова И. Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И. П. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры; под. ред. Т. В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21–48.
48. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : учебник / М. П. Брандес. – 3-е изд., перераб. и доп. – М : Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.

49. Буга П. Г. Создание учебных книг для вузов / П. Г. Буга. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 80 с.
50. Бурдые П. Социоанализ : Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской академии наук / Бурдые П. – М. : Ин-т эксперим. социологии; СПб : Алетейя, 2001. – 228 с.
51. Бурмакина Н. Г. Академический дискурс в теории институциональных дискурсов [Электронный ресурс] / Н. Г. Бурмакина. – Сибирский федеральный ун-т., г. Красноярск. – Режим доступа: <http://www.study-english.info/article>.
52. Варенко Т. К. Порівняльний аналіз поняттєвого апарату академічного дискурсу в українській та англійській мовах (на базі веб-ресурсів в нз України та англомовних країн) / Т. К. Варенко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – № 1052.– С. 16–19.
53. Ваховська Л. В. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти англомовних текстів з кінематографічної проблематики (на матеріалі сучасної американської періодики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ваховська Людмила Францівна. – К., 2005. – 20 с.
54. Вежбицка А. Метатекст в тексті / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 402–421.
55. Великорода Ю. М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів “Time” та “Newsweek”) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Великорода Юрій Михайлович. – Львів, 2012. – 17 с.
56. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русс. яз., 1980. – 320 с.

57. Винник О. Ю. Комунікативні стратегії і тактики впливу на адресата в сучасному англомовному дискурсі програмування : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Винник Ольга Юріївна. – Львів, 2012. – 215 с.
58. Водак Р. Взаимосвязь “дискурс – общество”: когнитивный подход к критическому дискурсу-анализу [Электронный ресурс] / Рут Водак. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/vodak-06.htm>.
59. Военный энциклопедический словарь / пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. – М. : Воениздат, 1984. – 863 с.
60. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст: аспекты изучения / М. Б. Ворошилова // Политическая лингвистика. – 2006. – № 20. – С. 180–189.
61. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст в политическом дискурсе / М. Б. Ворошилова // Политическая лингвистика. – 2007. – № 3. – С. 73–78.
62. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англомовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу) : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Вострова Світлана Володимирівна. – К., 2003. – 208 с.
63. Габидулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність (на прикладі шкільного предмета “російська мова”) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Габидулліна Алла Рашатівна. – К., 2010. – 40 с.
64. Габидулліна А. Р. Учебно-педагогический дискурс : монография / А. Р. Габидулліна. – Горловка : Изд-во ГГПИИЯ, 2009. – 292 с.
65. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистических исследований / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
66. Герасимова И. А. Мысль и искусство аргументации / Ирина Алексеевна Герасимова. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 400 с.

67. Глебов И. Т. Учебное издание: характеристика и подготовка рукописи: учебно-метод. пособие / И. Т. Глебов. – Екатеринбург : Уральский гос. лесотехн. ун-т, 2002. – 91 с.
68. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Гніздечко Оксана Миколаївна. – К., 2005. – 20 с.
69. Голованова Е. И. Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход / Е. И. Голованова // Известия Уральского государственного университета. – 2004. – № 33. – С. 18–25.
70. Гордиевский А. А. Категория интердискурсивности в научно-дидактическом тексте (на материале лекций на русском и немецком языке) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно- историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Гордиевский Александр Артурович. – Тюмень, 2006. – 19 с.
71. Гридасова О. І. Особливості актуалізації стереотипних ролей в англомовному сімейному конфліктному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Гридасова Олена Ігорівна. — Х., 2010. — 20 с.
72. Грохольская Т. В. Организация учебно-научного текста типа рассуждение : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Грохольская Татьяна Валентиновна. – СПб, 1991. – 16 с.
73. Губарева О. Н. Сопоставительный анализ способов метадискурсивной организации англоязычных и русскоязычных научно-учебных текстов по экономике : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и

- сопоставительное языкознание” / Губарева Ольга Николаевна. – М., 2011. – 25 с.
74. Гузенко С. В. Синтаксис рекламного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Гузенко Світлана Валентинівна. – К., 2010. – 20 с.
75. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Гумовська Ірина Миколаївна. – Львів, 2000. – 19 с.
76. Гутиряк О. І. Англійська термінологія маркетингу: структура та семантичні характеристики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Гутиряк Оксана Ігорівна. – К., 1999. – 18 с.
77. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.
78. Дашкова С. Ю. Логико-прагматический анализ аргументации в научно-учебном тексте (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец.10.02.19 “Теория языка” / Дашкова Светлана Юрьевна. – Кемерово, 2004. – 19 с.
79. Дедова О. В. Графическая неоднородность как категория гипертекста / О. В. Дедова // Вестник Московского университета. Серия 9 “Филология”. – 2002. – №6. – С. 91–103.
80. Дейк ван Т. А. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 153–212.
81. Дейк ван Т. А. Язык, познание, коммуникация: сб. работ / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
82. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. – М., 1997. – № 1. – С. 109–117.

83. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
84. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Дерді Емма Тіберіївна. – К., 2003. – 21 с.
85. Дерпак О. В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Дерпак Олена Володимирівна. – К., 2005. – 16 с.
86. Димова Г. В. Основные стратегии французского университетского педагогического дискурса : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Димова Галина Викторовна. – Иркутск, 2004. – 19 с.
87. Дискурс іноземномовної комунікації / заг. ред. К. Я. Кусько. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 495 с.
88. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000-2005 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Дмитрук Ольга Вікторівна. – К., 2006. – 19 с.
89. Долинин К. А. О функциях речевых жанров / К. А. Долинин // Материалы XXVII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов / Ред. В. Б. Касевич. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1998. – С. 24–27.
90. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : монографія / І. П. Дроздова. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
91. Дроздовский В. П. Лингвистические средства активизации читательского внимания (на материале газетно-публицистического стиля) /

- В. П. Дроздовский // Русское языкознание. – К. : Изд-во Одесского гос. ун-та, 1982. – Вып. 4. – С. 64–71.
92. Дубчак І. Є. Спортивний дискурс у російському масмедійному комунікативному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Дубчак Ірина Євгенівна. – К., 2009. – 19 с.
93. Дуда О. І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи) : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Дуда Олександра Ігорівна. – К., 2001. – 19 с.
94. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Р. І. Дудок. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
95. Дудоладова О. В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі (друга половина ХХ ст. - початок ХХІ ст.) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Дудоладова Ольга Василівна. – Х., 2003. – 20 с.
96. Ежова Т. В. К проблеме изучения педагогического дискурса / Т. В. Ежова // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. Гуманитарные науки. – 2006. – № 2. – С. 52–56.
97. Жук Л. Я. Приклад як тип тексту: лінгвостилістичні та прагматичні аспекти (на матеріалі англійської дидактичної літератури) : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Жук Людмила Яківна. – Х., 2004. – 20 с.
98. Жуковець Г. Л. Лінгвориторичні особливості сучасного лейбористського дискурсу Великої Британії : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Жуковець Галина Леонідівна. – К., 2002. – 20 с.
99. Загнітко А. П. Основи дискурсології : наук.-навч. вид. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 194 с.

100. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю. А. Зацний. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
101. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Зірка Віра Василівна. – К., 2005. – 32 с.
102. Знаменська І. В. Кореневі дієслова та їхні похідні в англомовній медичній термінолексії: структурно-семантичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Знаменська Іванна Владиславівна. – Х., 2006. – 20 с.
103. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів, Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
104. Іващишин О. М. Англійські термінологічні словосполучення у текстах з проблем техногенного впливу на довкілля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Іващишин Ольга Михайлівна. – Львів, 2007. – 20 с.
105. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу : монографія / О. М. Ільченко. – К. : Політехніка, 2002. – 288 с.
106. Ільченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ільченко Ольга Михайлівна. – К., 2002. – 37 с.
107. Иванова Е.В. Метафорическая концептуализация природных катастроф в экологическом дискурсе (на материале медийных текстов) : дис... канд. філол. наук : 10.02.19 / Иванова Елена Валерьевна. – Челябинск, 2007. – 219 с.
108. Ильичева Н. В. Коммуникативные стратегии в англоязычном учебном деловом видеодискурсе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Ильичева Наталия Витальевна. – Самара, 2005. – 24 с.

109. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – 5-е изд. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
110. Казакова Н. В. Формирование институциональных особенностей научно-учебного дискурса (на материале английских грамматик XVI-XIX вв.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Казакова Наталья Владимировна. – Ижевск 2012. – 24 с.
111. Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / З. И. Калмыкова. – М. : Просвещение, 1981. – 226 с.
112. Капр А. Эстетика искусства шрифта / А. Капр. – М. : Книга, 1979. – 113 с.
113. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием : монография / С. Г. Кара-Мурза. – М. : ЭКСМО, 2003. – 830 с.
114. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
115. Карманова З. Я. Техническая риторика: проблемы и перспективы / З. Я. Карманова // Понимание менталитета и текста : сб. науч. тр. – Тверь, 1995. – С. 172–178.
116. Карпа І. Б. Функціональні та прагматичні характеристики інтерактивної віртуальної комунікації (на матеріалі інформаційно-довідкового сервісу Yahoo! Answers) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Карпа Ірина Богданівна. – Херсон, 2010. – 20 с.
117. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А. А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – №2. – С. 3–21.
118. Кияк-Редькович Л. Т. Особливості поєднання вербальної та зображальної інформації у креолізованих інтернет-текстах малої форми (на матеріалі офіційних веб-сайтів кандидатів у Президенти США на виборах 2008 року) / Л. Т. Кияк-Редькович // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження та перспективи. – К., 2007. – № 3. – С. 157–166.

119. Климанова, О. А. Аутентичный учебный дискурс в контексте современных лингвистических исследований (на материале микротекстов формулировок учебных заданий) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Климанова Олеся Александровна. – Самара, 2001. – 20 с.
120. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: пособие для учителя / З.И. Клычникова. – 2-е изд., испр. – М. : Просвещение, 1983. – 207 с.
121. Кожемякин Е.А. Дискурсный подход к изучению институциональной культуры: монография / Е.А.Кожемякин. – Белгород : изд-во БелГУ, 2008. – 246 с.
122. Кожемякин Е. А. Юридический дискурс как культурный феномен: структура и смыслообразование [Электронный ресурс] / Е. А. Кожемякин. – Режим доступа : <http://konference.siberia-expert.com/publ>.
123. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи: учеб. пособие / М. Н. Кожина. – Пермь : ПГУ, 1986. – 91 с.
124. Колегаєва І. М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту / І. М. Колегаєва // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 25–30.
125. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации : монография / И. М. Колегаева. – Одесса : Изд-во ОГУ имени Мечникова, 1991. – 120 с.
126. Колесникова І. А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Колесникова Ірина Анатоліївна. – К., 2009. – 33 с.
127. Компанцева Л. Ф. Виртуальный дискурс: жанровые инновации (о формировании парадигмальных оппозиций *письменный / устный, официальный / неофициальный, публичный / непубличный*) / Л. Ф. Компанцева //

- Вісн. Дніпропетров. ун-ту. Сер. : Мовознавство. – Дніпропетровськ, 2005. – № 2/2. – С. 45–51.
128. Коростелева Е. А. Социальный институт / Е. А. Коростелева // Социология: Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. – Мн. : Книжный дом, 2003. – 1312 с.
129. Костенко В. Г. Словотворчі потенції твірних іменних кореневих основ германського походження (на матеріалі англійської біологічної термінологіки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Костенко Вікторія Геннадіївна. – Х., 2000. – 20 с.
130. Костыгина К. А. Интертекстуальность в прессе (на материале немецкого языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Костыгина Ксения Александровна. –СПб, 2003. – 23 с.
131. Котюрова М. П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста (функционально-стилистический аспект) / М. П. Котюрова. – Красноярск : Изд-во Красноярского университета, 1988. – 171 с.
132. Кравченко Н. К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Кравченко Наталія Кимівна. – К., 2007. – 31 с.
133. Красильникова Н. А. Метафорическая репрезентация лингвокультурологической категории СВОИ-ЧУЖИЕ в экологическом дискурсе США, России и Англии : дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / Красильникова Наталия Алексеевна. – Екатеринбург, 2005. – 207 с.
134. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность / В. В. Красных. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
135. Крижанівська Г. Т. Комунікативно-прагматичні та семантико-стилістичні особливості медіа-жанру “інтерв’ю-монолог” (на матеріалі сучасних

- англомовних жіночих журналів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Крижанівська Галина Тадеївна. – Львів, 2011. – 19 с.
136. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : ИГ Прогресс, 2000. – С. 427–457.
137. Крючкова П. Г. Авторитарний дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Крючкова Поліна Георгіївна. – К., 2003. – 21 с.
138. Кубрякова Е. С. О термине “дискурс” и стоящей за ним структуре знания / Е. С. Кубрякова // Язык, личность, текст : сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой. – М. : Языки славянских культур, 2005. – С. 23–33.
139. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е. С. Кубрякова // Изв. АН. Сер. лит. и яз. – М., 2004. – Т. 63. – №3. – С. 3–12.
140. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 327 с.
141. Кудоярова О. В. Дискурсотворча роль теми у професійному конфліктному спілкуванні англомовних медиків (на матеріалі персонажного мовлення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Кудоярова Ольга Вікторівна. – Х., 2007. – 20 с.
142. Кудрин С. А. Базовые метафоры спортивного дискурса как текстопорождающие модели : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Кудрин Сергей Андреевич. – М., 2011. – 20 с.
143. Кулешова В. В. Формування пошуково-дослідницьких умінь майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та

- методика професійної освіти” / Кулешова Вікторія Володимирівна. – К., 2007. – 17 с.
144. Куликова, Л. В. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме : монография / Л. В. Куликова. – Красноярск, 2006. – 392 с.
145. Кучерова О. О. Плани змісту та повідомлення британського газетного новинного дискурсу (початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / Кучерова Олена Олександрівна. – Львів, 2005. – 20 с.
146. Кушнир М. Ю. Роль просодии в реализации дидактических стратегий в британском педагогическом дискурсе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец.10.02.04 “Германские языки” / Кушнир Мария Юрьевна. – М., 2009. – 16 с.
147. Кущ Е. О. Лінгвальні засоби вираження етнічних упереджень у політичному дискурсі британських консерваторів (на матеріалі інтернет-джерел з питань імміграції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Кущ Еліна Олексіївна. – Одеса, 2009. – 20 с.
148. Лавров О. А. Дистанционное обучение: устойчивые структуры учебного материала [Электронный ресурс] / О. А. Лавров // Вопросы интернет образования. – 2004. – №19. – Режим доступа : http://vio.uchim.info/Vio_19/cd_site/articles/art_1_11.htm
149. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон : пер. с англ. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
150. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 4-е изд. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 256 с.
151. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
152. Литвинко О. А. Словотвірні та семантичні характеристики англійської термінологічної підсистеми машинобудування : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Литвинко Оксана Анатоліївна. – Х., 2007. – 20 с.
153. Ломинина З. И. Когнитивно-прагматические характеристики текстов по экологии (предметная область: загрязнение среды) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика” / Ломинина Зоя Ильинична. – Краснодар, 2000. – 23 с.
154. Ломинина З. И. Эмотивность текстов по экологии: тенденции и гипотезы / З. И. Ломинина // Экономический вестник научных центров черноморского экономического сотрудничества (ЧЭС). Экология языка как прагматическая сущность. – Краснодар, 2004. – С. 45–48.
155. Лукашенко Н. Г. Испаномовний Інтернет-дискурс: комунікативно-прагматичний та лінгвостилістичний аспекти (на матеріалі форумів з проблематики родинних стосунків) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05 “Романські мови” / Лукашенко Наталія Григорівна. – К., 2006. – 19 с.
156. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
157. Малікова О. В. Протиставлення як риторичний прийом і стратегія християнського теологічного дискурсу / О. В. Малікова // *Studia Linguistica*. – 2012. – №6. – С. 322–328.
158. Малышева Е. Г. Русский спортивный дискурс: теория и методология лингвокогнитивного исследования : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Малышева Елена Григорьевна. – Омск, 2011. – 47 с.
159. Мартинюк А. П. Дискурсивний інструментарій аналізу англомовної реклами / А. П. Мартинюк // *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. – 2009. – №3. – С. 159–167.
160. Матвеева Г. Г. Актуализация прагматического аспекта научного текста / Г. Г. Матвеева. – Ростов : Изд-во Ростовского университета, 1984. – 132 с.

161. Медвідь О. М. Польова експлікація лексичних квантитативних одиниць англійської мови / О. М. Медвідь, А. О. Ходцева // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2011. – № 6. – Ч.1. – С. 73–78.
162. Митрофанова О. Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О. Д. Митрофанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1985. – 128 с.
163. Михайлова Е. В. Интертекстуальность в научном дискурсе (на материале статей) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика” / Михайлова Елена Владимировна. – Волгоград 1999. – 22 с.
164. Михайлова Л. В. Еволюція директивних мовленнєвих актів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Михайлова Людмила Віліївна. – Х., 2002. – 19 с.
165. Морозова О. І. Stance: позиція суб’єкта дискурсивної діяльності // Вісник Київського національного лінгвістичного ун- ту. Серія Філологія. – 2011. – Т. 14 – №1. – С. 87–93.
166. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Мясоєдова Світлана Вадимівна. – Х., 2001. – 19 с.
167. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Овсейчик Станіслава Володимирівна. – К., 2006. – 19 с.
168. Одинцов В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М. : Либроком, 2010. – 264 с.
169. Ожидрянова В. Г. Англомовний дискурс міжнародних прес-конференцій: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Ожидрянова Владлена Геннадіївна. – К., 2007. – 20 с.

170. Околелов О. П. Процесс обучения в системе дистанционного образования / О. П. Околелов // Дистанционное образование. – 2000. – №3. – С. 37–43.
171. Олешков М. Ю. Дискурсивные категории в коммуникативном процессе (опыт лингвопрагматического анализа) / М. Ю. Олешков // Филологические науки. – 2006. – №4. – С. 105–114.
172. Олешков М. Ю. Коммуникативно-речевые стратегии в институциональном дискурсе / М. Ю. Олешков // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2006. – №3. – С. 16–29.
173. Олешков М. Ю. Моделирование коммуникативного процесса: монография / М. Ю. Олешков. – Нижний Тагил, 2006. – 336 с.
174. Олійник А. Д. Олійник О. О. Специфіка поняття «науково-академічний дискурс» [Електронний ресурс] / А. Д. Олійник, О. О. Олійник. – Режим доступу: www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Philologia/4_86674.doc.htm.
175. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса : монография / А. В. Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507 с.
176. Панкратова О. В. Лингвосемиотические характеристики спортивного дискурса : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Панкратова Ольга Александровна. – Волгоград, 2005. – 23 с.
177. Пастернак Т. А. Комунікативні стратегії і тактики дискурсу “співбесіда при прийомі на роботу” / Т. А. Пастернак // Studia Linguistica: зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 363–367.
178. Пилипенко Р. Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Пилипенко Ростислав Євгенович. – К., 2007. – 40 с.
179. Пірог І. І. Аргументація в сучасній німецькій публіцистиці: прагмалінгвістичний аспект (на матеріалі економічних текстів) : автореф.

- дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Пірог Інна Іванівна. – Х., 2009. – 20 с.
180. Піщикова К. В. Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: гендерний аналіз (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Піщикова Катерина Володимирівна. – Х., 2003. – 19 с.
181. Полюжин М. М. Про теоретичні засади когнітивного підходу до дискурсивного аналізу / М. М. Полюжин // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – 2004. – № 3. – Т. 1. – С. 32–41.
182. Полюжин М. М. Когнітивний підхід до вивчення дискурсу / М. М. Полюжин // *Іноземна філологія.* – 2008. – №120. – С. 90–98.
183. Помірко Р. С. Автор – читач: взаємодія та прагнути взаєморозуміння / Р. С. Помірко, Т. В. Яхонтова // *Іноземні мови в навчальних закладах.* – 2010. – № 4. – С. 100–104.
184. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Потапенко Сергій Іванович. – К., 2008. – 32 с.
185. Приходько А. Н. Таксономические параметры дискурса / А. Н. Приходько. – *Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК.* – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2009. – Вып. 7. – С. 22–30.
186. Радзівєвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівєвська. – К. : Інститут української мови, 1993. – 194 с.
187. Раду А. І. Типологія та лінгвостилістичні особливості функціонування ділової реклами (на матеріалі англомовної рекламної продукції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Раду Алла Іванівна. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.

188. Разинкина Н. М. Стилистика английской научной речи (элементы эмоционально-субъективной оценки) / Н. М. Разинкина. – М. : Наука, 1972. – 168 с.
189. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика английского языка: учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз. / Н. М. Разинкина. – М. : Высш.шк., 1989. – 182 с.
190. Ращупкина К. С. Интерактивная характеристика учебного дискурса : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ращупкина Кристина Сергеевна. – Великий Новгород, 2010. – 19 с.
191. Ревзина О. Г. Дискурс и дискурсивные формации / О. Г. Ревзина // Критика и семиотика. – 2005. – №8. – С. 66–78.
192. Розмаріца І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Розмаріца Ірина Олександрівна. – К., 2004. – 20 с.
193. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Рябініна Олена Костянтинівна. – Х., 2008. – 19 с.
194. Рябоконт Г. Л. Дискурсивні особливості інтернет-публікацій дебатів британського парламенту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / Рябоконт Ганна Леонідівна. – Львів, 2005. – 22 с.
195. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции : монография / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
196. Седов К. Ф. Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации / К. Ф. Седов // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация: сб. статей / под ред. К. Ф. Седова. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 7–38.

197. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
198. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
199. Семенюк А. А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Семенюк Антоніна Афанасіївна. – Донецьк, 2007. – 22 с.
200. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [на матеріалах сучасної газетної публіцистики] : монографія / К. С. Серажим. – К. : КНУ, 2002. – 392 с.
201. Серов Н. В. Эстетика цвета. Методологические аспекты хроматизма / Н. В. Серов. – СПб, ФПБ – ТОО “Бионт”, 1997. – 64 с.
202. Сковородников А. П. О необходимости разграничения понятий “риторический прием”, “стилистическая фигура”, “речевая тактика”, “речевой жанр” в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика↔Лингвистика. – 2004. – № 5. – С. 5–11.
203. Скопюк Т. Г. Термін у семантичній структурі англomовного наукового тексту (на матеріалі текстів з обчислювальної техніки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Скопюк Тетяна Георгіївна. – К., 1997. – 20 с.
204. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія: навч. пос. / Е. Ф. Скороходько. – К. : УІЛМ, 2002. – 76 с.
205. Славгородская Л. В. Научный диалог: (лингвистические проблемы) / Л. В. Славгородская. – Л. : Наука, 1986. – 166 с.
206. Сліпецька В. Д. Англomовна термінологія штучного інтелекту в контексті інших терміносистем (досвід лінгвостатистичного аналізу) : автореф. дис.

- на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Сліпецька Віра Дмитрівна. – К., 2008. – 20 с.
207. Словник української мови / гол. ред. І. К. Білодід. – Т. ІХ. – К. : Наукова думка, 1978. – 916 с.
208. Словник української мови / гол. ред. І. К. Білодід. – Т. Х. – К. : Наукова думка, 1979. – 658 с.
209. Смаль О. В. Лінгвокогнітивні особливості моделювання знань у сучасному англomовному лекційному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Смаль Оксана Віталіївна. – Херсон, 2014. – 20 с.
210. Сологуб Л. В. Дискурсивні маркери англійських екологічних науково-дидактичних текстів / Л. В. Сологуб // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 27. – С. 205–207.
211. Сологуб Л. В. Мовна реалізація тактики вияву солідарності адресанта і адресата у науково-дидактичному дискурсі / Л. В. Сологуб // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: Серія “Філологічні науки. Мовознавство”. – 2015. – Випуск 3. – С. 268–272.
212. Сологуб Л. В. Мовні особливості візуальних елементів у сучасних підручниках із навколишнього середовища / Л. В. Сологуб // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – 2008. – Спецвипуск 2. – С. 150–158.
213. Сологуб Л. В. Моделі міжособистісного метадискурсу у науково-дидактичних екологічних текстах / Л. В. Сологуб // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі : зб. наук. праць / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко. Ч. 1. Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 355–357.

214. Сологуб Л. В. Научно-дидактический дискурс: конститутивные параметры [Электронный ресурс] / Л. В. Сологуб // Филология и литературоведение. – 2015. – № 5. – Режим доступа: <http://philology.snauka.ru/2015/05/1436>.
215. Сологуб Л. В. Особливості творення англійських екологічних термінів / Л. В. Сологуб // Філологічні студії. – 2004. – № 2 (26). – С. 232–238.
216. Сологуб Л. В. Роль комунікативних стратегій і тактик у сучасній лінгвістиці / Л. В. Сологуб // Zbiór raportów naukowych “KNOWLEDGE SOCIETY” (30.10.2014-31.10.2014). – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. “Diamond trading tour”, 2014. – Т. 5/2. – С. 28–33.
217. Сологуб Л. В. Семантико-структурні особливості англійських заголовків науково-дидактичних текстів у галузі екології / Л. В. Сологуб // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – 2012. – № 29. – С. 205–208.
218. Сологуб Л. В. Синтаксичні та семантико-стилістичні особливості заголовків у підручниках (на матеріалі сучасних англійських екологічних підручників) / Л. В. Сологуб // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка : Філологічні науки. – 2008. – Вип. 75 (3). – С. 241–243.
219. Сологуб Л. В. *Текст і дискурс: до проблеми співвідношення центральних понять сучасної лінгвістики* / Л. В. Сологуб // Актуальні проблеми менталінгвістики. – 2001. – Ч. 1. – С. 113–116.
220. Сологуб Л. В. Жанри науково-дидактичної комунікації / Л. В. Сологуб // Тези звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов національного університету імені Івана Франка за 2011 рік (4-5 лютого 2012 р.). – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 89.
221. Сологуб Л. В. Засоби створення тактики психологічної напруги в англійських підручниках із охорони навколишнього середовища /

- Л. В. Сологуб // Тези звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов національного університету імені Івана Франка за 2013 рік (5-6 лютого 2014 р.). – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 79.
222. Сонин А. Г. Комикс: психолінгвістический анализ: монографія / А. Г. Сонин. – Барнаул : Изд-во Алтайского госуниверситета, 1999. – 111с.
223. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия / ред. Р. Г. Котова. – М. : Наука, 1990. – С. 180–186.
224. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века : сб. статей / под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Рос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35–73.
225. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы философии, лингвистики, искусства / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 335 с.
226. Степанюк Н. В. Засоби інтеграції іншокодових повідомлень у текст (на матеріалі наукової та художньої англомовної прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Степанюк Неля Василівна. – Одеса, 2002. – 16 с.
227. Стернин И. А. Риторика / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Кварта, 2002. – 224 с.
228. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко; ред. А. А. Гусак. – К. : Вища школа, 1991. – 272 с.
229. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
230. Сушкова Н. О. Усний англомовний академічний дискурс: структура, семантика та прагматика / Н. О. Сушкова // “Humanities & Social Sciences 2009” (HSS-2009), 14-16 May 2009, Lviv. – С. 97–98.

231. Ткачук-Мірошніченко О. Є. Імплікація в рекламному дискурсі (на матеріалі англомовної комерційної реклами) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ткачук-Мірошніченко Олена Євгенівна – К., 2001. – 18 с.
232. Токарева П. В. Коммуникативные стратегии и тактики в современном учебном дискурсе (на материале школьных учебников) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Токарева Полина Васильевна. – Омск, 2005. – 23 с.
233. Топачевський С. К. Синтаксичні засоби етикетизації англомовного рекламного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Топачевський Сергій Костянтинович. – Х., 2011. – 20 с.
234. Троянская Е. С. Лингвистическое исследование немецкой научной литературы / Е. С. Троянская. – М. : Наука, 1982. – 312 с.
235. Троянская Е. С. Особенности жанров научной литературы и отбор текстов на различных этапах обучения научных работников иностранному языку / Е. С. Троянская // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты : сб. науч. тр. / ред. М. Я. Цвиллинг. – М. : Наука, 1985. – С. 189–201.
236. Тхоровська С. В. Ідеологічний дискурс англомовної преси (лінгвокогнітивні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Тхоровська Світлана Володимирівна. – Львів, 2010. – 17 с.
237. Тюрина Л. Г. Теоретико-методологическое обоснование модели учебной книги для профессионального образования : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 05.25.03 “Библиотечковедение, библиографоведение и книговедение” / Тюрина Людмила Георгиевна. – М., 2007. – 46 с.
238. Утехин Н. П. Жанры эпической прозы / Н. П. Утехин. – Л. : Наука, 1982. – 185 с.

239. Ущина В. А. Інституційний дискурс як асиметрична мовленнєва взаємодія / В. А. Ущина // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки : Мовознавство. – 2010. – № 7. – С. 160–163.
240. Ущина В. А. Соціолінгвістична категорія домінантності та її реалізація в англomовному політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ущина Валентина Антонівна. – К., 2003. – 20 с.
241. Фадєєва О. В. Стратегії й тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Фадєєва Олена Володимирівна. – К., 2000. – 18 с.
242. Федорів Я. Р. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів: нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик / Я. Р. Федорів. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2010. – 188 с.
243. Федоровская О. А. О жанровой классификации научно-технических документов и их лингвистических особенностях (на материале русского языка) / О. А. Федоровская // Разновидности и жанры научной прозы: лингвостилистические особенности / отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М. : Наука, 1989. – С. 37–48.
244. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 102–120.
245. Филоненко Т. А. Жанрово-стилистические характеристики англоязычного научно-методического дискурса : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Филоненко Татьяна Александровна. – Самара, 2005. – 20 с.
246. Франко О. Б. Семантичні та прагматичні параметри спонукального дискурсу (на матеріалі німецькомовних художніх творів ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

- 10.02.04 “Германські мови” / Франко Оксана Богданівна. – К., 2007. – 19 с.
247. Фролова І. Є. Дискурсивна стратегія як організуючий конституент вербально-соціальної інтеракції / І. Є Фролова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 3 (27). – С. 242–249.
248. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: монографія / І. Є. Фролова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
249. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук : пер. с фр. / М. Фуко. – СПб : А-сad, 1994. – 404 с.
250. Фурман А. В. Теорія і практика розвивального підручника : монографія / А. В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 288 с.
251. Хазагеров Г. Г. Риторический словарь / Георгий Георгиевич Хазагеров. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 432 с.
252. Хникіна О. О. Семантичні та комунікативно-прагматичні особливості висловлювань обвинувачення у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Хникіна Оксана Олександрівна. – Львів, 2010. – 20 с.
253. Черкунова М. В. Прагмалингвистические характеристики аннотаций научной и учебной литературы (на материале англоязычных изданий) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Черкунова Марина Владимировна. – Самара, 2007. – 20 с.
254. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій / Н. Й. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – 460 с.
255. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.
256. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2001. – С. 11–22.

257. Чернявская В. Е. Интертекстуальное взаимодействие как основа научной коммуникации / В. Е. Чернявская. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 1999. – 209 с.
258. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2009. – 248 с.
259. Чиныбаева А. Д. Язык науки и развитие точного знания / А. Д. Чиныбаева. – Фрунзе : Илим, 1984. – 76 с.
260. Шаля. О. І. Категорія порівняння у мові науки: функціональні, когнітивно-дискурсивні та лінгвокультурні аспекти (на матеріалі англо-американських статей у галузі електроніки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Шаля Ольга Ігорівна. – К., 2011. – 20 с.
261. Швачко С. О. Числівник англійської мови / С. О. Швачко, С. В. Баранова, І. К. Кобякова [та ін.]; за ред. С. О. Швачко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 171 с.
262. Шевченко И. С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2003. – №586. – С. 33–38.
263. Шевченко І. С. Мішель Фуко і дискурсивна парадигма в лінгвістиці / І. С. Шевченко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2009. – Т.12 – №1. – С. 44–49.
264. Шевченко И. С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике / И. С. Шевченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202–205.
265. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 324 с.
266. Шепітько С. В. Компоненти наукового дискурсу / С. В. Шепітько // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету

- імені Володимира Винниченка : Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 164–167.
267. Ширяева Т. А. Когнитивное моделирование институционального делового дискурса : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” // Ширяева Татьяна Александровна. – Краснодар, 2008. – 50 с.
268. Ширяева Т. А. Общекультурные и институциональные особенности дискурса / Т. А. Ширяева // Гуманитарные науки: теория и методология. – 2007. – № 4. – С. 103–107.
269. Шпыгарь Е. В. Лингвистическая аспектность учебно-научных текстов по экономике : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Шпыгарь Елена Вячеславовна. – Краснодар, 2007. – 24 с.
270. Шукало І. М. Англомовний комп'ютерний рекламний дискурс: семантичний та комунікативний аспекти (на матеріалі веб-сайтів британських туристичних компаній) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Шукало Ірина Миронівна. – К, 2008. – 20 с.
271. Юрковська М. М. Дискурс англомовної анімаційної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Юрковська Майя Миколаївна. – К., 2011. – 20 с.
272. Юшковець І. А. Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Юшковець Інна Анатоліївна. – Донецьк, 2008. – 20 с.
273. Ямчинська Т. І. Лінгвістичні особливості текстів рекламних анотацій художніх творів сучасної англомовної прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ямчинська Тамара Іванівна – К., 1997. – 16 с.

274. Яньшин П. В. Введение в психосемантику цвета : учеб. пособие / П. В. Яньшин. – Самара : Изд-во СамГПУ, 2001. – 189 с.
275. Ясінська Н. В. Розвиток екологічної культури вчителя в системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Ясінська Наталія Василівна. – Тернопіль, 2001. – 16 с.
276. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія / Т. В. Яхонтова. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420 с.
277. Яхонтова Т. В. Лінгвогенологія сучасної науки (на матеріалі англомовних наукових текстів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Яхонтова Тетяна Вадимівна. – К., 2014. – 32 с.
278. Bhatia V. J. Analysing genre – Language use in Professional Settings / V. J. Bhatia. – L. : Longman Group UK Limited, 1993. – 246 с.
279. Blommaert J. Discourse: A Critical Introduction / J. Blommaert. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 299 p.
280. Cook G. Discourse / G. Cook. – Oxford : Oxford University Press, 1992. – 168 p.
281. Cook G. The Discourse of Advertising / G. Cook. – L. : Routledge, 1989. – 256 p.
282. Christie F. Genres as social processes / F. Christie // Working with Genre: Papers from the 1989 LERN Conference. – Leichhardt, NSW, Australia : Common Ground, 1991. – P. 73–88.
283. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages / D. Crystal. – Oxford, Cambridge : Blackwell Publishers, 1992. – 428 p.
284. Darian S. More than meets the eye: the role of visuals in science textbooks / S. Darian // LSP and Professional Communication. – Copenhagen, 2001. – Vol. 1. – № 1. – P. 12–35.

285. Dijk T. A. van. *The study of Discourse* / T. A. van. Dijk // *Discourse as Structure and Process* / ed. by T. A. van Dijk. – L. : Sage Publications, 1997. – P. 1–34.
286. Duff Patricia A. *Language socialization into academic discourse communities* / Patricia A. Duff // *Annual Review of Applied Linguistics*. – Cambridge, 2010. – №30. – P. 169–192.
287. Fairclough N. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* / N. Fairclough. – Harlow : Longman, 1995. – 265 p.
288. Gee J. P. *An Introduction to Discourse Analysis* / J. P. Gee. – 2nd ed. – L., N. Y. : Routledge, 2005. – 209 p.
289. Genette, G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation* / Gerard Genette. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 453 p.
290. Harris Z. *Discourse Analysis* / Z. Harris // *Language*. – 1952. – Vol. 28. – P. 474–494.
291. Hyland K. *Disciplinary Discourses. Social Interactions in Academic Writing* / K. Hyland. – Michigan : The University of Michigan, 2004. – 211 p.
292. Johnstone B. *Discourse Analysis* / B. Johnstone. – 2nd ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2002. – 269 p.
293. Jørgensen M. *Discourse Analysis as Theory and Method* / M. Jørgensen, L. Phillips. – L. : Sage Publications, 2002. – 229 p.
294. Lauerbach G. E. . *Political discourse in the media: cross-cultural perspectives* / G. E. Lauerbach, A. Fetzer // *Politic Discourse in the Media* / ed. by G. E. Lauerbach, A. Fetzer. – Amsterdam : Benjamins, 2007. – P. 3–31.
295. Lemke J. L. *Multiplying meaning: visual and verbal semiotics in scientific text* / J. L. Lemke // *Reading Science* / ed. by J. R. Martin, R. Veel. – L. : Routledge, 1998. – P. 87–113.
296. Machin D. *Global Media Discourse: A Critical Introduction* / D. Machin, T. van Leeuwen. – L. : Routledge, 2007. – 188 p.

297. Matheson D. *Media Discourses: Analysing Media Texts* / D. Matheson. – Berkshire : Open University Press, 2005. – 206 p.
298. Martin J. R. *Social processes in education: a reply to Sawyer and Watson (and others)* / J. R. Martin, J. Rothery, F. Christie // *The Place of Genre in Learning: Current Debates* / ed. by I. Reid. – Geelong : Deakin Univ. Press, 1987. – P. 58–82.
299. McCarthy M. *Discourse Analysis for Language Teachers* / M. McCarthy. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 213 p.
300. Nunan D. *Introducing Discourse Analysis* / D. Nunan. – Penguin Group, 1993. – 134 p.
301. O’Keeffe A. *Investigating Media Discourse* / A. O’Keeffe. – L. : Routledge, 2006. – 182 p.
302. *Oxford Concise Dictionary of Ecology* / ed. by Michael Allaby. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 424 p.
303. Reisigl M. 'Race', racism and discourse. An interdisciplinary, historical and methodical overview / M. Reisigl, R. Wodak // *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. L., N.Y. : Routledge, 2001. – P. 1–30.
304. Renkema J. *Introduction to Discourse Studies* / J. Renkema. – John Benjamins Publishing, 2004. – 363 p.
305. Schiffrin D. *Approaches to Discourse* / D. Schiffrin. – Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p.
306. Scollon R. *Discourse in Place: Language in the Material World* / R. Scollon, S. W. Scollon. – L. : Routledge, 2003. – 242 p.
307. Solohub L. Major features of ecological discourse / L. Solohub // *Second International Conference “Teaching English Academic Writing in Ukraine and Elsewhere: Problems and Prospects”* (Nov. 18-19, 2011, L’viv): Program and Abstracts. – L’viv : Publishing Center of the Ivan Franko National University of L’viv, 2011. – P. 155.
308. Solohub L. Language means of expressing ecological ideology / L. Solohub // *Fifth Brno Conference on Linguistics Studies in English “English as the lingua*

- franca of the modern world: new challenges for academia” (Sept. 17-18, 2012, Brno): Book of Abstracts. – Brno : Masaryk University, 2012. – P. 28.
309. Solohub L. Expressing intellectual and emotional strategies in academic discourse (on the basis of textbooks on ecology) / L. Solohub // Abstracts of 10th Brno Conference of English, American and Canadian Studies (Febr. 5-7, 2015, Brno): Book of Abstracts. – Brno : Masaryk University, 2015. – P. 107.
310. Solohub L. The Interaction of visual and verbal components in comics in the English textbooks on ecology [Electronic resource] / L. Solohub // SocioBrains. International Scientific Online Journal. – Sept. 2015. – Iss. 13. – P. 12–17. – Mode of access: www.sociobrains.com
311. Stabbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / Michael Stabbs. – University of Chicago Press, 1983. – 272 p.
312. Swales J. Genre Analysis: English in Academic and Research Setting / J. Swales. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 260 p.
313. The Power of Visual Communication [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.hp.com/large/ipg/assets/bus-solutions/power-of-visual-communication.pdf>.
314. Thompson S. E. Text-structuring, matadiscourse, intonation and the signalling of organization in academic lectures / S. E. Thompson // Journal of English for Academic Purposes. – 2003. – Vol. 2. – P. 5–20.
315. Virtanen P. T. Persuasion across genres: Emerging perspectives / P. T. Virtanen, H. Halmari // Persuasion across Genres: A linguistic approach / ed. by P. T. Virtanen, H. Halmari. – Amsterdam and Philadelphia : Benjamins, 2005. – P. 3–27.
316. Wodak R. Disorders of Discourse / R. Wodak. – L., N.Y. : Longman, 1996. – 180 p.
317. Wodak R. Medical discourse: doctor-patient communication / R. Wodak // Encyclopedia of Language and Linguistics. Ed. by Keith Brown. – 2nd ed. – Oxford : Elsevier, 2006. – P. 681–687.

318. Wodak R. The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual / R. Wodak. – L. : Palgrave Macmillan, 2011. – 272 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

319. Begon M. Ecology: from individuals to ecosystems / M. Begon, C. R. Townsend, J. L. Harper. – 4th ed. – Blackwell Publishing Ltd, 2006. – 759 p. (Ec₁)
320. Berg L. R. Visualizing environmental science / L. R. Berg, M. C. Hager, D. M. Hassenzahl. – 3rd ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2010. – 528 p. (VES)
321. Boersema J. J. Principles of environmental sciences / J. J. Boersema, L. Reijnders. – Springer, 2009. – 542 p. (PES)
322. Botkin D. B. Environmental science: earth as a living planet / D. B. Botkin, E. A. Keller. – 8th ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2011. – 630 p. (ES₁)
323. Coleman D. C. Big ecology: the emergence of ecosystem science / D. C. Coleman. – University of California Press, 2010. – 236 p. (BE)
324. Cunningham W. P. Environmental science: a global concern / W. P. Cunningham, M. A. Cunningham, Barbara Woodworth Saigo. – 8th ed. – N. Y. : McGraw-Hill, 2005. – 600 p. (ES₂)
325. Cunningham W. P. Student study guide to accompany environmental science: a global concern / W. P. Cunningham, B. Woodworth Saigo. – 5th ed. – N. Y. : McGraw-Hill, 1999. – 275 p. (SSG)
326. Enger E. D. Environmental science: a study of interrelationships / E. D. Enger, B. S. Smith. – 12th ed. – N. Y. : McGraw-Hill, 2008. – 485 p. (ES₃)
327. Miller G. T. Environmental science / G. T. Miller, S. E. Spoolman. – 13th ed. – Brooks/Cole, Cengage Learning, 2010. – 528 p. (ES)
328. Molles M. C. Ecology: concepts and applications / M. C. Molles. – 4th ed. – N. Y. : McGraw-Hill, 2008. – 604 p. (Ec₂)
329. Odum E. Fundamentals of ecology / E. Odum, G. Barrett. – 5th ed. – Thompson Brooks and Cole, 2005. – 598 p. (FE)

330. Raven P. H. Environment / P. H. Raven, L. R. Berg, D. M. Hassenzahl. – 7th ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2010. – 632 p. (E)
331. Sodhi N. S. Conservation biology for all / N. S. Sodhi, P. L. Ehrlich. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 368 p. (CB)
332. Smith Th. M. Elements of ecology / Th. M. Smith, R. L. Smith – 8th ed. – Pearson Benjamin Cummings, 2012. – 612 p. (EofE)
333. Stiling P. Ecology: global insights and investigations / P. Stiling. – N.Y. : McGraw-Hill, 2011. – 656 p. (Ec₃)
334. Townsend C. R. Essentials of ecology / C. R. Townsend, M. Begon, J. L. Harper. – 3rd ed. – Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 510 p. (EE)
335. Williams L. Environmental science demystified / L. Williams. – N. Y. : McGraw-Hill, 2005. – 413 p. (ESD)